

Čuvanje povijesne jezgre Splita - konzervacija od Vicka Andrića do Ljube Karamana

Brzica, Martina

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:389655>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest umjetnosti

Diplomski sveučilišni studij povijesti umjetnosti; smjer: muzejsko-galerijski i konzervatorski
(jednopedmetni)

Martina Brzica

**Čuvanje povijesne jezgre Splita – konzervacija od
Vicka Andrića do Ljube Karamana**

Diplomski rad

Zadar, 2016.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest umjetnosti

Diplomski sveučilišni studij povijesti umjetnosti; smjer: muzejsko-galerijski i konzervatorski
(jednopedmetni)

Čuvanje povijesne jezgre Splita – konzervacija od Vicka
Andrića do Ljube Karamana

Diplomski rad

Student/ica:

Marina Brzica

Mentor/ica:

Prof. dr. sc. Pavuša Vežić

Zadar, 2016.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Martina Brzica**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Čuvanje povijesne jezgre Splita – konzervacija od Vicka Andrića do Ljube Karamana** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 29. siječnja 2016.

SADRŽAJ

1. TEORIJA ZAŠTITE GRADITELJSKOG NASLJEĐA: Od J. J. Winckelmanna do M. Dvořáka	2
2. SPOMENIK: Palača i Grad	15
2.1. PALAČA	15
SPLIT	30
2.2.1. Rani srednji vijek.....	30
2.2.2. Gradska komuna	33
2.2.3. Barokna utvrda	38
2.2.4. XIX. i XX. stoljeće.....	43
3. POVIJESNI IZVORI	45
4. ISTRAŽIVANJA I PROUČAVANJA DIOKLECIJANOVE PALAČE	49
4.1. Robert Adam (1728 – 1792.).....	49
4.2. Ivan Luka Garagnin (1764 - 1841.)	50
4.3. Vicko Andrić (1793. – 1866.).....	51
4.4. Rudolf Eitelberger von Edelberg (1817 – 1885.)	52
4.5. Thomas Graham Jackson (1835 – 1924.)	54
5. KONZERVATORI	55
5.1. Vicko Andrić (1793 – 1866.).....	55
5.1.1. Mladenačko razdoblje i rani radovi Vicka Andrića	55
5.1.2. Konzervatorsko djelovanje Vicka Andrića u Splitu	64
5.1.3. Arheološki muzej	64
5.1.4. Dioklecijanov vodovod.....	69
5.1.5. Palača - substrukcije i carev stan	72
5.1.6. Projekt zaštite Mauzoleja i nove katedrale	83
5.1.7. Ostali Andrićevi radovi na obnovi stare jezgre Splita	90

5.1.8. Konzervatorsko djelovanje Vicka Andrića	100
5.2. Alois Hauser (1841 – 1896.).....	102
5.2.1. Teorija i zaštita kulturno–povijesnih spomenika.....	102
5.2.2. Obnova katedrale.....	104
5.2.3. Obnova zvonika.....	106
5.2.4. Projekt nove katedrale	109
5.3. Don Frane Bulić (1846. – 1934.).....	112
5.3.1. Obnova Vestibula	114
5.3.2. Obnova crkvice sv. Martina	115
5.3.3. Obnova zvonika katedrale	118
5.3.5. Obnova kripe mauzoleja.....	125
5.3.6. Skraćivanje sjeverne kapele katedrale.....	126
5.3.7. Uređenje Peristila	128
5.3.8. Postavljanje kipa Grgura Ninskog na Peristil.....	130
5.3.9. Obnova Buvininih vratnica.....	131
5.3.10. Ostali Bulićevi radovi u staroj jezgri Splita.....	138
5.3.11. Don Frane Bulić i Bečka škola povijesti umjetnosti	147
5.4. Ljubo Karaman (1886. – 1971.)	149
5.4.1. Problem odstranjenja zgrade stare biskupije	150
5.4.2. O postavu Grgura Ninskog.....	152
5.4.3. Rušenje stare sakristije	155
5.4.4. Obnove unutar katedrale.....	157
5.4.5. Ostale obnove u staroj gradskoj jezgri	158
6. NASTAVLJAČI LJUBE KARAMANA.....	162
6.1. Cvito Fisković (1908–1996.).....	162
6.2. Davor Domančić (1926–2000.)	162

6.3.	Jerko Marasović (1923-2009.).....	162
6.4.	Tomislav Marasović (1929. -)	163
6.5.	Joško Belamarić (1953. -).....	163
7.	ZAKLJUČAK.....	164
8.	LITERATURA.....	167
9.	INTERNETSKE ADRESE.....	178

Čuvanje povijesne jezgre Splita - konzervacija od Vicka Andrića do Ljube Karamana

Povijesna jezgra Splita nastala je urbanističkim razvojem rezidencijalne kasnoantičke palače u srednjovjekovni i novovjekovni grad. Razvoj jezgre započinje antičkim razdobljem, te se nastavlja na rani i visoki srednji vijek. Grad zatim u 18. i 19. stoljeću poprima posljednja prepoznatljiva obilježja. Kontinuitet života u staroj jezgri nikad nije bio prekinut i to utječe na njen urbanistički razvoj. Svako od povijesnih razdoblja nosi svoja obilježja koja su se prilagođavala načinu života tadašnjeg stanovništva. Mnogobrojni povijesni i stilski slojevi, zainteresirali su konzervatore od početka 19. stoljeća. Slojevitost gradske jezgre jedna je od karakteristika koja pridonosi njenoj povijesnoumjetničkoj vrijednosti. Zahvaljujući konzervatorskom djelovanju, raznolikost arhitektonskog i urbanističkog oblikovanja specifičnosti su Grada koje su se očuvale do danas. Najznačajnije radove u Splitu možemo pratiti u vremenu od Vicka Andrića do Ljube Karamana. Klasicističko školovanje Vicka Andrića u Rimu, povezanost don Frane Bulića s „bečkom konzervatorskom školom“ i svestranost Ljube Karamana u teorijskom i praktičnom djelovanju, ukazuju na potrebu donošenja aktuelanih principa zaštite kulturnog nasljeđa iz velikih europskih centara u naše krajeve. Tada se odvijaju ključni zahvati za očuvanje stare jezgre. Prepoznavanje važnosti splitske baštine, njeno istraživanje i proučavanje, zainteresiralo je brojne domaće i strane stručnjake. Iako se nisu sve ideje i zahvati pokazali uspješnima, treba istaknuti kako je to razdoblje doprinijelo razvoju i poboljšanju konzervatorske teorije i prakse. Konstantan rad i angažiranost nije prestala od početka 19. stoljeća pa sve do danas. Split se može smatrati vrijednim primjerom u proučavanju povijesnih slojeva i razvoju urbanizma, te jednim od izvorišta konzervatorske teorije i prakse u Hrvatskoj.

Ključne riječi: Split, Dioklecijanova palača, grad, zaštita, spomenik

1. TEORIJA ZAŠTITE GRADITELJSKOG NASLJEĐA: Od J. J. Winckelmanna do M. Dvořáka

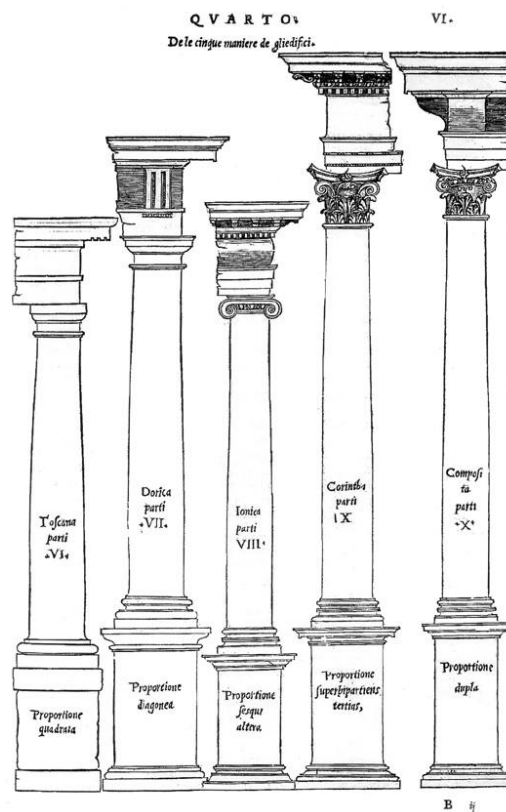
Svaki pokret koji se povezuje s antičkom grčkom i rimskom umjetnošću može se smatrati nekom vrstom klasicizma. Javlja se od 15 – 19. stoljeća, a u 19. stoljeću je najizraženiji u klasicističkom stilu i potom neostilovima. Kao stil epohe 19. stoljeća traje od 1770 – 1840. godine, a u manje razvijenim sredinama kasni i do 20 godina.¹ Bio je najizraženiji u Engleskoj, Francuskoj i Italiji. Jedan od najvažnijih predstavnika je Andrea Palladio, po kojem se arhitektura tog vremena naziva *Palladijanska arhitektura*. Javlja se kao reakcija na kićeni barok i rokoko, a uz cjelokupni pokret se veže djelovanje književnika i filozofa poput Voltairea (François Marie Arouet), David Humea, Jean-Jacques Rousseaua, Denis Diderota, Immanuel Kanta, Johann Gottfried von Herdera, Edward Gibbona, Johann Wolfgang von Goethea i Johann Christoph Friedrich von Schillera.²

Sredinom 15. stoljeća Leon Battista Alberti opisao je stilske redove, dijelom po Vitruviju, a dijelom po vlastitom proučavanju. Na dotadašnja četiri reda, toskanski, dorski, jonski i korintski, dodao je i kompozitni koji je spoj korintskog i jonskog.³ Nakon njega je Sebastiano Serlio 1537. godine detaljno opisao i ilustrirao arhitektonsku gramatiku renesanse u nekoliko knjiga koje su se izdavale u Veneciji i Firenci. Donosi nacрте stupova svih redova jedne kraj drugih. Taj princip će prihvatiti Giacomo Barozzi da Vignolo, Ottavio Bertotti Scamozzi i Claud Perrault.

¹ KEČKEMET, D., 2003., str. 25.

² ISTO, str. 26.

³ SUMMERSON, J.N., 1998., str. 10.

Sl. 1. Prikaz pet stilskih redova; autor: Sebastiano Serlio (prema: Summerson, J. – Klasični jezik arhitekture)

U povijesnoumjetničkom svijetu Johann Joachim Winckelmann napisao je putopise, koji su bili priznatiji od putopisa njegovih suvremenika. Rim se poimalo kao izvorište antike i središnje mjesto za razvoj klasicističke misli.⁴ Poznati kipar, Antonio Canova, bio je ravnatelj akademije San Luca u Rimu, gdje se školovao Vicko Andrić. Građevine klasicističkog stila odražavale se arhitekturu antičkih grčkih i rimskih hramova, a posebno se pazilo na stilske redove.⁵ U Engleskoj nakon tiska monografije Robert Adama o Dioklecijanovoj palači nastala su brojna arhitektonska ostvarenja inspirirana dijelovima Palače.⁶

⁴ KEČKEMET, D., 2003., str. 27.

⁵ SUMMERSON, J. N., 1998., str. 10.

⁶ KEČKEMET, D., 2003., str. 41.

RVINS OF THE PALACE
OF THE EMPEROR DIOCLETIAN
AT SPALATRO IN DALMATIA
BY R. ADAM F.R.S F.S.A
ARCHITECT TO THE KING
AND TO THE QVEEN
PRINTED FOR THE AVTHOR
MDCCLXIIII

Sl. 2. Uvodna stranica knjige Roberta Adama (prema: Adam, Robert – Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia)

Od sredine 18. do sredine 19. stoljeća razdoblje je klasicizma. Nastalo je kao refleks na teoriju i praksu graditeljskog nasljeđa. Izrastao je u krugu istraživača starina. Javlja se kolekcionarstvo u zemljama bogatim antičkom baštinom. Prije 1740. godine osnovana je prva vatikanska zbirka, a rimske ruševine postaju izvorište interesa. Dolazi do pretiska antičkih i renesansnih traktata pa se tako ponovo tiska djelo *De architectura libri X*, koje je napisao Marcus Vitruvius Pollio u prvom stoljeću prije Krista. Otkriveno je 1414. godine u Montecassinu, a prvi put objavljeno u Rimu 1480. godine.⁷

Arheološka istraživanja Herculaneuma 1711. godine, Palatina u Rimu 1720. godine i Hadrianove vile u Tivoliju 1742. godine znatno je utjecalo na razvoj klasicizma. Treba istaknuti istraživanja u južnoj Italiji i na Siciliji i otkrića Pompeja 1748. godine.⁸

Johann Joachim Winckelmann (1717-1768.) rođen je u Dresdenu gdje je živio i djelovao te objavio knjigu „*Misli o ponašanju Grka u kiparskim i slikarskim djelima*“. Na putu za

⁷ MARASOVIĆ, T., 1983. str. 41.

⁸ ISTO, str. 42.

Grčku zaustavio se u Rimu gdje je boravio duže vremena i proučavao umjetnost. Na antičkim starinama koje upoznaje širom Italije zasniva estetsku teoriju ljepote. Uz to je napravio klasifikaciju umjetničkih razdoblja i umjetnika te zaključio kako su u umjetnosti postojale ključne točke u kojima je bio prepoznat vrhunac iz stilske izraza. Među njima je prepoznao i prijelazna razdoblja koja su vodila prema razvoju stila. U tom shvaćanju umjetnosti pridružio mu se slikar Anton Raphael Mengs koji se u svojim djelima izravno vezao na Rafaela koji je „oponašao“ grčke i rimske uzore. Tu ideju prihvatio je Giovanni Battista Piranesi koji je 1761. godine napisao „*Veličanstvenost i arhitektura Rimljana*“ u kojoj je vrednovao rimsku arhitekturu u odnosu na grčku. Francesco Milizia je smatrao da se „ljepota“ u jednakoj mjeri odražava kao „korisnost“, pa arhitektonska dekoracija po njegovom mišljenju proizlazi iz karaktera i funkcije zgrade. Godine 1785. godine napisao je knjigu „*Principi arhitekture*“, a 1798. godine „*Život najslavnijih arhitekata*“.⁹

U periodu klasicizma sustavni konzervatorski i restauratorski radovi vođeni su mišlju vrednovanja kulturne baštine klasičnog razdoblja. U Rimu se odvijaju značajne obnove antičkih spomenika, ali i kompletiranje nedovršenih sakralnih građevina u neoklasičnom stilu, ili oštećenih klasičnih poput obnove Koloseuma, Konstantinovog slavoluka, Titovog slavoluka, slavoluka Septimija Severa i hrama Antonine Faustine. Najznančajniji restauratori tog vremena su bili Rafael Stern i Giuseppe Valadier. Kompletiraju se crkve S. Pancrazio, Santi Apostoli, S. Paolo Fuori le Mura i dovršava se milanska katedrala.¹⁰

Klasicizam kao osnovu konzervacije na arheološkim lokalitetima uvodi anastilozu tj. rekonstrukciju i konsolidaciju.¹¹ Značajna su putovanja u Grčku koja su popraćena arheološkim istraživanjima i obnovom nalazišta, a posebno obnova atenske akropole nakon oslobođenja od Turaka 1764. godine. „Znanstvena“ ekspedicija lorda Elgina 1802. do 1804. godine uvjetovala je otuđenje velike količine kamenog materijala s raznih arheoloških nalazišta.

⁹ ISTO.

¹⁰ ISTO, str. 43.

¹¹ A., ŠEPER, M., BATUŠIĆ, S., 1959., str. 77.

KONSOLIDACIJA – Učvršćivanje zatečenog stanja građevine ili umjetnine druge vrste.

Period od francuske revolucije 1789. godine do pada Napoleona 1814. godine nosi izrazita klasicistička obilježja, koja su u konzervaciji obilježena brojnim rušenjima, a istovremeno zalaganjem za očuvanje nacionalne baštine.¹² Još jedno konzervatorsko promišljanje klasicizma se zasniva na purifikaciji koja se odnosi na odstranjivanje svih ne antičkih dogradnji.¹³ U Splitu je purifikacija prvi put zamišljena kroz tzv. Marmontov plan čišćenja stare jezgre Splita u vremenu francuske uprave od 1806-1813. godine. Za vrijeme francuske uprave srušen je dio bedema iz 17. stoljeća, a za vrijeme austrijske uprave srušen je veći dio sklopa kasnogotičkih palača iz 15. stoljeća.¹⁴

Vrijeme romantizma obilježilo je svojevrsno bježanje od stvarnosti i okretanje prošlosti posebno srednjem vijeku kao i egzotici dalekog istoka. Posebno se vrednuje srednjovjekovna prošlost, kultura, umjetnost, a odbacuje se racionalni klasicistički model zasnivan na antici. Tada se javljaju dva pravca zaštite spomenika, a to su restauratorski romantizam u Francuskoj i konzervatorski pravac u Engleskoj.

Restauratorski romantizam javlja se kao reakcija na rušenja za vrijeme francuske revolucije. Victor Hugo 1825. godine objavio je poziv „*Guerre aux demolisseurs*“ tj. Rat rušiteljima:

„Dvije su stvari u nekoj građevini: njezina uporaba i njezina ljepota; uporaba pripada vlasniku, ali ljepota čitavom svijetu, a vlasnik prekoračuje svoja prava ako je uništava.“¹⁵

U Francuskoj se 1827. godine osniva Komisija za povijesne spomenike sa zadatkom istraživanja i očuvanja kulturne baštine. Louise Vite bio je prvi generalni inspektor spomenika u Francuskoj, a nakon njega dolazi Prosper Merime koji kaže:

„Kad su izgubljeni tragovi starijeg stanja, najpametnije je kopirati analogne motive

¹² MARASOVIĆ, T., 1983. str. 45.

¹³ PURIFIKACIJA – Pročišćenje pojedinačnih zgrada, cjelina, ili gradova nastalih u antici od svih srednjovjekovnih i kasnijih dogradnji koje su se u klasicizmu smatrale neprikladnima.

¹⁴ MARASOVIĆ, T., 1983. str. 48.

¹⁵ ISTO.

istog vremena i istog područja.“¹⁶

S njim je surađivao i Eugene-Emmanuel Viollet-le-Duc povjesničar arhitekture, teoretičar, pisac, projektant, dizajner interijera i restaurator. Smatrao je kako svaki projekt treba zasnivati na temeljitom istraživanju detaljne analize vremena u kojem djelo nastalo, sakupljanje izvora, dokumenata i izrade snimki.¹⁷ Napisao je „*Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XI. au XVI. S.*“ koji je izdan u deset svezaka od 1854. do 1869. godine. Važno je naglasiti da inzistira na fotodokumentaciji kao novom načinu dokumentiranja. Izrazito se zalagao za ostvarenje stilske jedinstva:

„Arhitekt zadužen za zaštitu mora poznavati oblike i stil građevine, kao i školu kojoj pripada, ali još više – ako je moguće mora upoznati strukturu zgrade, njezinu anatomiju i narav.“¹⁸

Težnja za kompletiranjem spomenika očitavala se u njegovim zahvatima na katedrali Notre-Dame u Parizu, novoj fasadi katedrale u Clermont-Ferrandu i obnovi zvonika La Madeleine u Vezeleyu. Stilsko jedinstvo je izvršio u obnovi grada-tvrđave Carcassonea i obnovi dvorca Pierrefonds.¹⁹

U Italiji su također rađene slične obnove od kojih treba istaknuti oblikovanje fasade S. Croce i Sta. Maria del Fiore u Firenci te popravak S. Donato u Genovi. U Rimu se na nekim građevinama skidaju barokne i rekonstruiraju srednjovjekovne fasade, pa se tako na S. Maria in Cosmedin uklanja barokno pročelje i obnavlja srednjovjekovna, a s Panteona su 1893. godine uklonjeni Berninijevi zvonici. U tom periodu je napravljena prva faksimilska obnova i to na primjeru zvonika sv. Marka u Veneciji.²⁰

Začetnik konzervatorskog pravca u Engleskoj u vremenu romantizma je John Ruskin kritičar umjetnosti, sociolog i pisac. Podržava preraphaelitsku slikarsku školu. Napisao je

¹⁶ ISTO.

¹⁷ ISTO, str. 52.

¹⁸ ISTO.

¹⁹ ISTO, str. 53.

²⁰ ISTO, str. 56.

1851. godine „*The stones of Venice*“ u kojem obrađuje mletačku gotiku. Smatra da su ruševine idealni spomenici koji umjetnicima mogu poslužiti kao izvor inspiracije. Viollet-le-Duc smatra da su to građevine koje treba obnoviti kroz stilsko jedinstvo i zbog znanstvenog vrednovanja. John Raskin promatra spomenike kao živa bića s tri životne faze, a to su faza rođenja, zrelosti i starosti.

U svom djelu „*The seven lamps of architecture*“ 1849. godine priznaje samo konzervaciju i konsolidaciju, a svaku restauraciju smatra lažnom i nepotrebnom, da konzervacija može samo odgoditi kraj spomenika:

„Konačno zazvoni i njezin posljednji sat; ali neka zazvoni otvoreno i slobodno, neka nikakva nepoštena i lažna zamjena ne spriječi njenu posmrtnu uspomenu.“²¹

U Engleskoj se uz njega protiv restauracije zalaže i William Morris, a u Francuskoj su to Charles Forbes René Montalambert, Anatole France i Adolphe Napoléon Didron. Didron je rekao:

„Kao što se ni jedan pjesnik ne bi usudio kompletirati nedovršene stihove Eneide, a ni jedan slikar ne dovršiti Rafaelovu sliku, ni jedan kipar dovršiti Michelangelov kip, tako ni jedan arhitekt ne bi smio završiti ni jednu katedralu.“

...

Kad se kopiraju stari rukopisi ostavljaju se prazne riječi, koje se ne mogu pročitati i nikada se ne ispunjavaju ti prazni prostori.“²²

Primjer romantičarske obnove u Splitu su obnova zvonika katedrale i unutrašnjosti katedrale koje je vodio Alois Hauser.

Kao reakcija na ne znanstvene postupke romantičarskog restauratorskog pravca javlja se „biološka zaštita“ koja potiče egzaktnu obradu spomenika naglašavajući kako su svi slojevi jednako važni.

Na razmeđu 19. i 20. stoljeća ona preuzima stav engleskog konzervatorskog pravca.

²¹ ISTO, str. 57.

²² ISTO.

Prihvaćaju osudu negativnog pristupa nekontrolirane restauracije, ali i ekstremne stavove koji su u početku uzrokovali pasivnost konzervacije.

Talijanska konzervatorska škola preuzima Raskinovu kritiku. Na čelu talijanske škole bili su Camilo Boito i Gustavo Giovannoni.

Camilo Boito (1830-1914.) napisao je djela „*Talijanska srednjovjekovna arhitektura*“ i „*Praktična pitanja likovnih umjetnosti*“. Od Johna Raskina prihvatio je oprez u obnovi, a od Viollet-le-Duca potrebu za ograničenom restauracijom. S Raskinom se ne slaže da treba samo sačuvati zatečeno stanje, a s Viollet-le-Ducom se ne slaže oko pretjeranih restauratorskih radova.²³

Smatra da principi djelovanja mogu biti starosni i estetski pa se vodi mišlju kako „ljepota može pobijediti starost“. Njegov znanstveni pristup sadrži osam načela:

1. Jasna razlika između autentičnih i obnovljenih dijelova;
2. Razlika se iskazuje različitim materijalom;
3. Ne smije se obnavljati profilirani i dekorirani dijelovi;
4. Ukoliko su autentični dijelovi uklonjeni s građevine treba ih izložiti do nje;
5. Sve obnovljene dijelove treba obilježiti;
6. Treba postaviti natpise koji objašnjavaju restauratorski pothvat;
7. Treba opisati radove i napraviti fotodokumentaciju;
8. Treba voditi stalno izvještavanje javnosti o restauratorskim radovima.²⁴

Uz to se zalagao za reorganizaciju konzervatorske službe u Italiji pa tako općine dobivaju ovlasti za nadzor spomenika i njihovih obnova.

Gustavo Giovannoni (1873-1947.) radio je punih 50 godina na zaštiti spomenika te bio profesor arhitekture na rimskom sveučilištu. Zalagao se za uočavanje prostora i funkcionalne biti arhitektonskog djela. U dokumentaciju o spomeniku, uz fotografiju, kao

²³ ISTO, str. 64.

²⁴ ISTO, str. 65.

i Viollet-le-Duc, uvodi i arhitektonske snimke. Uz zaštitu graditeljskog nasljeđa obratio je pažnju na potrebu čuvanja povijesnog ambijenta koji se pojavljuje i u atenskoj povelji. Svoje teorijske postavke o zaštiti napisao je 1913. godine u knizi „*Zaštita umjetničkog djela u Italiji*“. Iste godine u „*Antologija nuova*“ piše:

„Ništa nije ne logičnije i ne svrsishodnije od tzv. pročišćavanja, koja su postala pomodna, a ne podstiču ih ni higijenski razlozi već privatna spekulacija. Vanjski uvjeti nekog spomenika mogu imati istu takvu važnost kao i unutrašnji.

...

Uništavanje vizure prema spomeniku gotovo da je jednako njegovom potpunom rušenju.“²⁵

Tu se prvo mislilo na pojedinačnu građevinu, zatim skup i na kraju na cjelinu i ambijent. Smatra da obnova kuće započinje uređenjem interijera jer ga određuju nove životne potrebe.

Amadeo Mauri nastavljač je talijanske konzervatorske škole te je radio na zaštiti spomenika i bio nositelj konzervatorsko-restauratorskih radova na arheološkim iskopištima Pompeja, Herculaneuma i Cuma.²⁶ Brojna su iskapanja u Rimu a neka od njih su Piazza Argentina, Marcelov teatar, Forum, istraživanje rimske luke Ostije i brojna istraživanja na Siciliji.

Fašistički pseudoklasicizam nagrdio je mnoge povijesno-kulturne ambijente od kojih se ističu Piazza dell' Imperatore Augusto i neuspjela zaštita oko Are Pacis. Vrhovno vijeće za starine i umjetnost 1931. godine usvojilo je norme za zaštitu i obnovu spomenika tzv. talijanska povelja zaštite:

1. Najveću važnost se pridaje konsolidaciji i konzervaciji;
2. Obnova prvotnog (tzv. ripristinacija) koju zahtijevaju povijesno-umjetnički razlozi, može se dopustiti samo ako je zasnovana na točnim podacima i ako

²⁵ ISTO, str. 66.

²⁶ ISTO.

prevladavaju izvorni elementi;

3. Na arheološkim nalazištima nisu dozvoljene rekonstrukcije već rekompozicije tj. anastilozе;
4. Ukoliko se radi prenamjena funkcije neke zgrade ona ne smije biti previše različita od prvotne kako ne bi zahtijevala velike promjene;
5. Treba štititi sve povijesne slojeve i ne težiti stilskom jedinstvu;
6. Treba iskazivati poštovanje prema ambijentu;
7. Nove dijelove treba svesti na minimum i ne smiju biti dekorirani;
8. Svi novi dijelovi moraju biti jasno označeni;
9. Pri obnovi trebaju se koristiti suvremena tehnička dostignuća;
10. Kod arheoloških istraživanja prvo se treba napraviti zaštita iskopišta, a zatim očuvanje i prezentacija *in situ*;
11. Prije početka radova treba obaviti detaljnu znanstvenu i tehničku dokumentaciju.²⁷

Bečka škola povijest umjetnosti osniva se 1853. godine zbog težnje novog propitivanja i vrednovanja tradicije i baštine.²⁸ Osnivači su Alois Riegl i Max Dvořák koji su uveli interdisciplinarnost u povijest umjetnosti i pomnije se posvetili očuvanju spomenika. Kako bi unaprijedili proces zaštite spomenika u povijest umjetnosti uključili su pravo, filozofiju, povijest, arheologiju i arhitekturu. Uz očuvanje spomenika bave se i definiranjem stilova u umjetnosti i sagledavaju ih s filozofske strane i pišu brojne rasprave.²⁹

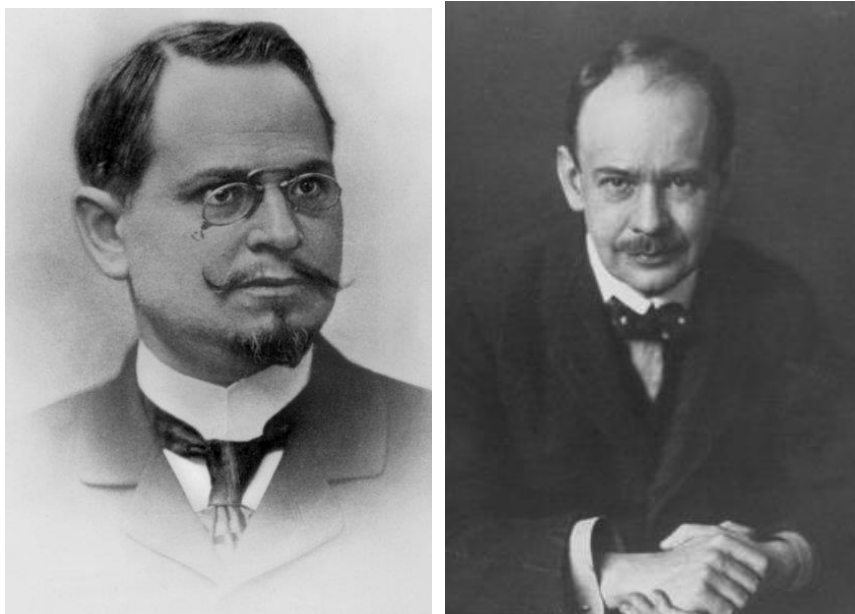
U konzervaciju uvode „*biološku zaštitu*“ u kojoj je spomenik organizam koji se razvija, živi i umire. To se nastavlja na romanizizam Johna Ruskina koji kaže da se spomenike

²⁷ ISTO, str. 69.

²⁸ KNEŽEVIĆ, S., 1999. str. 7.

²⁹ ISTO, 1999., str. 8.

treba očuvati u zatečenom obliku bez dodavanja novih dijelova.³⁰ Popravak se temelji na najnužnijim intervencijama kako bi ga se očuvalo sve ranije slojeve na njemu. Restauracija se dopušta samo ukoliko je neizbježna za očuvanje.

Sl. 3. (lijevo) Alois Riegl, (desno) Max Dvořák (prema: www.enciklopedija.hr)

Alois Riegl osim što je radio na zaštiti spomenika, u svom djelu „*Die spätrömische Kunstindustrie*“ razvio je poznatu teoriju o umjetničkom htjenju koja postaje teoretskom osnovom za vrednovanje stilskih epoha. U djelu „*Der moderne Denkmalkultus*“ klasificirao je različite kriterije za pojedine epohe i time stvorio temelje za moderno vrednovanje umjetničke baštine.³¹

Max Dvořák smatrao je da je očuvanje starih spomenika najvažnija zadaća povjesničara umjetnosti. U svom djelu „*Katekizam zaštite spomenika*“ odeduje četiri vrste uništavanja spomenika:

1. **Uništavanje iz neznanja i indolencije** – to nam ukazuje na nedovoljno poznavanje povijesti umjetnosti i određenog spomenika. Navodi kako su se

³⁰ MAROEVIĆ, I., 1986., str. 42.

³¹ MARASOVIĆ, T., 1983., str 70.

arhivski spisi koristili kao papir za zamatanje, a umjetnine su rasprodavane. Također odlaganje spomenika u nepovoljnim uvjetima poput onih u prašnjavim i vlažnim prostorima, izrazitih temperaturnih oscilacija i nametnika mogu nepovratno uništiti spomenik.³²

2. **Uništavanje iz lakomosti i prijevare** – uništavanje spomenika zbog ponovne iskoristivosti materijala (rušenje građevina zbog ponovne upotrebe materijala ili topljenje zlatnih predmeta zbog odlijevanja novih) i preprodaja umjetnina kolekcionarima. Također se javljaju problemi pljačkanja cijelih područja kako bi se manje bogati dijelovi svijeta mogli opremiti, kao i zbog osobnih interesa.³³
3. **Uništavanje spomenika zbog pogrešnih shvaćanja napretka i sadašnjice** – nekad su se spomenici shvaćali nedostojnim svog vremena, pa ih se stilski preoblikovalo kako bi bili zanimljiviji. To se događa zbog političkih, vjerskih, socioloških i tehničkih razloga, a objašnjava se neobrazovanošću i zaostalošću.³⁴

Najveći problem je nepromišljeno preoblikovanje gradskih jezgri, gdje ih se preoblikuje zbog novih životnih potreba.
4. **Uništavanje spomenika zbog težnje za „uljepšavanjem“** – problem je vidljiv i kod profanih i sakralnih spomenika. U crkvama se odvaja od milodara kako bi svećenstvo moglo platiti umjetnicima za prepravljanje i uljepšavanje spomenika. U slučaju profanih umjetnina proces uljepšavanja se događa zbog težnje individua da budu u toku s vremenom.³⁵

Uz to uvodi nove ideje o valorizaciji spomenika, pa se više ne vrednuje materijalni, već i duhovni aspekt. Smatra se većim gubitkom ukoliko nestane nematerijalna, nego gospodarska vrijednost. Očuvanje spomenika ne uključuje samo poznate i velike

³² DVOŘÁK, M., 1988., str. 796.

³³ ISTO, str. 797.

³⁴ ISTO, str. 798.

³⁵ ISTO, str. 800.

spomenike, već i one manje ugledne i manjih dimenzija.³⁶ Tu se ističe problem purifikacije koji se nepromišljeno vodio idejom vraćanja na izvorni izgled i odstranjivanja svih dodataka, kao u slučaju purifikacije Vicka Andrića. Čest je problem pogrešne i pretjerane restauracije. Tu se proizvoljnim mijenjanjima narušava povijesno značenje i umjetničko htijenje na spomeniku. Restauracija se može provoditi samo ukoliko oštećenja prelaze granicu održavanja.³⁷ Ističe kako je zaštita spomenika dužnost službi za očuvanje baštine, ali i zajednice koja živi s tom baštinom.

³⁶ ISTO, str. 802.

³⁷ ISTO, str. 804.

2. SPOMENIK: Palača i Grad

Perceval iz Ferma - Palatium letum Spalatum, Salone quietum.

(Split, ta palača zgodna, gdje spokoj nađe Salona)³⁸

2.1. PALAČA

Rimski car Gaj Aurelije Valerije Dioklecijan (lat. *Caius Aurelius Valerius Diocletianus*) 295. godine započeo je gradnju Palače koja će tokom vremena postati najuži centar Splita. Nakon abdikacije car je trebao mirno i ugodno mjesto za život. Izabrao je uvalu na razmeđu Istočnog i Zapadnog Carstva.

Nalazi se između rimskog grada Salone (današnji Solin) i nekad grčkog naselja Epetium (današnji Stobreč).³⁹ Poluotok s dvije nasuprotne uvale, luka s Palačom na južnoj i Poljud na sjevernoj strani te brdom Marjanom na zapadu. U zaleđu se nalaze brda Kozjak i Mosor, te rijeka Jadro.⁴⁰ Klis je bio prirodna utvrda na sjeveru, a otoci Šolta i Brač na jugu.⁴¹ Prvi put položaj Splita je zabilježen na Peuntigerovoj tabli napravljenoj po uzoru na *Chronografiche Agrippe*, iz 12. godine prije Krista. Na njoj je pikazan Epetion kao trgovačka luka Salone. Via Gabiniana koja je spajala Zagoru i obalni prostor bila je od izuzetne važnosti za trgovinu i putovanja, ali i opasna u doba navale Avara.⁴²

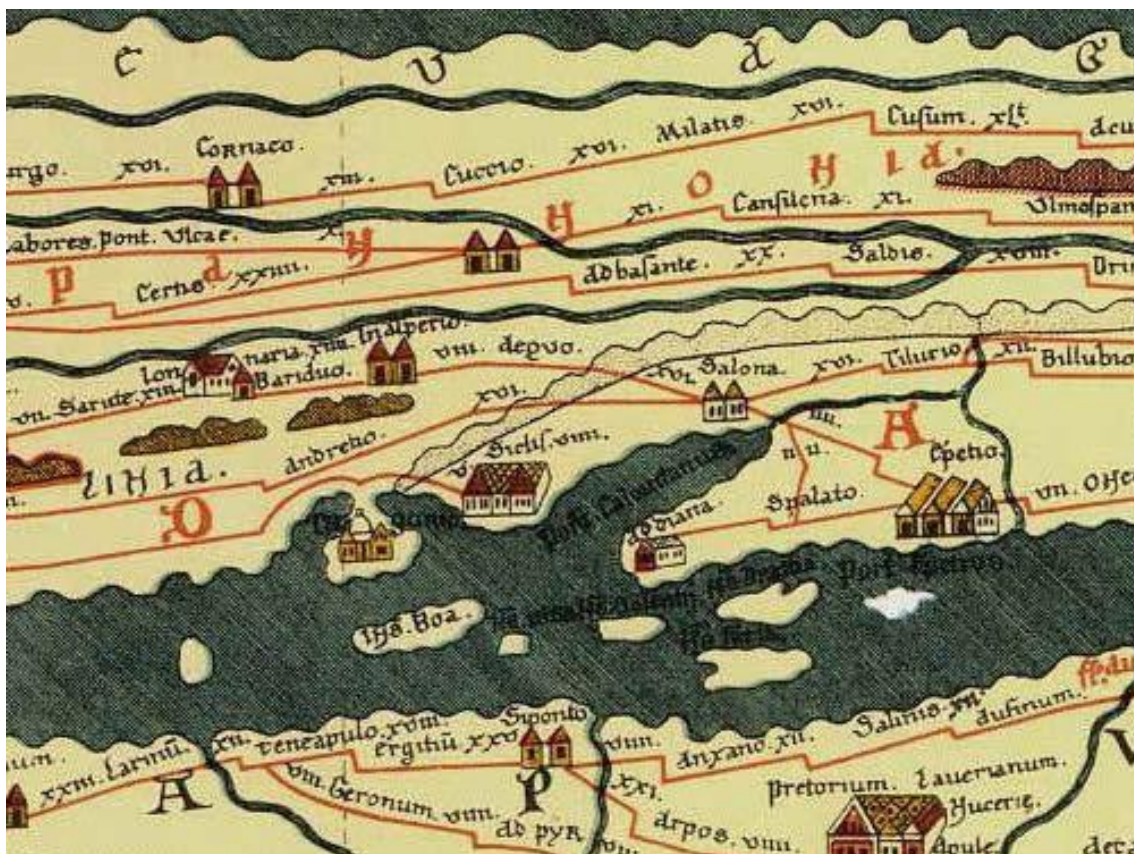
³⁸ LUČIN, B., 2005., str. 9.

³⁹ BULIĆ, F. - KARAMAN, LJ., 2006. str. 8.

⁴⁰ ISTO.

⁴¹ ISTO, str. 9.

⁴² BULIĆ, F., 1916., str. 117.sl.

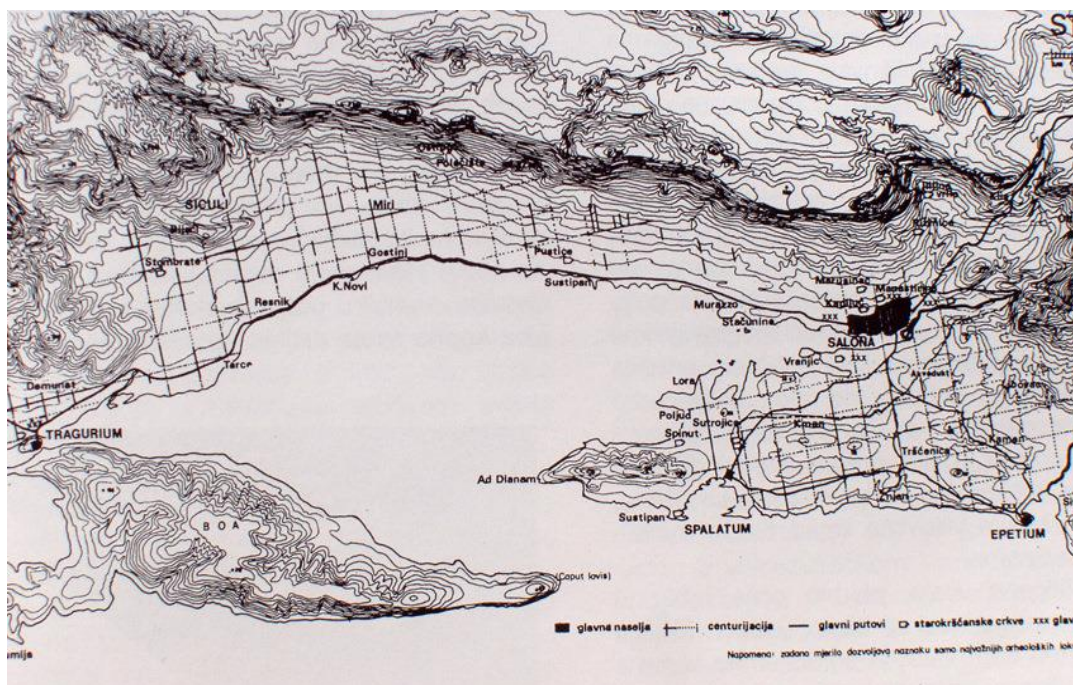
Sl. 4. Pentigerova karta (prema: Bulić, F. i Karaman, Lj. – Palača cara Dioklecijana u Splitu)

Rimski retor i povjesničar, Flavije Vopiscus, u biografiji rimskih careva *Historia Augusta* piše anegdotu o Dioklecijanu. Kada je krčmarica jednom prilikom ukorila Dioklesa zbog škrtosti, on joj je odgovorio da će bolje plaćati kad postane car. Ona mu je uzvratila da će postati car kad ubije vepra (lat. Aper). Kada je 284. godine Flavije Aper (hrv. Vepar) ubio cara Numerijana, čiji je Diokles bio časnik, Diokles se sjetio proročanstva i kopljem probio Apera i uzviknuo: „Napokon sam ubio Vepra!“.⁴³ Nedugo nakon toga, iskusni časnik je postao carem.

Dugo vremena se ova anegdota iz careve mladosti uspoređivala s legendom o Meleagarovom lovu na Kalidonskog vepra. Ispred malog hrama u Palači nalazio se

⁴³ ISTO, str. 38.

kasnoantički sarkofag s tim prikazom, pa je Vicko Andrić mislio kako su tu bile položene careve kosti nakon smrti.⁴⁴ Don Frane Bulić pobio je tu tezu s dvojakim razmišljanjima o carevim posmrtnim ostacima. Prva teorija se veže uz spaljivanje i pohranjivanje pepela u urnu, a druga na pokop u porfirni sarkofag.⁴⁵ To se može smatrati tadašnjim običajem, a neki od poznatijih primjera takvog pokopa su sarkofazi Konstantinove majke Helene, Konstantina Velikog i njegove kćeri, te cara Maksimilijana. Pitanje groba ostalo je otvoreno jer nisu pronađeni materijalni dokazi koji bi potvrdili bilo koju od tih teza.

Sl. 5. Geografska karta područja između Trogira i Stobreča (prema: Babić, I. – Prostor između Trogira i Splita: kunsthistorijska studija)

Postoji više teorija o imenu gradu. Jedna od njih kaže kako je u južnoj uvali nedaleko od Palače postojalo ribarsko naselje *Aspalathos* po kojem je grad dobio ime *Spalato*.⁴⁶ Druga kaže da je grad dobio ime po biljci *Aspalathos* (brnistra) koja je bila zastupljena na tom

⁴⁴ RAPANIĆ, Ž., 2007. str. 38.

⁴⁵ BULIĆ, F., 1923., str. 6; FISKOVIĆ, C., 1984., str. 484.

⁴⁶ RAPANIĆ, Ž., 2007., str. 25.

području. Jedna od kasnijih teorija kaže da je grad dobio ime od sintagme *S(acrum) Palatium* – *Spalatium*.⁴⁷

Iako je bio izuzetno važan, nije sačuvano mnogo carevih prikaza. Ostali su prikazi na novčićima i u frizu mauzoleja.⁴⁸ Prikazan je zajedno sa suprugom Priskom u tondu u frizu mauzoleja. Tu su najbolje vidljive stilske odlike oblikovanja fizionomija tog vremena. Glave su im okrugle, obrazi puni i obli, nos je malen i ravan, oči su velike i okrugle, te mala usta koja izgledaju poput crte.⁴⁹ Iako su trebali biti zajedno pokopani, po legendi, Priska i kći Valerija nisu nikad ni došle do Splita, jer su poginule u brodolomu.⁵⁰ Do njihovih prikaza se nalazi i *Hermes Psychopompos* – vodič duša kroz podzemni svijet.

Sl. 6. Dioklecijan i njegova žena Priska u ovalnim tondima na reljefu friza, Mauzolej 3 – 4. st. (prema: Cambi, N. – Antika)

Poznato je da je bio strastveni graditelj – *cupiditas aedificanti*. Uz Palaču u Splitu dao je sagraditi terme u Rimu koje su veće i bogatije od Karakalinih. Također je dao sagraditi palaču u Nikomediji za kćer Valeriju. Nastavio je Galijanovu gradnju u Antiohiji.⁵¹

⁴⁷ BULIĆ, F.; KARAMAN, LJ., 2006. str. 12.

⁴⁸ ISTO, str. 15.

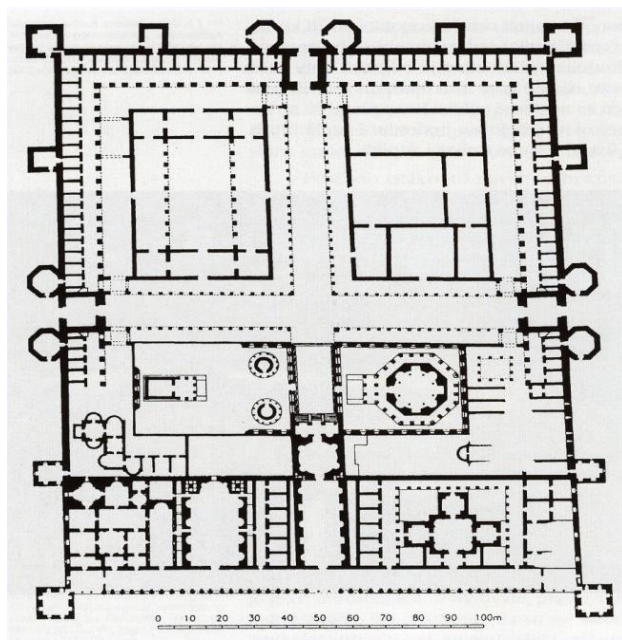
⁴⁹ CAMBI, N., 2002., str. 145.

⁵⁰ ISTO, str. 91.

⁵¹ BUŽANČIĆ, R., 2011., str. 10.

S obzirom da je Dioklecijan bio vojni car, nije trebalo očekivati raskošnu i veliku palaču. Čak i nakon što je odlučio odstupiti s prijestolja i maknuti se od života koji ga je umorio, u gradnji ljetnikovca zadržava elemente vojne arhitekture. Palača je građena u obliku rimskog vojnog logora – *castruma*. Tu je vidljiv urbanizam antičkog grada – *urbs quadrata*. No ipak opravdava namjenu *villae* urbanog karaktera.⁵²

U privatnom životu i vladanju bio je razočaran. Brojni zdravstveni problemi i dogovorena dvostruka abdikacija sa sucarem Maksimijanom, naveli su ga 1. svibnja 305. godine da napusti mjesto cara u Nikomediji.⁵³

Sl. 7. Grafička rekonstrukcija tlocrt Dioklecijanove palače (prema: Marasović, T. –
Zaštita graditeljskog nasljeđa)

Ime graditelja Palače nije poznato, ali su zapisana imena *Filot* (na bazi stupa mauzorejela) i *Zotikos* (na kapitelu svjevernih vrata), što ukazuje na njihovo grčko prijeklo.⁵⁴ Palača je pačetvorinastog malo nepravilnog oblika, jer se prilagođavala kosom terenu na kojem je

⁵² SUIĆ, M., 1976., str. 238.

⁵³ BULIĆ, F.; KARAMAN, LJ., 2006. , str. 15.

⁵⁴ MARASOVIĆ, T., 1982., str. 18.

građena. Ima troja kopnena i jedna morska vrata.⁵⁵ Sjeverna vrata, *Porta Romae / Porta Aurea*, okrenuta prema Saloni, pod kojima su pronađene vodovodne cijevi koje su dovodile vodu iz rijeke Jadro. Istočna vrata, *Porta Epetina / Porta Argentea / Porta Nova* su povezivala palaču s Epetionom. Zapadna vrata, *Porta France / Porta Ferrea* su povezivala Palaču s hramom *Ad Dianam* na Marjanu.⁵⁶ Južna vrata koja su izlazila na more nazvana su *Porta Aenea*. Latinski nazivi za vrata, *Porta Aurea*, *Aenea*, *Ferrea* i *Argentea*, iz humanističkog su perioda, 1553. godine ih navodi Giustiniani, a nije isključeno i da su stariji.⁵⁷ Vrata su dvostruka, a prostor među njima sa svodom četverokutnog vestibula se zvao *inter ambas portas*. Troja vrata bila su flankirana oktogonálnim kulama, a na svakom uglu se nalazila po jedna četvrtaska kula. Sa svake strane među njima, osim na južnoj strani, nalazila se jedna manja četvrtasta kula.⁵⁸ Na vrhu se nalazila stražarska šetnica bez kruništa.

Kao što ime sjevernih vrata govori, *Porta Aurea*, odnosno Zlatna vrata, su bila glavni ulaz u grad, pa su u skladu s tim bila i najbogatije ukrašena. Arhitektonska i skulptorska dekoracija je izraženija nego na Istočnim ili Zapadnim vratima. Iznad vrata je postojala stražarnica, koja je u srednjem vijeku prenamijenjena u crkvicu sv. Martina.⁵⁹

Zapadna vrata su gotovo u potpunosti očuvana, ali na njih su tokom vremena naslonjena brojne građevine, što svjetovnog što crkvenog karaktera. Tu je nadograđen i zvonik nad središnjim prostorom crkve Gospe od Zvonika, a datira se u 1088/1089. godinu.⁶⁰ Istočna vrata su s vremenom bila zatrpana a na njih se naslonila crkvice Dušica koja je kasnije porušena, te su vrata opet otvorena.

Južna vrata nisu monumentalna kao ostala troja, ali su jednako važna. Mogla su služiti za trgovinu, kao i za bijeg u slučaju napada na cara. Pročelje Palače okrenuto prema moru

⁵⁵ LANZA, F., 1885., str. 8.

⁵⁶ BULIĆ, F.; KARAMAN, LJ., 2006. str. 50.

⁵⁷ BELAMARIĆ, J., 1991., str. 11.

⁵⁸ BULIĆ, F.; KARAMAN, LJ., 2006. , str. 56.

⁵⁹ ISTO, 2006., str. 52.

⁶⁰ BELAMARIĆ, J., 1991., str. 18.

sagrađeno je na živom kamenu. Tada je razina mora bilo za – 1.20 m niže od današnje razine geodetske nule.⁶¹

No bez obzira na skromnost vrata, pročelje je zaista velebno. Arhitektonska razvedenost elemenata i estetska razina koja je pridana tom dijelu Palače zasigurno je namjenjena divljenju svih koji dolaze s morske strane u Palaču. U donjem dijelu građeno je od velikih kamenih klesanaca koji su mogli imati obrambenu funkciju, a po sredini se nalaze vrata koja povezuju podrumske prostore i more. Iznad se nalazi trijem s arkadama – *criptoporticus*. Sastoji se od 42 arkade koje nose 44 polustupa. Stoje na konzolicama i nose vijenac.⁶² Polustupovi imaju bogate kapitele koji su jedinstveni u svom stilskom oblikovanju jer ne sadrže akantusove listove. Kriptoportik sadrži tri *loggie* koje su više od trijema, imaju tri arkade od kojih su dvije na rubovima, a jedna je na sredini. Time se povećava estetski element razvedenosti pročelja. Poveći klesanci, *opus rusticum*, se nalaze iznad kriptoportika pa je ostalo nepoznato da li je to bila atika ili još jedan niži kat.⁶³

Sl. 8. Rekonstrukcija Dioklecijanove palače (prema: Herbandu, E. - Spalato; Le palais de Dioclétien)

⁶¹ MARASOVIĆ, J., 2000., str. 184.

⁶² BULIĆ, F.; KARAMAN, LJ., 2006. , str. 49.

⁶³ ISTO, 2006., str. 48.

Podrumi palače odgovaraju tlocrtu prizemlja južnog dijela, tj. građeni su kao substrukcija Dioklecijanovog stana. Služili su kao tamnice, ali i skrovišta.⁶⁴ U donjem dijelu su građeni od velikih kamenih klesanaca, a u gornjem kombinacijom izlomljenog klesanog kamena i sedre – *opus mixtum* je poznat način gradnje u rimskom Carstvu.⁶⁵ Pokazao se istovremeno dovoljno čvrstim, elastičnim i kao dobra izolacija od vlage. Imaju male polukružne otvore – *lucernaria* za dovod svjetla kojima se nisu očuvali zatvori. Zanimljivo je kako nisu svugdje iste visine, već se prilagođavaju nagibu zemljišta na kojem je građena Palača. Nije pronađeno izvorno popločanje. Na nekim mjestima čak strši kamen na kojem je građena.⁶⁶

Sl. 9. Substrukcije Dioklecijanove palače (prema: <http://www.skyscrapercity.com/>)

⁶⁴ ISTO, str. 59.

⁶⁵ MARASOVIĆ, J., 2000., str. 181.

⁶⁶ ISTO, str. 180.

Unutrašnjost Palače dijele dvije glavne ulice *Cardo* i *Decumanus*. Iako bi trebale dijeliti Palaču na četiri dijela, dijele je na tri jer *Cardo* završava na Peristilu. Ustaljeno je mišljenje da je sjeverni dio bio namijenjen za smještaj vojske i posluge. Profesor Joško Belamarić iznio je tezu o sjevernom dijelu Palače – tu je postojala carska tkaonica.⁶⁷ To objašnjava prevelikom količinom vode koja dolazi iz Dioklecijanovog vodovoda u odnosu na veličinu Palače i broj stanovnika. Kasnocarski izvor *Nottitia dignitatum Occ. XI. 48.* spominje *Procurator gynaeceii Iovensis dalmatiae-Aspalathos*, u prijevodu *Upravitelj jupiterovske tkaonice u Dalmaciji-u Aspalathosu*.⁶⁸ U južnom dijelu bila je sagrađena sakralno-funeralna i stambena zona.⁶⁹

Peristil je otvoreno pravokutno dvorište za čiju su dekoraciju i gradnju korišteni najbolje uvezene vrste kamena.⁷⁰ Na bočnim stranama postavljeno je sa šest stupova crvenog amsiboličnog granita. Na južnoj strani je Protiron sa zabatom sirijskog tipa s četiri stupa ružičastog granita. Korintski kapiteli na bočnim stranama nose arhivolte, a ne arhitrave kao što bi se očekivalo.⁷¹ Pretpostavlja se da su arkade u antičko doba bile zatvorene kamenom tranzenom.⁷² Po utorima u gornjem dijelu stupova se može zaključiti da su bile postavljene grede, ali nikako da je bio krov. Današnji pod nije izvoran, a iskopan je 1905 – 1906. godine, kada je otkriven vodovod koji je išao sve do mora.⁷³

⁶⁷ BELAMARIĆ, J., 2011., str. 16.

⁶⁸ ISTO.

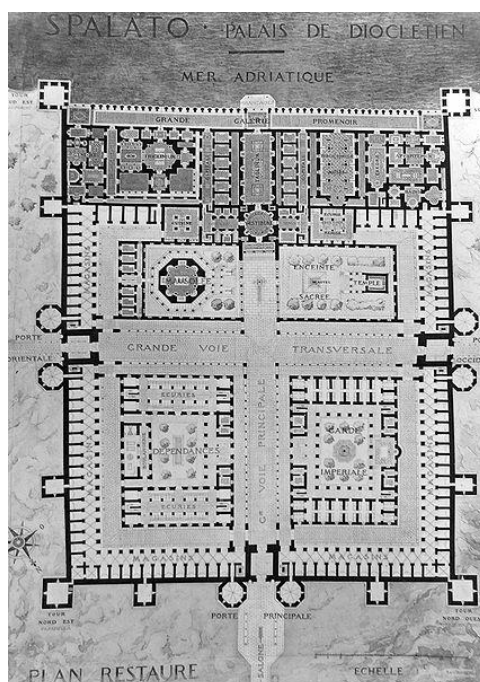
⁶⁹ CAMBI, N., 2002., str. 81.

⁷⁰ MARASOVIĆ, K., 2010., str. 89.

⁷¹ BULIĆ, F.; KARAMAN, LJ., 2006. str. 62.

⁷² *CLAUSTRA* – to se može zaključiti po rupama u bazama

⁷³ BULOĆ, F., 1906., str. 314.

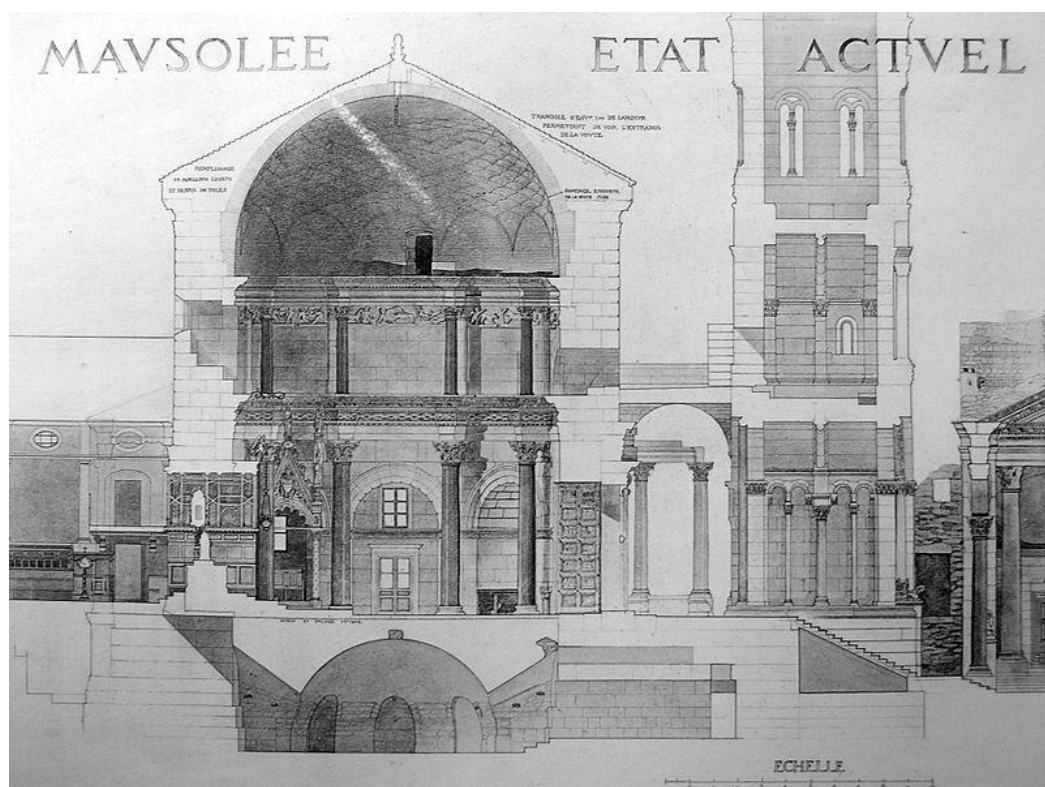

Sl. 10. Plan restauracije Dioklecijanove palače (prema: Herbandu, E. - Spalato; Le palais de Dioclétien)

Istočno od Peristila nalazi se Dioklecijanov mauzolej. Današnja splitska katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije ili sv. Duj. To je centralna građevina oktogonalnog tlocrta s peripterom od 24 stupa. Ispred se nalazi protiron sa prilaznim stubištem i temenosom. U unutrašnjosti je kružni prostor raščlanjen s četiri polukružne i četiri pravokutne niše upisane u debljinu zida. Među njima je osam superponiranih korintskih stupova. Donji stupovi nose arhitrav s vijencem i gornje stupove s arhitravom. Kupola je sagrađena od opeke i sedre, a nose je zidovi Mauzoleja. U donjem dijelu nalazi se niska kript s plitkom kupolom građenom od istog materijala.⁷⁴ Na samom ulazu u stepenište nalazile su se dvije sfinge donešene iz Luxora, od kojih je sačuvana jedna. Premještena je na Peristil. Dioklecijanov mauzolej se može uspoređivati s brojnim funeralnim građevinama na istoku i zapadu tadašnjeg Carstva. Imaju slične tlocrte i karakteristično oblikovanje i raspored prostora.⁷⁵

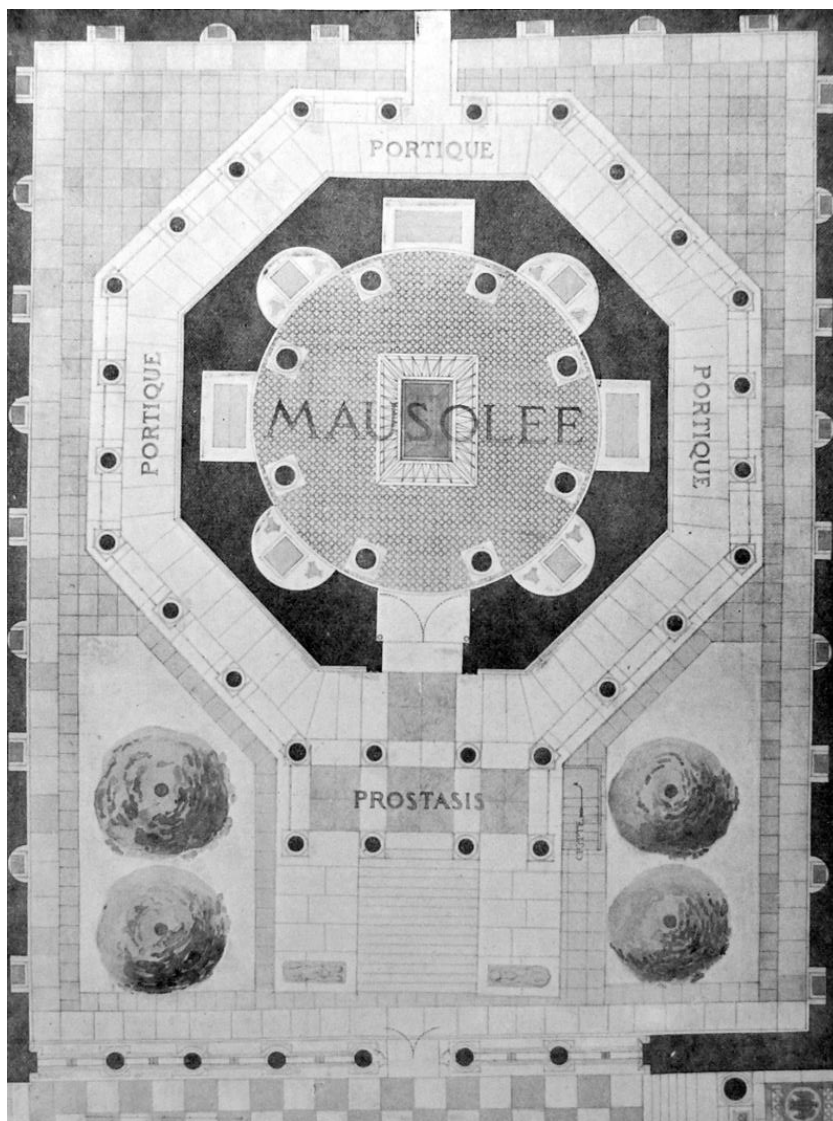
⁷⁴ BULIĆ, F.; KARAMAN, LJ., 2006. str. 71.

⁷⁵ BADURINA, A., 2006., str. 473.

Sl. 11. Mauzolej, kasnije katedrala (prema: Kečkemet, D. - Vicko Andrić)

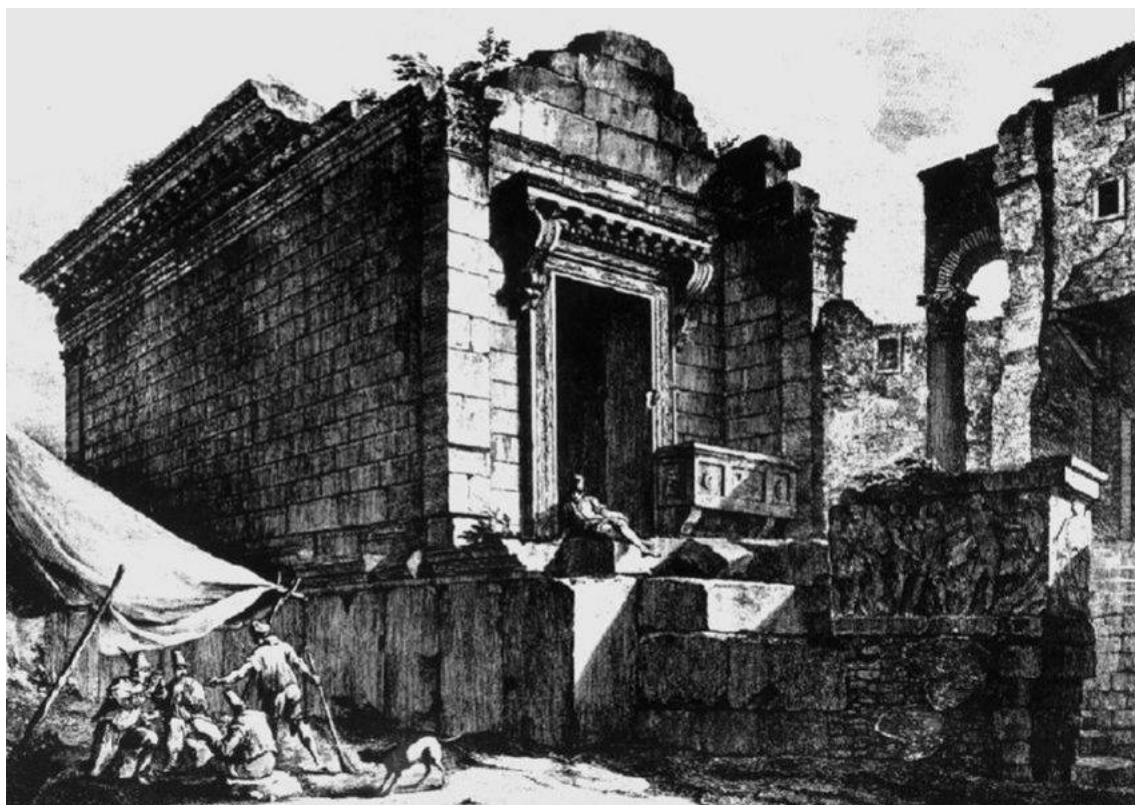
Najpoznatija takva organizacija prostora s upisanim nišama je Panteon u Rimu i Tempio della Tosse u Hadrijanovoj villi u Tivoliju. U Italiji se može usporediti s nizom rimskih mauzoleja i krstionicom San Giovanni kod crkve Santa Tecla iz IV. stoljeća, ali potom i crkvom San Aquilino iz V. stoljeća u Milanu.

Sl. 12. Dioklecijanov mauzolej (prema: Herbrandu, E. - Spalato; Le palais de Dioclétien)

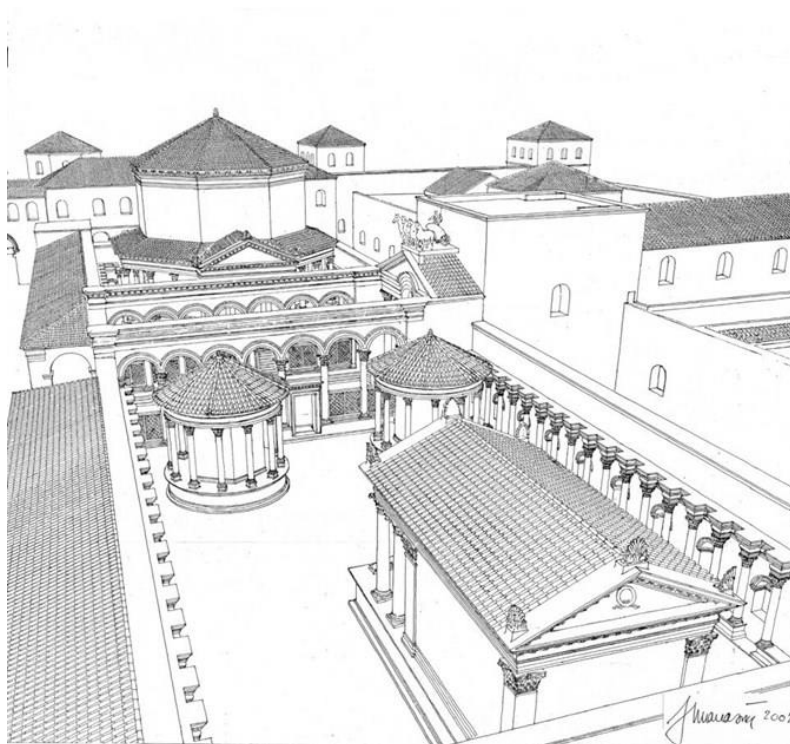
Zapadno od Peristila nalazio se tzv. Mali hram, odnosno Jupiterov hram. Četvrtasti hram s pročeljem orijentiranim prema Peristilu. To je *heksastylus in antis* sa pristupnim stubištem i stupovima s trijemom i trokutastim zabatom. U prošlosti su razoreni. U

unutrašnjosti je cela presvođena poluvaljkastim svodom građenim od kamena. Podgled svoda prekriven je kasetama s tipičnom arhitektonskom dekoracijom tog vremena (astragali, kimationi i ovulusi).⁷⁶

Sl. 13. Jupiterov hram (prema: Adam, R. - Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia)

⁷⁶ PIPLOVIĆ, S., 2001. , str. 258.

Sl. 14. Idejna rekonstrukcija hramova (prema: Marasović, J - Dioklecijan, tetrarhija i Dioklecijanova palača – o 1700 godina postojanja)

Južni dio Palače bio je stan. Sastoji se od Vestibula koji spaja Peristil i rezidenciju. Građen je u kombinaciji slojeva kamena i opeke – *opus mixtum*. Ima četiri niše koje su najvjerojatnije služile za skulpture Lara i Penata. Nije očuvana kupola, ali pretpostavlja se da je imala mozaik. U potpunosti je srušena nakon loše konzervacije o čemu će biti riječi dalje u radu. Nakon Vestibula je bila *Sala regia* - prostrani salon rimskih kuća ili *Tablinum*.⁷⁷ Veliki prozori su vjerojatno imali alabasterna okna. To je dio stana koji je bio podijeljen na istočni, koji je imao *Triclinium* – blagovaonica, *Cubiculum* – spavaonice, i careve osobne *Terme / Nymphaeus* – kupalište, te *Librarius* - knjižnicu. U zapadnom dijelu bila je sala za sastanke i goste, te veće terme i spavaonice za njih. Pretpostavlja se da je Dioklecijan i nakon što se povukao u mirovinu iz sjene bio politički aktivan, sve do smrti 314. godine. Tlocrt cijelog stana se ponavlja i u podrumskim

⁷⁷ BULIĆ, F.; KARAMAN, L.J., 2006., str. 102.

prostorijama palače.⁷⁸

Sl. 15. Pogled na Dioklecijanov stan (prema: www.split.com)

Osim monumentalne Palače, Dioklecijan je sagradio i *Aqueductus* – vodovod dug 9 kilometara. Sagrađen je na izvoru rijeke Jadro i prolazi preko Mravinaca pored Solina. Dijelom je nadzeman, a dijelom podzeman.⁷⁹ Nije svugdje isti. Nadzemni dio je građen sa užim i širim monumentalnim pilonima i arkadama u kombinaciji blokova bijelog kamena za nosače te opeke i sedre za lukove. Korito za vodu je napravljeno od sitnog kamena i cementa. Zahvaljujući tom pothvatu, Palača je imala dovod vode s izvrsnim pritiskom, te su cijevi prolazile ispod cijele Palače, što dokazuje i velik broj termi u južnom dijelu palače. Palača je sagrađena na prirodnoj padini, pa se time i poboljšavalo otjecanje vode. Godine 1878 – 1879. trajala je obnova vodovoda o kojem će se govoriti kasnije u radu.

Posljednji car Zapadnog rimskog Carstva Julije Nepos je krajem 5. stoljeća boravio u Palači. Kraj njegove vladavine, kao i pad Zapadnog rimskog Carstva se dogodilo 475. godine.⁸⁰

⁷⁸ ISTO, 2006., str. 105.

⁷⁹ ISTO, 2006., str. 110.

⁸⁰ MARASOVIĆ, T. 1982., str. 21.

SPLIT

2.2.1. Rani srednji vijek

Prije prestanka urbanog života u Saloni, nastavlja se život u Palači.⁸¹ Krajem 6. stoljeća učestali su Avarski napadi na Salonu, pa se grad sve slabije branio, a stanovništvo je bilo prisiljeno potražiti sigurnije mjesto za život.⁸² U 7. stoljeću stanovništvo Salone počelo je naseljavati Palaču pa je tako na mjestu vile nastajao grad.⁸³ Tada je bila velika provala avarsko-slavenskih naroda u Salonu koju su velikim dijelom uništili. Prognano stanovništvo Salone dolazilo je u dobro utvrđenu Palaču i donosilo relikvije mučenika. Palaču gdje su prvo uništavali poganska obilježja i zamjenjivali ih kršćanskima.⁸⁴

U svim razdobljima povijesti koristile su se ranije gradnje adaptirane u nove svrhe.⁸⁵ U to spada:

1. Korištenje već postojećih crkava;
2. Preinake poganskih hramova;
3. Preinake antičke rezidencijalne arhitekture;
4. Preobrazba antičkih gospodarskih zgrada i
5. Preobrazba antičke obrambene arhitekture.⁸⁶

U slučaju adaptacije Dioklecijanove palače u ranosrednjovjekovni grad imamo primjer za prenamjenu Mauzoleja u Katedralu, izgradnja crkvice sv. Nikole i sv. Andrije „de fenestris“ na prostoru carevog stana i prenamjene stražarskih hodnika u crkvice.⁸⁷

⁸¹ BULIĆ, F., CAMBI, N., BABIĆ, I.; 2005., str. 194.

⁸² RAPANIĆ, Ž., 1971., str. 43.

⁸³ KIRCHMAYER, F., 1881., str. 67.

⁸⁴ MARASOVIĆ, T. 1982., str. 23.

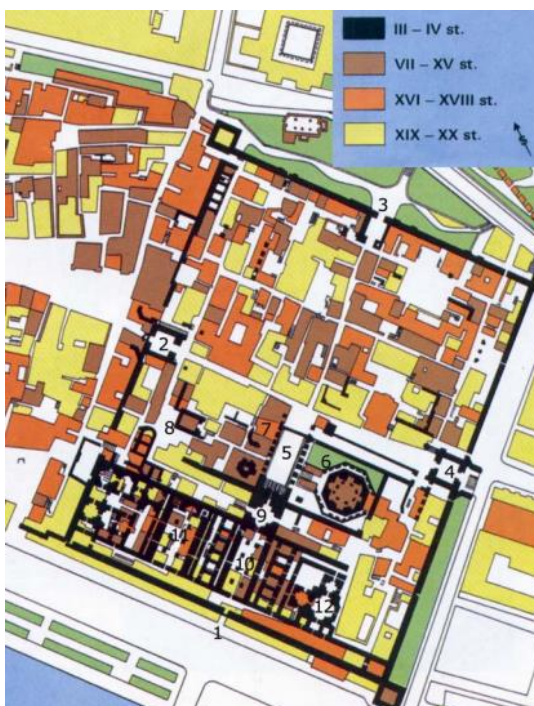
⁸⁵ A., ŠEPER, M., BATUŠIĆ, S., 1959., str. 8.

⁸⁶ MARASOVIĆ, T., 2002., str. 62.

⁸⁷ ISTO, str. 84.

Sačuvale su se crkvice sv. Martina iznad Zlatnih vrata i crkvice Gospe od Zvonika iznad Željeznih vrata.

Jedan od primjera je preklesavanje reljefa s prikazom božice *Nike* u križ s raširenim hastama i četiri rozete.⁸⁸ Tada Ivan Ravenjanin, papin legat, prebacuje Solinsku biskupiju u Split, pa Mauzolej postaje katedralom, a Mali tj. Jupiterov hram krstionicom.⁸⁹

Sl. 16. Faze izgradnje u Dioklecijanovoj palači (prema: Regan, K., Nadilo, B. – Nastanak i razvoj Dioklecijanove palače)

Kako je u ranom srednjem vijeku Crkva imala značajan utjecaj na život građana, tako je imala značajnu ulogu i u urbanizmu. Palača je bila podijeljena u četiri "kvarta" od kojih je svaki imao svoju crkvu nad gradskim vratima.⁹⁰ Tako se u stražarnici sjevernih vrata našla crkvice sv. Martina, iznad središnjeg prostora među vratima zapadnog zida

⁸⁸ CAMBI, N., 1981., str. 7.; BELAMARIĆ, J., 1998., str. 28.

⁸⁹ JARAK, M., 2003., str. 546.

⁹⁰ MARASOVIĆ, J., 2001., str. 186.

izgrađena je crkva Gospe od Zvonika ili crkva sv. Teodora.⁹¹ Ostale dvije nisu sačuvane ali se pretpostavlja da je nad istočnim vratima bila crkva sv. Apolinara, a u južnom sv. Sofije.⁹² Nije uobičajno je da se tek u 11. stoljeću javljaju kultovi sv. Martina, sv. Teodora i sv. Apolinara, a utjecaj se može povezati s crkvama u Ravenni. Titular crkvice nad južnim vratima sv. Sofije pomješao se sa titularom sv. Stošije, odnosno Anastazijom.⁹³ Titular sv. Anastazije se počinje miješati s grčkim nazivom *Anastasisom* (Kristov silazak u Limb) kada se njene relikvije u 6. stoljeću prenose u Konstantinopol. To možemo također smatrati jednim od razloga gubljenja izvornog titulara.⁹⁴

Iako je zadržan antički raster, tokom srednjeg vijeka ulice su znatno sužavane i postajale su krivudave.⁹⁵ Split je jedan od najboljih primjera razvoja srednjovjekovnog grada u antičkoj rezidencijalnoj arhitekturi.⁹⁶ Peristil je i dalje bio sakralno i svjetovno središte. Zbog porasta broja građana, Palača i sve nadogradnje u njoj su postale male za potrebe stanovništva. To je uvjetovalo širenje grada, pa je izvan njezinih zidina podignuto predgrađe i samostan sv. Benedikta, odnosno sv. Eufemije.⁹⁷ Glavne predromaničke i ranoromaničke preinake na katedrali bile su otvaranje južnih vrata, postava liturgijskog namještaja u različitim fazama, korištenje kripe za kršćansku liturgiju i korištenje periptera za postav sarkofaga.⁹⁸

⁹¹ JAKŠIĆ, N., 2003., str. 188.

⁹² MARASOVIĆ, T., 1982., str. 24.; JAKŠIĆ, N., 2003., str. 191.

⁹³ JAKŠIĆ, N., 2003., str. 192.

⁹⁴ ISTO.

⁹⁵ FISKOVIĆ, C., 1982., str. 22.

⁹⁶ MILIĆ, B., 1995., str. 65.

⁹⁷ FISKOVIĆ, C., 1982., str. 24.

⁹⁸ MARASOVIĆ, T., 2010., str. 183.

2.2.2. Gradska komuna

Početkom 12. stoljeća nastaje autonomna komuna u sastavu ugarsko-hrvatskog kraljevstva.⁹⁹ Split je tada postigao značajni privredni napredak koji mu je omogućio prostorno širenje, kao i umjetnički i kulturni razvoj. Napisan je gradski statut, napravljen grb i kovao se novac. Splitska metropolija postaje najjača na Jadranu.¹⁰⁰ U 12. i 13. stoljeću u Splitu su djelovale poznate građevinsko – klesarske radionice, koje su imale bogatu izradu skulptura za kuće i crkve.¹⁰¹ Tokom 13. i 14. stoljeća sagrađen je romanički zvonik katedrale, a katedrala je dobila brojne vrijedne skulptorske radove. Tada u Splitu nije bilo velike romaničke i gotičke građevinske aktivnosti u građenju crkava, ali su sačuvane brojne stambene i upravne zgrade kao i urbani raster.¹⁰² Na Peristilu je napravljena gradska vijećnica, koja je kasnije prebačena na trg. sv. Lovre, današnji Narodni trg. Tada je došlo do širenja grada izvan zidina Palače. Nastao je trg s administrativnim, vjerskim i stambenim sadržajima povezan s već razvijenim životom unutar Palače.¹⁰³

⁹⁹ MARASOVIĆ, T., 1982., str. 27.

¹⁰⁰ ISTO.

¹⁰¹ FISKOVIĆ, C., 1980., str. 105.

¹⁰² MARASOVIĆ, T., 1982, str. 28.

¹⁰³ MILIĆ, B., 1995., str. 65

Sl. 17. Grb grada Splita (prema: Marasović, T. – Dioklecijanova palača)

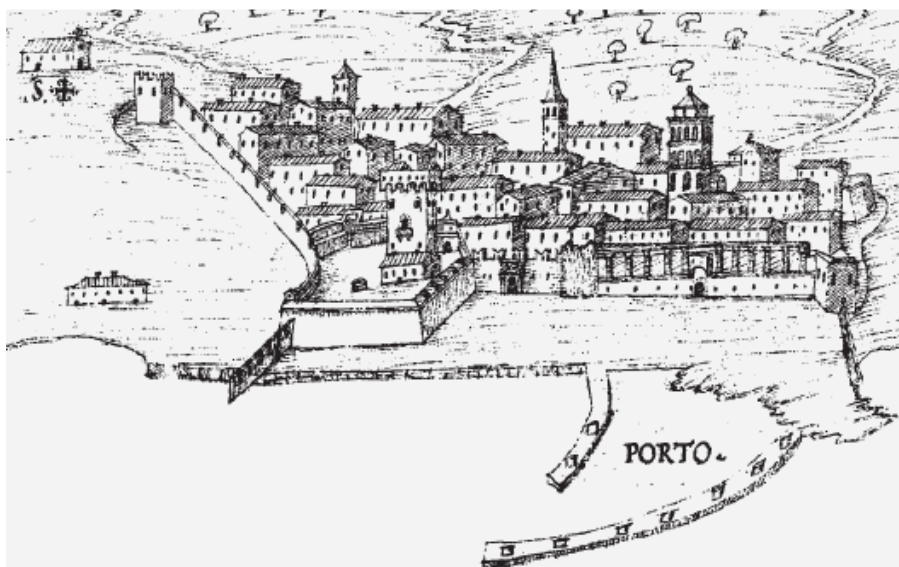
Kriptoportik je postao uska ulica koja je spajala brojne manje ulice. Srednjovjekovne kuće imaju jednaku podjelu. Prizemlje ima jedna ili više vrata i bačvasti svod, a ti prostori su mogli služiti kao skladišta i trgovine. Na prvom i/ili drugom katu su se nalazile prostorije za stanovanje s prozorima oblikovanim u stilu vremena gradnje. To su mogle biti monofore, bifore, trifore, polifore. U potkrovlju se najčešće nalazila kuhinja s malim prozorima.¹⁰⁴ Iako su većinom bile višekatnice, gradile su se i *camarde*, jednostavne prizemnice ili potleušice.¹⁰⁵

U 15. stoljeću i dalje gradska komuna potpadala je pod vlast Mletačke Republike. Iako je Splitu obećana potpuna autonomiju, Mletačka vlast je birala Gradskog kneza i Kapetana.¹⁰⁶ Kako bi se osigurala sigurnost grada, sagrađen je Kaštel od kojeg je danas ostala jedna kula.

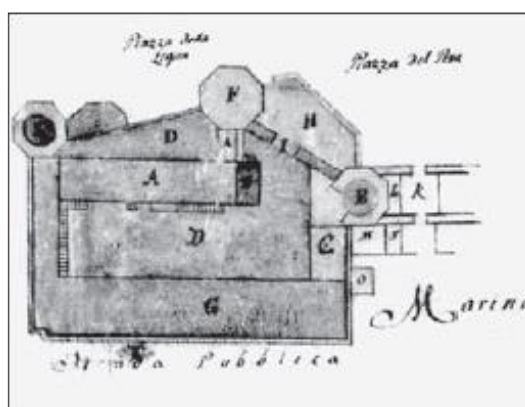
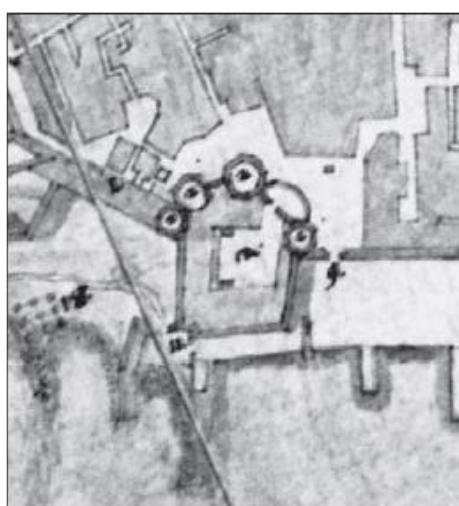
¹⁰⁴ MARASOVIĆ, T., 1982., str. 28.

¹⁰⁵ FISKOVIĆ, C., 1952., str. 134.

¹⁰⁶ ISTO.

Sl. 18. Angelo degli Oddi, Split, 1584. – detalj (prema: Marasović, K – Mletački Kaštel u Splitu)

Sl. 19. (lijevo) G. Santini, plan Splita, 1666. godine – detalj; (desno) F. A. Kurir, plan Kaštela, 1798. godine (prema: Marasović, K. – Mletački Kaštel u Splitu)

Došlo je do novih arhitektonskih rješenja koja su nastala pod utjecajem kasnogotičke mletačke arhitekture. To su palače s unutarnjim dvorištem i prizemnom ložom, vanjskim stepeništem, reprezentativnim prostorima na prvom katu s raskošnim prozorima.¹⁰⁷

¹⁰⁷ ISTO, str. 33.

Sl. 20. Papalićeva palača (Muzej Grada Splita)

Tada u Splitu djeluju neki od važnijih umjetnika na istočnoj obali Jadrana, a to su Juraj Dalmatinac, Andrija Aleši, Nikola Firentinac, Dujam Vušković, Bonino iz Milana i Blaž Jurjev. Jerolim Papalić i Marko Marko Marulić su dali svoj značajan doprinos književnosti. Judita, djelo Marka Marulića, prvo je tiskano djelo na hrvatskom jeziku.¹⁰⁸ U svom djelu „*In epigrammata priscorum commentarius*“ dao je prvi stručni vodič po splitskim znamenitostima. Hrvatski jezik je bio raširen u puku, a koristio se i u liturgiji.¹⁰⁹

Prve arhitektonske snimke Dioklecijanove palače je napravio talijanski renesansni arhitekt Andrea Palladio. Datiraju se u 1540. godinu.¹¹⁰ Girolamo da Santacroce 1549. godine je naslikao poliptih na kojem je prikazan sv. Duje kako drži model grada u ruci.¹¹¹

¹⁰⁸ ISTO, str. 36.

¹⁰⁹ TOMASOVIĆ, M., 1999., str. 26.

¹¹⁰ MARASOVIĆ, T., 1994., str. 35.

¹¹¹ Dio poliptiha iz franjevačke crkve na Poljudu

Na kraju 16. stoljeća je izgrađena carinarnica s lazaretom.

Sl. 21. Dio poliptiha franjevačkog samostana, Poljud, Girolamo da Santacroce - sv.
Duje drži model Splita (prema: Regan, K., Nadilo, B. – Nastanak i razvoj
Dioklecijanove palače)

2.2.3. Barokna utvrda

Sl. 22. Karta Splita i okolice, Jacob von Sandart, 1678. godine (prema: http://felbar.com/de/story.asp?story_id=374)

Nemir 17. i 18. stoljeća, stalni tursko–mletački ratovi prouzročili su u Dalmaciji rast siromaštva i mortaliteta. Uz to je vidljiv socijalni i gospodarski pad.¹¹² Usprkos tome zadržava se kulturno–umjetnički razvoj najviše zahvaljujući Crkvi i njenim narudžbama.¹¹³ Urbanistička situacija Splita nije bila prihvatljiva svim stanovnicima. Grad je bio stiješnjen u srednjovjekovne zidine, a srednjovjekovne ulice, nisu omogućavale povoljno kretanje.¹¹⁴ Sve veći broj stanovnika zahtijevao je širenje grada van zidina koje su ga sputavale. Osiromašeno stanovništvo nije moglo imati veće zgrade. Njih su podizale samo plemićke obitelji Grada.¹¹⁵ S Kandijskim ratom (1645–1669.) Turci su došli u neposrednu blizinu Splita, a 1657. godine njihova vojska napada Split s

¹¹² PRIJATELJ, K., 1947., str. 11.

¹¹³ JAKAŠA, V., 2002., str. 57.

¹¹⁴ ISTO.

¹¹⁵ ISTO.

kopnene strane.¹¹⁶

U 17. stoljeću Split dobio je poligonalne zidine s kulama koje obuhvaćaju područje cijele luke. Godine 1666. G. Santini izradio je plan grada.¹¹⁷ Tada su izgrađene kapela u protironu Peristila i crkva sv. Roka. U 17. stoljeću gravure Dioklecijanove palače izradili su Jacob Spoon i sir George Wheeler.¹¹⁸

Sl. 23. Prikaz baroknih zidina, G. Santini, 1666. godine - detalj (prema: Piplović, S. –
Prostor starog „Hajdukova“ igrališta u Splitu)

Tokom 18. stoljeća su se dogodila prva važnija i zapaženija istraživanja Palače i varoša. G. Juster je 1708. godine radio mape planova i veduta dalmatinskih gradova koje se čuvaju u Ratnom arhivu u Beču.¹¹⁹ Prva dva desetljeća 18. stoljeća Jochann Bernard Fischer von Erlach nacrtao je idejnu rekonstrukciju Palače po nacrtima koji su mu stigli

¹¹⁶ PRIJATELJ, K., 1947., str. 12.

¹¹⁷ MARASOVIĆ, T., 1982., str. 37.

¹¹⁸ KEČKEMET, D., 1987., str. 127.

¹¹⁹ KEČKEMET, D., 1981., str. 88.

iz Splita.¹²⁰ Prvo izdanje „*Entwurf einer historischen Architektur*” izašlo je 1721. godine.

¹²¹ Tu su tiskani kvalitetniji nacrti od J. Spoonaa i G. Wheelera.¹²² Godine 1757. Robert Adam je sa suradnikom Charles Louis Clérisseuom istraživao Palaču i napisao monografiju „*Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia*“.¹²³ To djelo je poslužilo kasnije kao inspiracija za brojne klasicističke arhitektonske projekte u Engleskoj, ali i šire.

Nova stambena arhitektura, kuće i palače, grade se na velikim zemljištima koje su nastale spajanjem više manjih srednjovjekovnih.¹²⁴ Iako se razlikuju tlocrtom i gabaritima, većina ih je poštivala oblik i veličinu zemljišta na kojoj je nastala.¹²⁵ Dva su primjera odnosa prema srednjovjekovnom nasljeđu:

1. korištenje srednjovjekovne matrice za novu izgradnju,
2. korištenje i prenamjena već postojeće srednjovjekovne gradnje.¹²⁶

¹²⁰ KEČKEMET, D., 1987., str. 127.

¹²¹ VLAŠIĆ JURIC, V., 2011., str. 207.

¹²² KEČKEMET, D., 1987., str. 129.

¹²³ HÉRBRARD, E., ZEILLER, J., 1912., str. 15.

¹²⁴ JAKAŠA, V., 2002., str. 57.

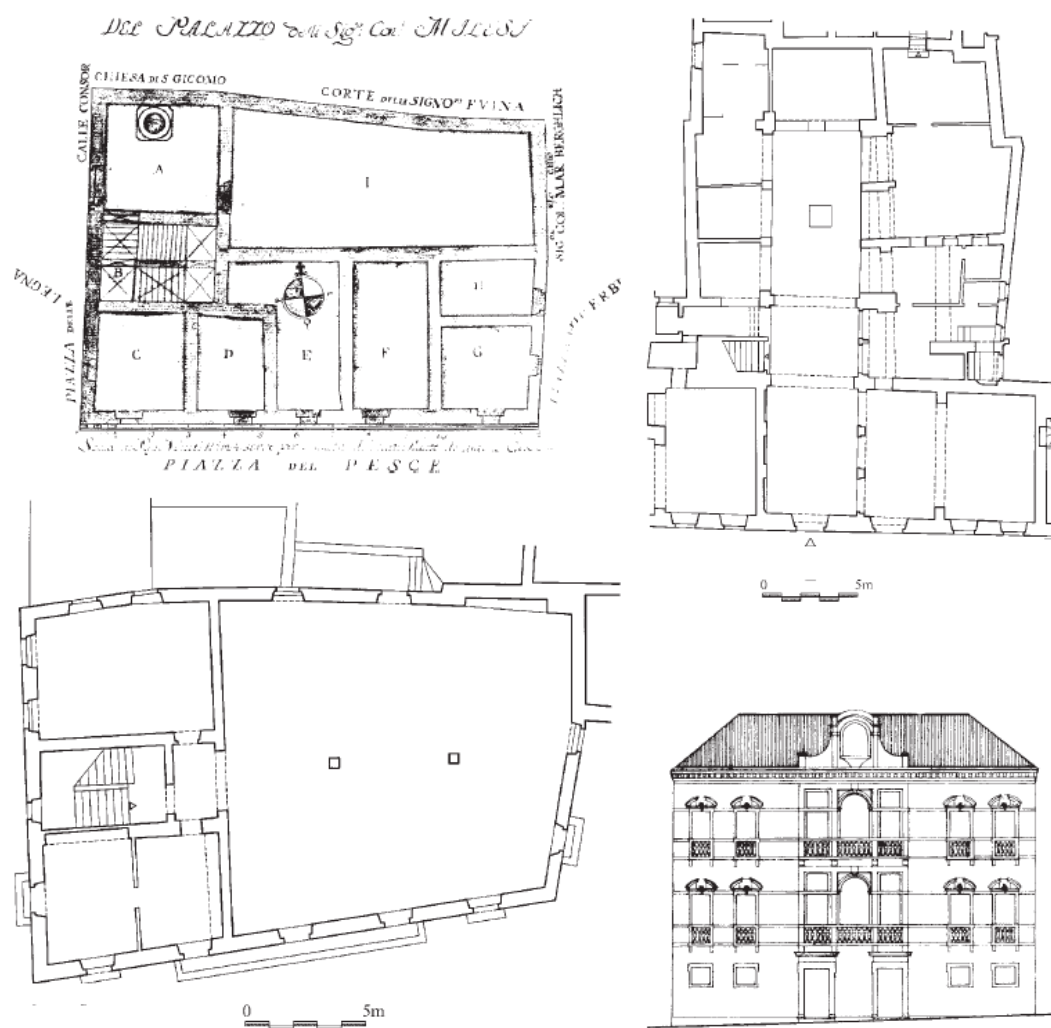
¹²⁵ Veličinu novog „baroknog“ građevinskog zemljišta uvjetuje broj i veličina spojenih srednjovjekovnih zemljišta.

¹²⁶ JAKAŠA, V., 2002., str. 57.; PRIJATELJ, K., 1982., str. 652.

Sl. 24. Tlocrt povijesne jezgre Splita s označenim baroknim palačama i njihovim vremenom gradnje (prema: Jakaša, V. – Barokna stambena arhitektura u Splitu)

Istaknute barokne palače u Splitu su Milesi, Cindro, Tartaglia i Alberti, te kuća Pavlović.

Sl. 25. (lijevo) Palača Milesi, Radićev trg 7; (desno) palača Cindro, Krešimirova 3
(prema: Jakaša, V. – Barokna stambena arhitektura u Splitu)

U okviru nacionalnih težnji treba spomenuti „*Accademia Illyrica illitivan slovinsca*“ koju je osnovao Ivan Petar Marchi. Članovi su bili značajni kulturni djelatnici tog vremena među kojima se ističu Jerolim Kavanjin, Ivan Petar Marchi i Marin Držić. Njihove pjesme nisu trebale imati literalnu vrijednost, već su samo trebale veličati ljepotu hrvatskog jezika.¹²⁷

¹²⁷ PRIJATELJ, K., 1947., str. 15.

2.2.4. XIX. i XX. stoljeće

Početkom 19. stoljeća, od 1806 – 1813. godine, Split je bio pod francuskom vlasti. Gradom je upravljao maršal Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont koji je bio u Dalmaciji od 1805 – 1810. godine. Naložio je rušenje ne antičkih dijelova u svrhu širenja Grada.¹²⁸ To omogućava širenje grada van povijesnih okvira i postaje prijelomna točka za život grada.¹²⁹ Građevinski materijal porušenih dijelova prenamjenjen je za igradnju novih zgrada.

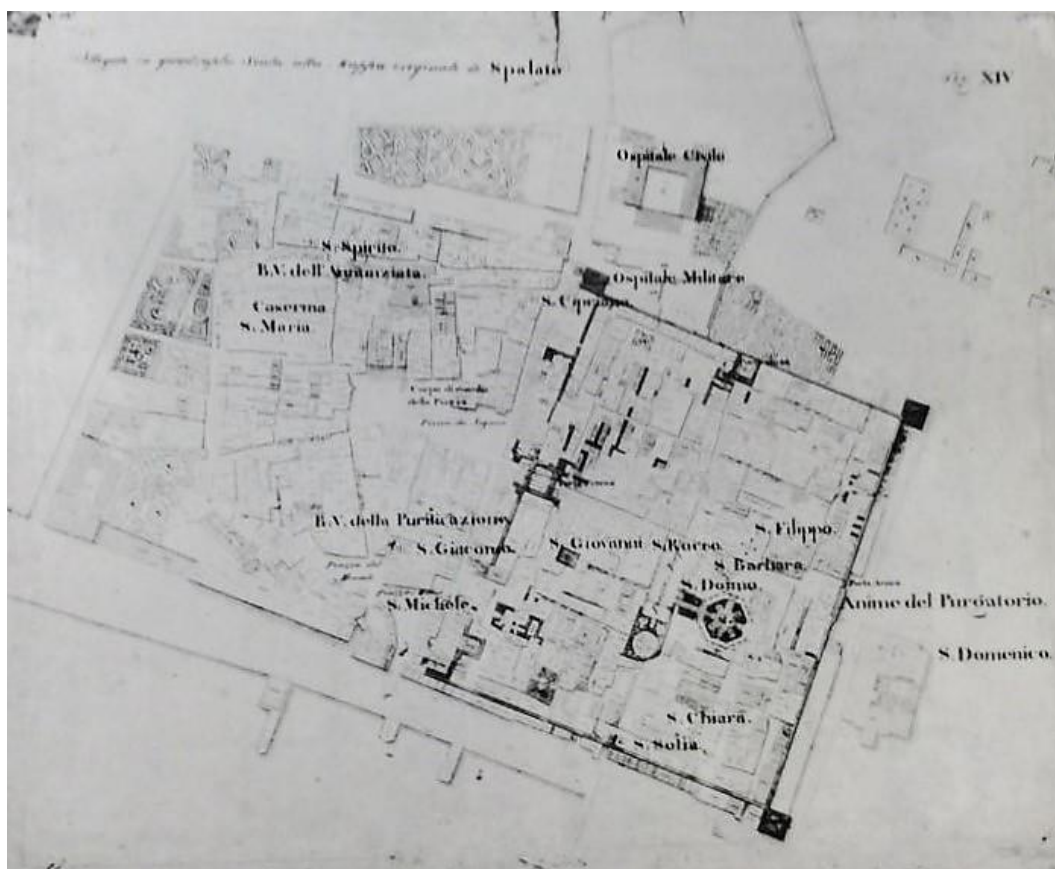
Sl. 26. Portret maršala Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmonta; autor: Peter Fendi
(prema: Špikić, M. – Carlo Lanza, prvi ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu)

U klasicističkom shvaćanju restauracije usvojena je metoda purifikacije i zalaganja za pročišćenjem spomenika od svih povijesnih i stilskih slojeva koji nisu antički. Godine 1821. srušena je gradska vijećnica na Narodnom trgu. Tada se osniva Prva služba zaštite

¹²⁸ PIPLOVIĆ, S., 2012., str. 78.

¹²⁹ MARASOVIĆ, T. 1982., str. 39.

spomenika u Splitu, a 1831. godine se radi prvi katastarski plan.

Sl. 27. Katastarski plan iz 1831. godine (prema: Kečkemet, D. – Vicko Andrić)

Druga polovica stoljeća u Splitu zapamćena je po naglom razvoju ekonomije, graditeljstva i kulture. Krajem 19. stoljeća dolazi do promjene u načinu razmišljanja i poimanja spomenika i baštine, zahvaljući utjecaju Bečke škole povijesti umjetnosti.

Do polovice 20. stoljeća zaštita spomenika se znatno razvila i više se nije promatralo spomenik sam za sebe, već ga se poimalo kao dio cjeline. Zahvaljujući tom načinu razmišljanja spriječena je purifikacija Palače i daljnja izolacija pojedinih građevina. Najistaknutiji konzervatori tog vremena bili su Alois Hauser, don Frane Bulić i Ljubo Karaman. Zbog širenja grada i prihvaćanja novih ideja, 19. stoljeće može se nazvati „stoljeće urbanog razvitka“.

3. POVIJESNI IZVORI

Mnogi su povijesni zapisi o Splitu. Oni najvažniji potječu od cara Konstantina Porfirogeneta, Tome Arhiđakona i brojnih humanista.

U 10. stoljeću car Konstantin Porfirogenet u svom djelu „*O upravljanju carstvom*“ pisao je o Dalmaciji u 29. poglavlju.¹³⁰ O Splitu je zapisao:

*„Car Dioklecijan vrlo oblubi Dalmaciju, za to i dovede narod iz Rima i naseli ga skupa sa obiteljima u toj istoj Dalmaciji. Nju nazivlju i Romanima jer su iz Rima preseljeni, a nose to ime sve do dana današnjeg. Car taj Dioklecijan sagradi i grad Spljet, a podigne u njem palaču preko svake hvale i opisa lijepu, čiju negdašnju veličajnost još i danas pokazuju ostanci, ma da ju je dugo vrijeme istrošilo.“*¹³¹

...

Grad Aspalatos, što se tumači kao mala palača, sagradio je car Dioklecijan. On mu služuše privatnom kućom, podignuvši u njem dvori i palače, koje se ponajviše razvališe. Učuvalo se do danas malo što, medju ovim gradski biskupski dvor i hram sv. Dujma, u kome leži sam sv. Dujam, gdje bijaše ložnica istoga cara Dioklecijana. Odozdo su pako presvodjene komore, koje bijahu stražarnice, kamo zatvorahu nemilo mučene svece. Sahranjen je u tom gradu i sv. Anastazije.

Bedem tog grada niti je zidan od pečene opeke, niti od ondašnjeg kamena, nego od kamenih kocka, dugih do jedan, al često i do dva rukohvata, a široko po jedan rukohvat, te su medjusobno spojene i povezane olovom zalitim željezom. Ima u tom gradu mnogo stupovâ sa kosmitama odozgor, na kojima je htio car Dioklecijan podići komore na svodove i čitav grad prekriti, tako da palača i sva gradska zdanja sa svodovi odozgor budu na dva i na tri kata i tako prekrije ne mali dio grada. Na bedemu tog grada nema

¹³⁰ LONČAR, M., 2002., str. 501.

¹³¹ MAĐOR, M., 2003., str. 63.

*ni hodnika, ni branika, već samo visoke zidove i svjetlovodne puškarnice.*¹³²

Toma Arhiđakon je pisao o premještanju Solinske nadbiskupije u Split i prenamjenu Mauzoleja u Katedralu:

„Međutim papa pošalje nekog legata po imenu Ivana, rodom Ravenjanina, pa, putujući po dalmatinskim i hrvatskim krajevima, spasonosnim opomenama poučava kršćane.

...

*A videći da narod raste u ljubavi za bogoslužjem, odmah se prihvati hvalevrijednog djela, i Jupiterov hram, koji je u samoj carskoj zgradi bio uzvišenijim zidovima podignut, očisti od lažnih idola, postavljajući na njemu vrata i prdvorje. Tada urekavši svečanost posvećivanja, sa svih se je strana sabrao velik narod. Učinio je, dakle, od onog hrama crkvu, posvetivši je u velikoj pobožnosti i veselju svih, koji su se bili okupili, u čast boga i slavne djevice Marije. A ustanovio je ondje kler, koji će svakog dana ponizno vršiti bogoslužje.“*¹³³

Brojni splitski humanisti u svojim su djelima nastojali opisati Split, a među njima se ističu Marko Marulić i Dmine Papalić. Sakupljanje i prepisivanje kamenih natpisa omogućilo je daljnje proučavanje i očuvanje povijesne jezgre Splita. Marko Marulić, otac hrvatske književnosti, u svojim djelima opisuje izgled Splita tog vremena, pa zahvaljujući tome možemo zamisliti kako je izgledao.

¹³² ISTO, str. 71.

¹³³ FISKOVIĆ, C., 1977., str., 40 - 41.

Sl. 28. Spomenik Marku Maruliću u Splitu; autor: Ivan Meštrović, 1925. godine (prema: www.mestrovic.hr)

Antonio Proculiano rođen u Bariju u prvoj polovici 16. stoljeća. Krajem 1550ih godina imenovan je za kancelara splitske općine.¹³⁴ Brojni autori navode ga kao vrijedan

¹³⁴ MARASOVIĆ - ALUJEVIĆ, M., 1985., str. 96.

povijesni izvor. Mletačka vlast je uvjetovala postavljanje stranaca na mjesto kancelara kojem je mandat trajao dvije godine. Već 1558. godine održao je govor u Splitu koji je tiskan 1567. godine u Veneciji.

Taj govor se može poimati kao hvalospjev Splitu, a tadašnje stanje Grada smatra jednako sjajnom kao i prošlost.

„Koji je to kraj u Dalmaciji koji bi mogao izazvati zavist Splita prije nego mu samome zavidjeti?“¹³⁵

U dijelu govora opisuje Dioklecijanovu palaču i spominje različita imena vrata Palače:

„Budući da Palača ima oko pola milje opsega u obliku četverokuta, svako njeno pročelje ravno gledana jednu od četiri strane svijeta; imala je šesnaest kula nastanjenih vojnicima i stražarima; duž triju pročelja, istočnog, sjevernog i zapadnog sve do uglova južnog pročelja i na svakoj strani po šest ravnomjerno razmaknutih, četiri pravokutne, dvije ovamo, dvije onamo, dvije osmerokutne po sredini, između kojih su po jedna vrata na svakom pročelju, tako da je bilo četvero vrataunakrsno dijametralno postavljenih, i svaka su imala svoje ime: sjeverna – zlatna, njima nasuprot južna – srebrna¹³⁶, istočna – brončana i njima nasuprot zapadna – željezna, koja vi danas zovete otvorena vrata (franche porte).“¹³⁷

¹³⁵ ISTO, str. 97.

¹³⁶ Južna vrata naziva srebrnima, jer su nasuprot zlatnih.

¹³⁷ MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, M., 1985., str. 98.

4. ISTRAŽIVANJA I PROUČAVANJA DIOKLECIJANOVE PALAČE

4.1. Robert Adam (1728 – 1792.)

Robert Adam jedan je od najzaslužnijih i najpoznatijih engleskih arhitekata 18. stoljeća. Kako bi napravio detaljno istraživanje Dioklecijanove palače otputovao je u Split i boravio je u njemu pet tjedana. Iako je napravio nacрте, koje su precrtavali kasniji autori, oni nisu bili dovoljno točni i precizni, pa ih je ispravio Vicko Andrić kada je ponovo detaljno snimao Palaču.¹³⁸ U Londonu je 1764. godine objavio djelo „*Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro*“. To djelo pobudilo je interes za klasicizam u Engleskoj, a važno je zbog dokumentiranog stanja iz 18. stoljeća.

Sl. 29. Portret Robert Adama, autor: George Willison, oko 1770 – 1775. godine (prema:

<http://www.encyclopedia.com>)

¹³⁸ MARASOVIĆ, T. 1983., str. 47.

4.2. Ivan Luka Garagnin (1764 - 1841.)

Ivan Luka Garagnin bio je humanist, intelektualac i botaničar.¹³⁹ Trogiranin kojeg su vlasti 5. travnja 1805. godine zadužile prikupiti stare ulomke i natpise, kako bi se očuvale. Imao je smisla za organizaciju i sistematizaciju pa je bio izvrstan za taj posao.¹⁴⁰ Bio je izravno podređen predsjedništvu Vlade u Zadru, a civilni i vojni guverner Tom Brady slao mu je dopise. Muzej Grada Trogira nalazi se u palači obitelji Garagnin – Fanfogna. Uz nju se nalazi i perivoj.

Njegova zaduženja se navode u 12 točaka:

1. upravljanje iskopavanjima i istraživanjima za koja smatra da su vrijedni pažnje,
2. iskapanja na privatnim terenima – vlasnike se treba obavijestiti da će se zemlja vratiti u prvobitno stanje,
3. sakupljanje svih dragocijenih predmeta,
4. vođenje kataloga i popisa u svrhu zaštite spomenika, te za lakše pronalaženje otuđenih spomenika (država ima pravo prvootkupa),
5. državnim novcem, u dogovoru s Vladom, otkupljuju se samo predmeti od državne važnosti,
6. ukazivanje na potrebne mjere opreza kako bi se bolje zaštitio spomenik od uništenja,
7. u dogovoru s Vladom, najvrijediji predmeti se šalju u Beč,
8. bilježenje svih važnih iskopišta kako bi se moglo istraživati,
9. mogućnost dobivanja vojske za rad na iskopištima,
10. treba zapošljavati samo sposobne i odgovorne osobe,

¹³⁹ BOŽIĆ – BUŽANIĆ, D., 1970., str. 147., bilj. 4.

¹⁴⁰ ISTO, str. 147.

11. treba redovno prikazivati financijsko stanje,

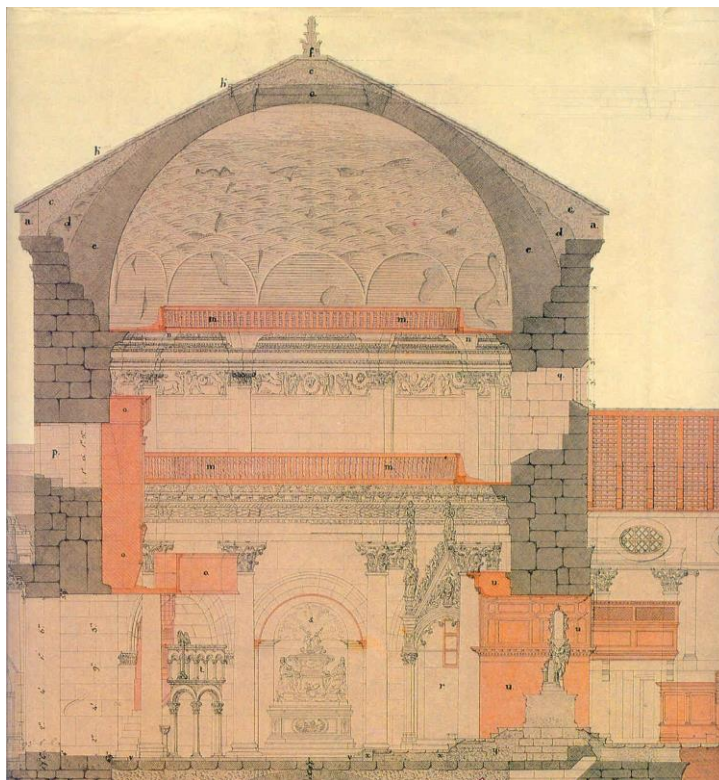
12. treba redovno podnositi izvješća o radovima.

Sl. 30. Primjeri prikupljenih spomenika u perivoju Garagnin – Fanfogna u Trogiru
(prema: Sedlar, A. – Stela menzor Sempronija Forfunata iz perivoja Garagnin –
Fanfogna u Trogiru)

4.3. Vicko Andrić (1793. – 1866.)

Vicko Andrić bio Splitskičanin koji se školovao u Splitu, Trogiru, Zadru. U Rimu je pohađao Akademiju sv. Luke, koju je tada vodio poznati klasicistički kipar Antonio Canova. Upoznavši klasicistički način razmišljanja, projektiranja i konzerviranja, odlučio je prenijeti znanje u rodni kraj. Nakon povratka u Split radi manje projekte u kojima nije mogao pokazati svo svoje znanje. Vremenom su ga suvremenici počeli prepoznavati kao stručnjaka i dobiva značajne radove obnove Salone i vodovoda. Kada je počeo raditi na istraživanju i obnavljanju Dioklecijanove palače provodi purifikaciju, koju je prije njega započeo maršal Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont. Iako je bio veliki stručnjak, neki njegovi projekti nisu provedeni do kraja.

Sl. 31. Uzdužni presjek Dioklecijanovog mauzoleja, 1852. godine (prema: Kečkemet, D. – Vicko Andrić)

4.4. Rudolf Eitelberger von Edelberg (1817 – 1885.)

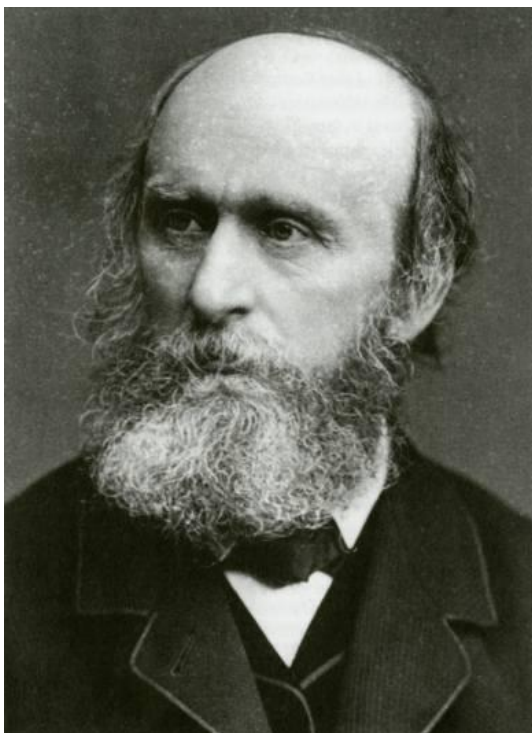
Rudolf Eitelberger von Edelberg rodio se u Olmüzu u Češkoj, gdje je 1832. godine započeo studij prava. Nakon toga odlazi u Beč na studij klasične filologije, jer ga je zanimala antička estetika.¹⁴¹ Već 1847. godine zaposlio se na Sveučilištu u Beču kao privatni docent teorije i povijesti umjetnosti, a 1864. godine postao je redovni profesor. Suvremenici su ga smatrali ključnom osobom za razvoj povijesti umjetnosti na području Austro-Ugarske monarhije. Unaprijedio je povijest umjetnoumjetničku metodologiju na didaktičkom, muzeološkom, konzervatorskom i znanstvenom polju.¹⁴² Zalagao se za interdisciplinarnost i oformio je skup stručnjaka koji će nastaviti njegov rad i biti poznati

¹⁴¹ EITELBERGER VON EDELBERG, R., 2009., str. 234.

¹⁴² ISTO, str. 235.

pod imenom „Bečka škola povijesti umjetnosti“. Inzistirao je na izravnom doticaju s umjetninama i na detaljnoj dokumentaciji i fotodokumentaciji. Protivio se filozofskom načinu definiranja ljepote, a na to se nastavio Alois Riegl.¹⁴³

Izdavao je članke u brojnim časopisima i godišnjacima poput „*Quellenschriften für Kunstgeschichte und Kunsttechnik des Mittelalters und der Renaissance*“ i „*Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses*“.¹⁴⁴ Srednjovjekovne spomenike Dalmacije istražuje kroz kolovoz i rujan 1859. godine, a 1861. godine objavio je rad pod naslovom „*Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens*“ u petom svesku godišnjaka „*Jahrbuch der Kaiserl. Königl. Central – Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*“.¹⁴⁵

Sl. 32. Portret Rudof Eitelberger von Edelberg (prema: Eitelberger von Edelberg, R. -

¹⁴³ ISTO, str. 236.

¹⁴⁴ ISTO.

¹⁴⁵ ISTO.

Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije u Rabu, Zadru, Ninu, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku)

4.5. Thomas Graham Jackson (1835 – 1924.)

Thomas Graham Jackson jedan je od najistaknutijih engleskih arhitekata svoje generacije. Od 1882 – 1885. godine putovao je Dalmacijom. Angažiran je za dovršenje romaničkog zvonika zadarske katedrale, koji je dovršen 1893. godine.¹⁴⁶

Dio je grupe najvažnijih putopisaca koji su boravili u Splitu i dokumentirali ga. U Oxfordu je 1887. godine objavio svoje djelo „*Dalmatia, the Quarnero and Istria*“ u kojem je opisao istočnu obalu Jadrana i uz njih priložio akvarele. Među njima su crteži Splita i dijelova Dioklecijanove palače, a posebno detaljni presjek zvonika katedrale.

Sl. 33. Portret Thomas Graham Jacksona (prema: www.istrianet.org)

¹⁴⁶ <http://www.zadar.travel/en/about-zadar/historical-curiosities/02-01-2011/the-builder-of-the-bell-tower-of-the-romanesque-cathedral-of-st-anastasia#.VhFOVXrtlBc> (4 – 10 – 2015)

5. KONZERVATORI

Kada je u Beču 1850. godine osnovana Centralna komisija za zaštitu spomenika po njenim je uputama Ministarstvo nastave zaštitu spomenika proglasilo državnom brigom.¹⁴⁷ Imala je tri odjela, a to su bili:

1. Odjel za prapovijest i antiku,
2. Odjel za srednji vijek,
3. Odjel za arhivistiku.

Važno je istaknuti kako su domaći konzervatori, počevši od Vicka Andrića stalno surađivali s kolegama u Beču, te donosili novitete.

5.1. Vicko Andrić (1793 – 1866.)

5.1.1. Mladenačko razdoblje i rani radovi Vicka Andrića

Iako se ne zna mnogo o ranom djetinjstvu Vicka Andrića, poznato nam je da se rodio u Trogiru gdje je završio osnovnu školu. Nakon toga obitelj seli u Split gdje Vicko pohađa gimnaziju u Nadbiskupskom sjemeništu.¹⁴⁸ Zatim je otišao na daljnje školovanje u Licej u Zadru koji je tada djelovao u bivšem samostanu sv. Krševana.¹⁴⁹ Uz to upisao je, također u Zadru, srednju školu Ilirije, smijer Prava. Arhitekt Basilio Mazzoli, koji je na Liceju predavao crtanje, otišao je u rodni Rim i sa sobom odveo Andrića. Kao što je u Zadru paralelno pohađao dvije škole, tako je u Rimu upisao Sveučilište matematičkih nauka i Umjetničku akademiju sv. Luke kojem je tada upravljao Antonio Canova.¹⁵⁰

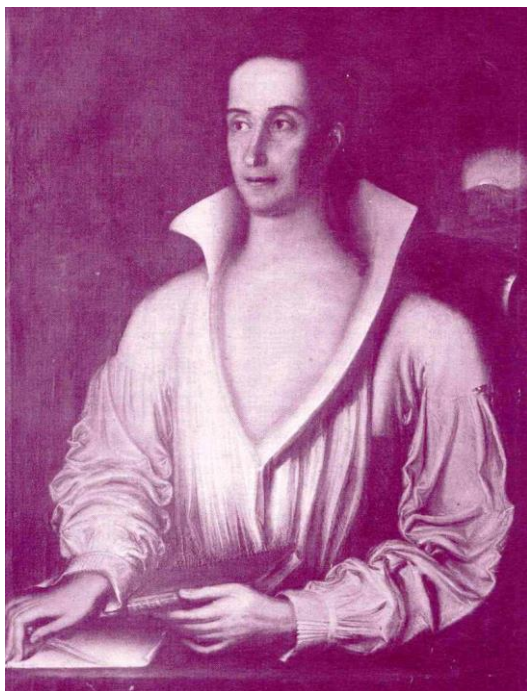
¹⁴⁷ KEČKEMET, D., 1993., str., 100.

¹⁴⁸ ISTO, str. 13.

¹⁴⁹ PIPLOVIĆ, S., 1990., str. 88.

¹⁵⁰ KEČKEMET, D., 1993., str. 14.

Godine 1816. završio je studije u Rimu i dobio potvrdu za arhitekta i mjerača. Uzevši u obzir da je studirao u "Vječnom gradu" u vremenu kada je klasicizam bio ustaljeni stilski izraz, tako se i on opredijelio za klasicističko mišljenje. U autobiografskom djelu piše da je bio đak dr. Carla Fea (predsjednika rimskih starina i Kapitolinskog muzeja) i da je uz studij proučavao i arheologiju.¹⁵¹

Sl. 34. Portret Vicka Andrića (prema: Kečkemet, D. – Vicko Andrić)

Oduševljenje antikom i klasicističkim načinom razmišljanja, znatno su utjecali na Andrićev rad u zaštiti spomenika. Na primjeru zaštite Splita to se pokazalo kao dvosjekli mač. Iako je htio zaštititi Palaču i obnoviti je, došlo je do provođenja purifikacije što je uzrokovalo veliko rušenje južnog dijela povijesne jezgre.

Kao student, Vicko Andrić, napravio je nekoliko značajnih klasicističkih projekata, a neki od njih su projekt svratišta iz 1814. godine u Rimu. Drugi još više klasicistički je projekt malog okruglog hrama rađen 1815. godine, također u Rimu. Projekt za potrebe nove splitske katedrale s ugledanjem na već postojeću iz 1815. godine. Projekt novog kazališta

¹⁵¹ ISTO, str. 15.

iz 1817. godine u Splitu i tlocrt antičkog hrama Fortune Virilis. Druga dva rada nisu potpisana, pa se najčešće atribuiraju Mazzoliju.¹⁵²

Kada se Andrić vratio u rodni kraj nije odmah mogao dobiti velike i značajne samostalne projekte. Prvi projekt mladog inženjera bila je prenamjena starih lazareta u zatvore. Do tada su zatvori bili dio Komunalne palače na Narodnom trgu. Prvi dio lazareta napravljen je 1592. godine, a u 17. stoljeću je nadograđivan i poprima konačan izgled dugačke građevine na istočnoj obali zaljeva.¹⁵³ Sadržavao je pet prostranih dvorišta, veliki broj prostorija za trgovce i goniče, mazge i robu što je karantenama stizala s Balkana, Bliskog i Dalekog Istoka.

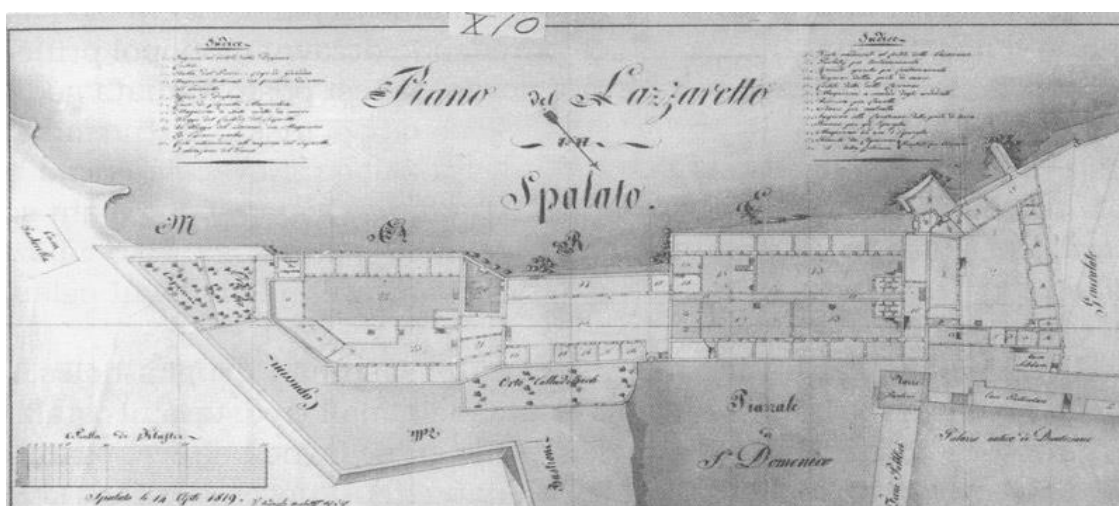
Nakon dugog vremena provedenog u pregovorima što će se dogoditi s gotičkim palačama na Narodnom trgu, 1819. godine odlučeno je da se sruši Komunalna palača. To je zahtjevalo premiještanje zatvora u neku drugu zgradu ili izgradnju nove. Odlučeno je da se prenamijeni dio zgrade lazareta za potrebe novog zatvora.¹⁵⁴ Uzevši u obzir da je inženjer Franjo Zavoreo bio ravnatelj Javnih gradnja Tehničkog zavoda u vrijeme kasne mletačke, potom francuske i austrijske vlasti nad Dalmacijom, možemo pretpostaviti da je on radio projekte za pregradnju lazareta. Radove je duže vrijeme obavljao Vicko Andrić, koji je – kako navodi inženjer de Romano – trebao načiniti planove i trebovnik.¹⁵⁵ Tu se nije mogao iskazati kao arhitekt, posebno jer nije radio po svojim planovima. Naime, danas ne možemo precizno odrediti što je od toga tko napravio jer su zgrade porušene.

¹⁵² ISTO, str. 19.

¹⁵³ ISTO, str. 27.

¹⁵⁴ ISTO, str. 28.

¹⁵⁵ ISTO.

Sl. 35. Prikaz Lazareta na obali (prema: Kečkemet, D. – Vicko Andrić)

Drugi projekt bio je rušenje Komunalne i Kneževe palače, najzanimljivije urbanističke i arhitektonske srednjovjekovne palače u Splitu. Kompleks srednjovjekovnih palača se nalazio na središnjem gradskom trgu koji se u početku zvao Trg sv. Lovre, zatim Trg oružja, nakon toga Gospodski trg, a danas Narodni trg.¹⁵⁶ Prva zgrada s istočne strane je Komunalna palača sagrađen 1433. godine u vrijeme mletačkog dužda Francesca Foscaria. Ljubo Karaman i Cvito Fisković su naslućivali rad Jurja Dalmatinca na toj zgradi. Do danas je sačuvana samo Gradska straža. U 19. stoljeću dobila je radikalnu i netočnu obnovu. Druge dvije zgrade bile su nešto mlađe građene u gotičkom stilu. Kneževa palača je služila kao administrativna i stambena zgrada mletačkog kneza. Bila je povezana i s druge dvije zgrade. Velika dvorana Komunalne vijećnice služila je i kao splitsko kazalište.

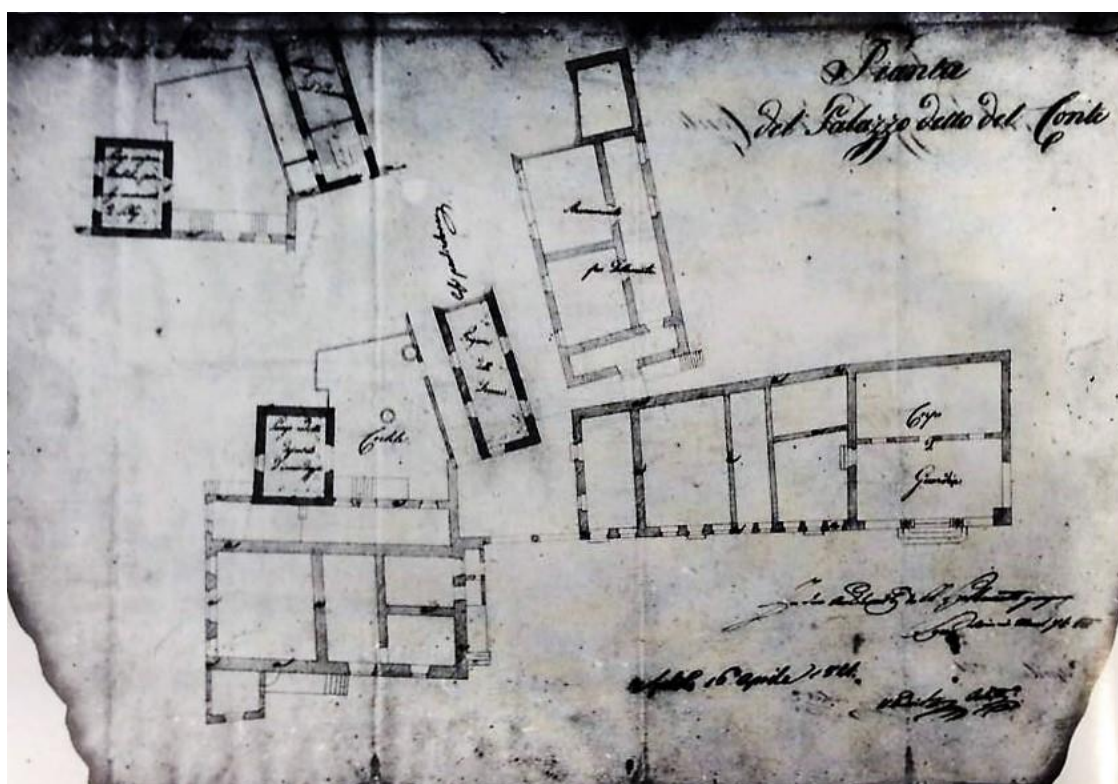
Glavni razlog rušenja palača bila je njihova trošnost na koju se upućuje još od 17. stoljeća. Sva krivnja oko rušenja svalila se na okružnog poglavara Enrico Rehu i austrijsku vlast. Tadašnji stručnjaci, uključujući i Vicka Andrića, nisu se pobunili oko toga. Građani koji su bili protiv rušenja, zagovarali su to mišljenje kako bi očuvali kazalište.¹⁵⁷ Pročelje kazališta, tj. središnjeg dijela palače bilo je toliko nagnuto, da ga više nisu mogli držati ni

¹⁵⁶ ISTO, str. 29.

¹⁵⁷ ISTO, str. 30.

lanci kojima je bilo zategnuto.

Uprava je smatrala da će se bar pola građevinskog materijala moći iskoristiti za neku novu gradnju. Kako je gotički stil tada bio preziran, nije bilo otpora rušenju. Okružni komesar Frane Maričić i okružni inženjer Vicko Andrić podnjeli su detaljan izvještaj o radovima koje treba izvršiti pri rušenju, kao i tri tlocrta koja nisu sačuvana.¹⁵⁸ Komunalna palača u potpunosti je srušena 1821. godine. Angažiranost Vicka Andrića vidljiva je po sudjelovanju u svim tijelima i komisijama o rušenju. Nakon što su srušene još dvije Općinske zgrade, Andrić je napravio njihove tlocrte kako su izgledali prije rušenja.¹⁵⁹

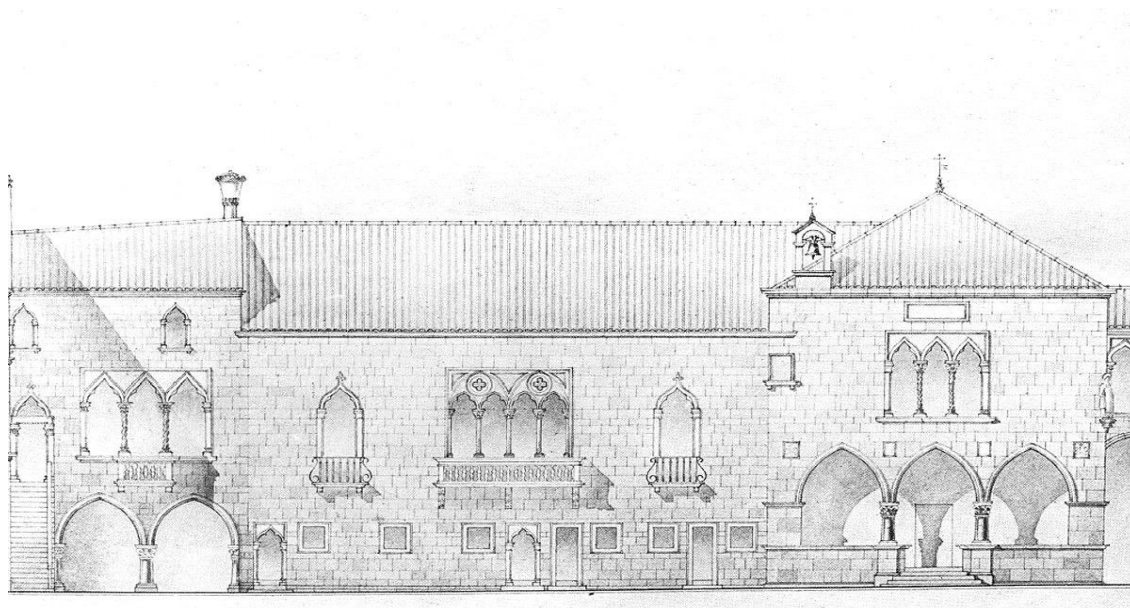
Sl. 36. Plan Narodnog trga prije rušenja 1821. godine (prema: Kečkemet, D. – Vicko Andrić)

Nakon što je između Općine i vojske riješeno pitanje vlasništva zemljišta, koje je pripalo Općini, otvorilo se novo pitanje, kako dalje organizirati Trg. Upravitelj javnih građevina

¹⁵⁸ ISTO, str. 32.

¹⁵⁹ ISTO, str. 34.

inž. Pavao Hatzinger napravio je dva plana preoblikovanja Trga, koje srećom nisu odobrena. To bi značilo da treba srušiti i treću kasnogotičku palaču na Trgu.¹⁶⁰ Na inzistiranje Vicka Andrića, zgrada Gradske straže nije srušena (danas poznata kao Gradska vijećnica) već je dobila brojne preinake i popravke. Zahvaljujući tome danas nam je sačuvana bar jedna od tih zgrada, a postignut je i pravilan oblik Trga, čemu se tada težilo.

Sl. 37. Kasnogotičke Komunalna i Kneževa palača na Narodnom trgu (prema: Kečkemet, D. - Vicko Andrić)

Treći projekt je bio Lučki zdravstveni ured na splitskoj obali, ali ni ta građevina nije sačuvana pa ne možemo biti sigurni je li to bio Andrićev projekt. 1822. godine u arhivu se spominje "Gradnja jedne nove građevine (Locale) za Zdravstveni ured uz uporabu građe dobivene od tzv. Kneževe palače".¹⁶¹ Nova zgrada nije građena na mjestu starije. U arhivskim spisima se spominje rušenje 1863. godine i preseljenje Lučkog zdravstvenog ureda u zgradu Generalata, bivšeg lazareta, na čijem je mjestu 1892. godine sagrađena zgrada Lučke kapetanije.¹⁶²

¹⁶⁰ ISTO, str. 35.

¹⁶¹ ISTO, str. 39.

¹⁶² ISTO, str. 40.

Sl. 38. Lučki zdravstveni ured prije rušenja 1863. godine (prema: Kečkemet, D. – Vicko Andrić)

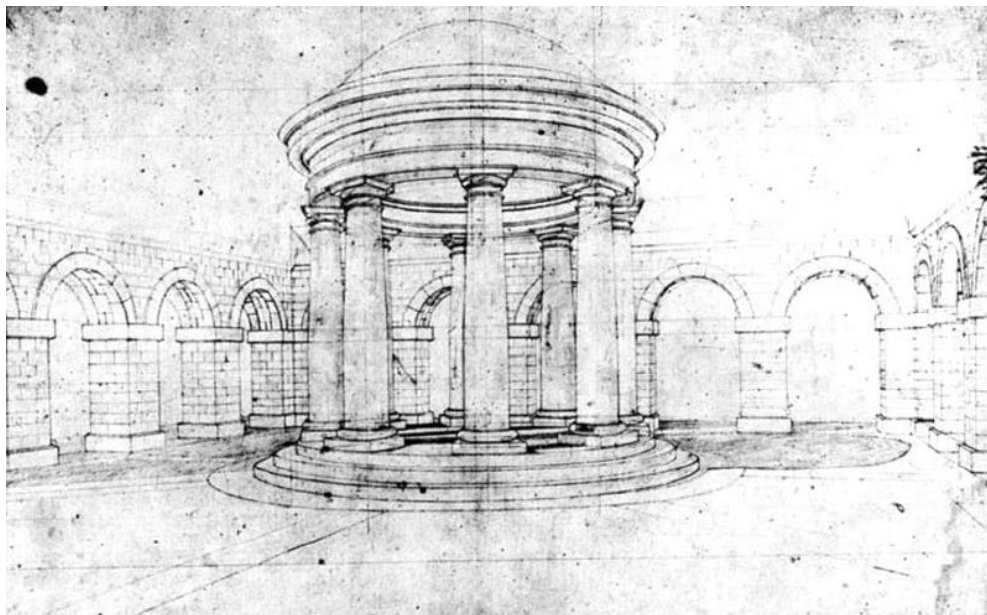
Četvrti projekt je bio za izgradnju novog gradskog groblja, koji je ujedno njegov prvi arhitektonski i inženjerski poduhvat. Njegovo autorstvo groblja na Sustipanu je poznato po klasicističkom paviljonu, čijom je gradnjom rukovodio. To nam je poznato iz izvještaja sjednice Namjesništva, 29. listopada 1822. godine.¹⁶³ Najvjerojatnije je napravljen 1818. godine pod snažnim utjecajem antike. Paviljon je služio za izlaganje lijesa prije pokopa. Moglo bi se povezati s jednim njegovim studentskim projektom malog okruglog hrama. Iako se ponešto razlikuju u arhitektonskom oblikovanju, može se

¹⁶³ KEČKEMET, D., 1994., str.36., bilj. 99. / HAZ, SN, spisi, 1882., III/8, 1361., br 18514/3271

“Circola di Spalato accompagna la note delle competenze dell'Inginere Andrich pelle operazioni verificate relativamente al progetto a stabilire quel Cimitero comunale alla punta S. Stefano.”

“Okružno poglavarstvo Splita popraća dopis o nadležnostima inženjera Vicka Andrića za ovjerene radove što se odnosena projekt uspostavljanja tog Općinskog grtoblja na rtu Sustipan.”

primjetiti ista osnovna ideja koja počiva na klasicističkim idealima.¹⁶⁴ Dokument iz 1851. godine spominje gradnju paviljona na Groblju.

Sl. 39. Model za izgradnju paviljona na Sustipanskom groblju, 1815. godine (prema: Kečkemet, D. - Vicko Andrić)

Iako su Francuzi za vrijeme svoje vlasti zahtjevali gradnju vangradskih groblja i dalje se pokapalo u crkvama i oko njih. O tome se tek kasnije počelo raspravljati.¹⁶⁵ Generalni providur Dalmacije Vicko Dandolo je 1806. godine donio odredbu u kojoj stoji kako se do kraja 1808. godine moraju izgraditi vandradska groblja zbog higijenskih razloga. Austrijska vlast, tj. splitski okružni poglavar Enrico Reha je 1817. godine imenovao komisiju za izgradnju vangradskog groblja. Članovi su bili liječnik Carlo Bignammi, inženjer Vicko Andrić i općinski mjernik Grgur Gale. Tada je odlučeno da će se i na Hvaru graditi izvangradsko groblje na brežuljku sv. Nikole, na mjestu nekadašnjeg augustunskog samostana. Andrić je tada paralelno radio dva projekta. Splitska komisija je predložila tri lokacije na kojima bi se moglo graditi. To su zemljište franjevačkog samostana na Poišanu, franjevačko zemljište na Poljudu i sjemenišarsko zemljište na

¹⁶⁴ ISTO, str. 43.

¹⁶⁵ ISTO, str. 40.

Sustipanu. Na kraju je odabran prostor Sustipana zbog izoliranosti i niske naknade sjemeništu.¹⁶⁶ Nekršćansko stanovništvo do tada se pokapalo na posebnim grobljima, pa je odlučeno da će se pravoslavni vjernici pokapati na Sustipanu samo odijeljeni zidom ili živicom, dok su židovi i dalje imali zasebno groblje.

Sl. 40. Paviljon na Sustipanskom groblju (prema: www.split.hr)

Ostali radovi Vicka Andrića će biti opisani i objašnjeni dalje u radu. Osim što je bio priznat kao inženjer i arhitekt, s vremenom je postao poznat kao i konzervator. Mnogi su ga osuđivali zbog načina razmišljanja i rada, ali je bio ustrajan u tome. Iako je sačuvao mnoge spomenike, neki su i stradali zbog klasicističkog načina razmišljanja u konzervaciji. Zalagao se za purifikaciju antike, odnosno za pročišćavanje svih slojeva spomenika kulturno – povijesne baštine koji nisu antički. I to sve u svrhu boljeg promatranja antike, ne shvaćajući kako time uništava vrijedne povijesne i stilske elemente nastale vremenom. Rušenjem Komunalnih palača na Narodnom trgu su se izgubili vrijedni srednjovjekovni spomenici koji su imali bogati gotički ukras. Srećom, očuvana

¹⁶⁶ ISTO, str. 42.

je današnja Gradska vijećnica iako s brojnim preinakama. Za to ne treba kriviti Andrića već to shvatiti kao dio tadašnjeg viđenja baštine i njene vrijednosti.

5.1.2. Konzervatorsko djelovanje Vicka Andrića u Splitu

Dmine Papalić i Marko Marulić imali su dogovor kako će Marulić napraviti prijepis natpisa iz Salone, a Papalić ih je skupljao u svojoj palači. Tada nastaje prvi splitski Arheološki muzej, koji je ipak bio privatan.¹⁶⁷ Interes za antičkim starinama u tom je vremenu bio dio mode, pa se tako i u nas javlja potreba za istraživanjem. Pravi primjer za to je Salona. Na žalost zbog brojnih prepirki i osobnih interesa pojedinaca, istraživanje Salone dugo se vremena nije moglo ispravno provesti. Po ICOM-ovoj definiciji iz 1974. godine, muzej je „*neprofitna, stalna ustanova u službi društva i njegovog razvoja i otvorena javnosti, koja sabire, čuva, komunicira i izlaže materijalna svjedočanstva čovjeka i njegove okoline, radi proučavanja, obrazovanja i zabave.*“¹⁶⁸ Ipak je trebalo proći određeno vrijeme dok se nije došlo do te konačne definicije koja vrijedi i danas.

5.1.3. Arheološki muzej

Prvi pravi Arheološki muzej u Splitu bio je donekle javan, a osnovao ga je nadbiskup Pacifico Bizza 1750. godine. Tada se nalazio u vrtu Nadbiskupske palače sjeverno od Mauzoleja.¹⁶⁹ Bez obzira pod čijom je vlasti bilo područje Dalmacije, gubili smo vrijedne umjetnine jer su zbog političkih razloga odlazile u Veneciju ili u Beč. Srećom, Trogiranin Ivan Luka Garagin, koji je 1805. godine proglašen prvim dalmatinskim konzervatorom, iskopine iz Salone spremio je u privatnu kolekciju.¹⁷⁰ Također se zalagao za novi Arheološki muzej u Splitu u kojem bi se moglo sačuvati mnoštvo vrijednog materijala. U Splitu je postojalo još nekoliko privatnih kolekcija, a najznačajnije su bile Solitarova i

¹⁶⁷ ISTO, str. 44.

¹⁶⁸ <http://icom.museum/the-vision/museum-definition/> (28-7-2015.)

¹⁶⁹ KEČKEMET, D., 1993., str. 44.

¹⁷⁰ ISTO, str. 35.

Lanzina.

Austrijski car Franjo I. 1818. godine posjetio je Split i Salonu i u svom dnevniku ih detaljno opisao. Tražio je da mu Vicko Andrić bude vodič po Splitu jer je smatrao da nema ni jedne stručnije osobe od njega.¹⁷¹ O njegovoj posjeti svjedoči natpis s Peristila koji je skinut 1919. godine.:

*„Francesco. Primo.
Austriae, Imperatori. semper. Augusto.
et.
Dalmatiae. Regi,
hoc.
Fidelitatis. et. Letitiae. Monumentum.
praesenti.
Spalatum. posuit.
IV. Idus. Maj. MDCCCXVIII.“¹⁷²*

Prema navođenju Vicka Andrića car je tražio podizanje jednog muzeja kojeg Grad do tad nije imao, nastavak iskapanja Salone i čuvanje i zaštita Dioklecijanove palače. Općenito je prihvaćeno mišljenje da je novi muzej pod istočnim zidinama sagrađen 1821. godine. Na pročelju je stajao natpis:

*„FRANCISCUS. I. AVSTRIAE. IMP.
MVESEVM
AEDIF. IVSS“¹⁷³*

Don Frane Bulić u jednom svom tekstu kaže kako će se neugledna prizemna zgrada

¹⁷¹ ISTO, str. 45.

¹⁷² ISTO.

¹⁷³ ISTO, str. 46.

koristiti za pohranu svih spomenika koji se od tad otkriju, a ne onih već postojećih. Na Katastarskim planovima iz 1821. godine ne možemo biti sigurni u tadašnju gradnju muzeja. Nema je na detaljnim planovima. Zgrada muzeja je bila dugačka prizemnica skromnog klasicističkog pročelja sa zabatom prema jugu, te dugim nizom prozora na istočnom zidu. Svojim zapadnim dijelom se oslanjala na dio istočnog zida palače.¹⁷⁴ Iako nemamo sigurnu potvrdu o Andrićevom projektu muzeja, možemo pretpostaviti autorstvo po klasicističkom pročelju prizemnice.

Do muzeja je izgrađena dvokatnica gimnazije spojena s muzejem oko 1836. godine. Sačuvani su crteži tušem koji Andrića potvrđuju i kao konzervatora, jer ih je poslao Komisiji i primio ih natrag.

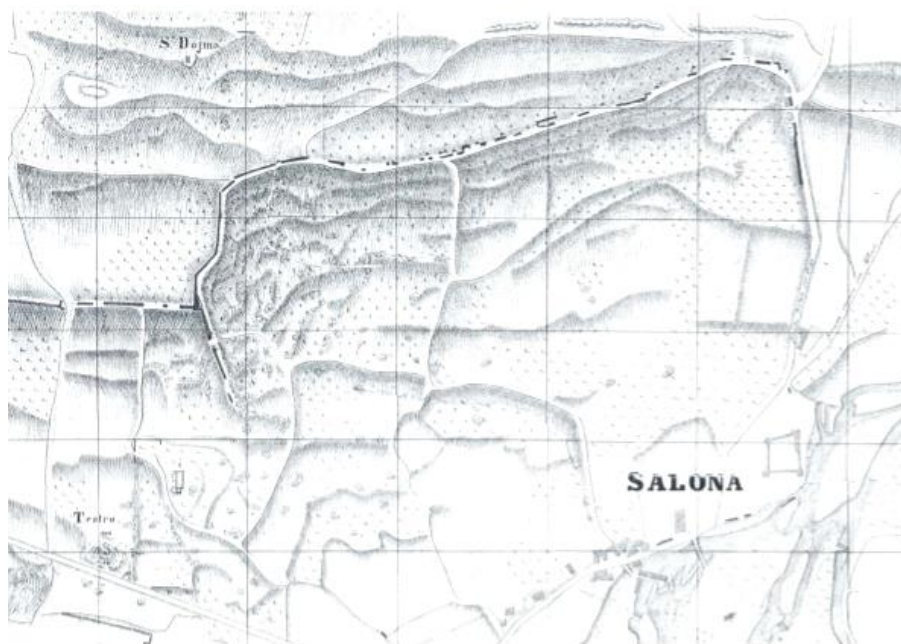
Sl. 41. Klasicističko pročelje starog Arheološkog muzeja, fotografirano oko 1914.

(prema: www.starerazglednicesplita.hr)

¹⁷⁴ ISTO, str. 47.

Liječnik Karlo Lanza bio je amater u arheologiji. Posjedovao je privatnu zbirku numizmatike i kamenih fragmenata koju je posjetio car Franjo I. kada je došao u Split. Uz pomoć utjecaja kojeg je stegao titulom, postao je "počasni ravnatelj Muzeja i iskapanja" od 1820 – 1828. godine. Vicko Solitar, doktor prava i profesor bio mu je pomoćnik i kustos.¹⁷⁵ Iako su obojica tada bili cijenjeni u društvu, Andrić ih nije smatrao kompetentnima za posao koji su obavljali. On je dobio zadaću nadgledati tehnički dio izvođenja radova, a ravnatelj Lanza ga je trebao uvesti u problematiku posla. Iskapanja su krenula užurbano i bez priprema što je uvjetovalo loše i nestručne radove.¹⁷⁶

Andrić je 1821. godine napravio prvi točan arheološki snimak cijelog područja stare Salone i zapadno od nje. Tu su ucrtani ulomci zidina, amfiteatar, teatar i terme.

Sl. 42. Dio plana Salone (prema: Kečkemet, D. - Vicko Andrić)

Nakon što je stalno upućivao na ravnateljevu nedoraslost projektu, Lanza je Okružnom poglavarstvu poslao pismo u kojem stoji kako zbog mjera štednje moraju prekinuti suradnju s Andrićem. Okružni poglavar Enrico Reha to je odbio i iskazao zabrinutost

¹⁷⁵ ISTO, str. 49.

¹⁷⁶ ISTO, str. 50.

zašto pronađeni spomenici nisu smješteni u muzej. Francesco Carrara se na taj slučaj osvrnuo tako što je rekao da je u sedam godina iskopavanja u muzej pohranjen jedan srebrni novčić i 200 bakrenih.¹⁷⁷

Nakon odlaska Karla Lanze, na mjesto ravnatelja dolazi kanonik Josip Čobarnić (1832 – 1842.) koji je vršio i dužnost konzervatora starina.¹⁷⁸ Iako je klasicizam u konzervaciji bio dio tadašnjeg načina razmišljanja, ostao je zapamćen po snažnoj purifikaciji palače.

Francesco Carrara (1842 – 1852.) dolazi na mjesto novog ravnatelja Arheološkog muzeja i tek nakon njegovog dolaska se uspostavlja red u iskopavanju Salone. Iako je načinom rada bio sličan Andriću, nisu se u svemu slagali. Razilazili su se oko obnove i izolacije Mauzoleja i plana rušenja kuća na pročelju Palače.¹⁷⁹ Njegovi izvještaji oko iskopavanja bili su priznati i objavljivani u domaćim i stranim stručnim krugovima. Otvoreno je prozivao Karla Lanzu zbog lošeg vođenja iskopa, na što je reagirao njegov sin, Francesco Lanza. Andrić se zbog neslaganja s Francescom Carrarom priklonio Francescu Lanzi, a Carraru je prozivao zbog nemara prema Dioklecijanovoj palači.¹⁸⁰ Zbog birokratskih problema dolazi do točke razočarenja nakon čega seli u Veneciju.

No ako pomnije promotrimo situaciju, okružni inženjer Vicko Andrić, s tehničke strane bio je kompetentniji za vođenja Muzeja, iskopišta i konzervacije Dioklecijanove palače od svih ravnatelja. I on je imao greške u razmišljanju i shvaćanju konzervacije. Zadojenost klasicističkim idejama još od studija u Rimu ostat će jasno vidljiva na njegovim ostalim projektima, od kojih nisu svi izvedeni do kraja za njegova života.

¹⁷⁷ ISTO, str. 53.

¹⁷⁸ ISTO, str. 54.

¹⁷⁹ ISTO.

¹⁸⁰ ISTO, str. 55.

5.1.4. Dioklecijanov vodovod

Prije Dioklecijanovog vodovoda postojao je stariji vodovod Salone koji je bio dug 4 km, a počimao je na izvoru Jadra.¹⁸¹ Salona je dnevno dobivala 12 000 m³, a Palača je preko svog vodovoda dobivala 1 100 000 m³ vode.¹⁸² Salonitanski vodovod imao je izuzetno dobar pritisak vode, a to se dodatno kontroliralo slavinama i drugim načinima zatvaranja cijevi.¹⁸³

Svaki rimski akvedukt spoj je tehničke izvedbe i prirode. Spaja izvor i tok sve do cisterni, fontana, termi i nimfeja.¹⁸⁴ Dioklecijanov vodovod sagrađen je od pravilnih klesanaca vezanih cementom od negašenog vapna i lomljenih opeka. Andrić je zagovarao mišljenje kako je vodovod sagrađen nakon careve smrti, no vjerojatnije je da je sagrađen neposredno prije ili za vrijeme gradnje palače. Od 7. stoljeća i provale Avara nije bilo sigurno piti vodu iz vodovoda, pa su se koristile gradske javne i privatne cisterne.¹⁸⁵ Kako se broj stanovnika povećavao, tako cisterne nisu bile dovoljne za opskrbu velikog broja stanovništva. Stoga je Split često ostajao bez vode, koja se u bačvama kolima dovozila s izvora.

¹⁸¹BULIĆ, F.; KARAMAN, LJ., 2006. str. 110., bilj. 176.

¹⁸²KEČKEMET, D., 1993., str. 56.

¹⁸³BELAMARIĆ, J., 1999., str. 8.

¹⁸⁴ISTO, str. 5.

¹⁸⁵KEČKEMET, D., 1993., str. 57.

Sl. 43. Dioklecijanov vodovod u Dujmovači prije obnove, oko 1870. (prema: Zavičajna zbirka Gradske knjižnice Marka Marulića, Split)

Mletačka vlast se nije pobrinula za dovod pitke vode u grad, jer je i Venecija imala jednakih problema, pa to nije shvaćala kao važan problem. Antun Bajamonti se smatra najzaslužnijim za popravke na vodovodu. Tadašnji je ravnatelj Arheološkog muzeja, Francesco Carrara, shvaćao koliko bi obnova vodovoda pomogla gradu, ali nije ništa poduzeo po tom pitanju. Ipak, Vicko Andrić napravio je četiri varijante obnove.¹⁸⁶ Istraživanja su dugo trajala jer vodovod nije bio u dobrom stanju, a ni preko usmene predaje nije uspio dobiti puno informacija.

U jednom od svojih izvještaja osim istraživanja, dokumentacije i popravaka navodi i konzervaciju pojedinih dijelova. Izračunao je da bi obnovljeni vodovod mogao opskrbiti 173 000 stanovnika koliko ih je imao Split krajem 60-ih godina 19. stoljeća.¹⁸⁷ Iako je bio detaljan oko svih svojih radova vezanih uz obnovu vodovoda, smatrao je da ne zna

¹⁸⁶ ISTO, str. 58.

¹⁸⁷ ISTO, str. 61.

dovoljno i odlučio na svoj trošak, uz dopuštenje Centralne komisije iz Beča i Namjesništva iz Zadra, otputovati u Italiju 1857. godine.

Dok je Andrić boravio u Italiji Buratti je radio projekt otvaranja Zlatnih vrata koji je bio ključan za povezivanje sjevernog i južnog dijela palače.¹⁸⁸ Usprkos svemu, nije kopao ispod praga vrata. Naišao je na cijevi i čekao da se Andrić vrati iz Italije i pitao ga za mišljenje. Buratti je smatrao da je pronašao kanal za dovod čiste vode, no Andrić je smatrao da je to kanal za odvod otpadnih voda.

Palača je uz vodovod imala i vlastiti kanalizacijski sustav mješovitog tipa i gravitacijske odvodnje otpadnih voda. Zbog kompleksnosti arhitektonskih sklopova imala je podijeljen sustav.¹⁸⁹ Sjeverni dio odvodnje izlazio je zapadno od Palače, dok je južni dio izlazio u more. Površinska onečišćenja su se čistila otjecanjem kroz rozete u kanalizaciju, a fekalije su se odvajale preko posuda za nuždu.

Zbog opsežnosti Andrićevih istraživanja radovi su kasnili, a grad je trebao vodu. Buratti stoga predlaže svog inženjera dr. Locatia na njegovo mjesto.¹⁹⁰ Kako je Općinska administracija bila izuzetno površna i povodila se za Burattijevim mišljenjem, prihvaćen je mnogo jednostavniji i lošiji projekt. Tu je došlo da stagnacije izvođenja projekta.

¹⁸⁸ ISTO.

¹⁸⁹ MARASOVIĆ, K., PEROJEVIĆ, S., MARGETA, J.; 3/2014., str. 241.

¹⁹⁰ KEČKEMET, D., 1993., str. 63.

Sl. 44. Dioklecijanov vodovod nakon obnove (prema: www.splitskerazglednice.net)

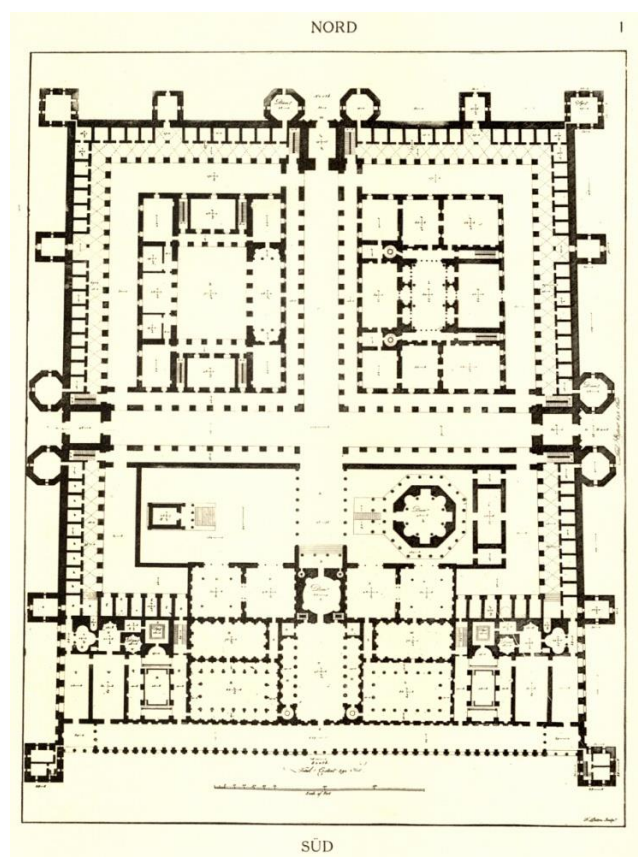
5.1.5. Palača - substrukcije i carev stan

Prva sustavna proučavanja Palače napravio je Robert Adam 1757. godine, a sljedeća važna istraživanja i snimanja Dioklecijanovog stana i substrukcija vodio je Vicko Andrić.¹⁹¹ Substrukcije su građene kako bi mogle nositi carev stan u južnom dijelu Palače. Podrumske prostorije su korištene kao skrovište izbjeglica iz Salone u 7. stoljeću.¹⁹² U 13. stoljeću, kako bilježi Toma Arhiđakon, tu su se skrivale hrvatske i ugarske izbjeglice pred Mongolima.¹⁹³ Tokom 15. stoljeća u gradu još uvijek nije bilo dovoljno prostora pa se tu sprema roba, koja je karavanama stigla s istoka. Komunalna služba Splita u srednjem vijeku brinula se da se građani kućama ne naslanjaju na obrambene gradske zidine, ali se to prestaje poštivati nakon izgradnje baroknih bedema.

¹⁹¹ MARASOVIĆ, T., ALUJEVIĆ, T., 2007., str. 160.

¹⁹² CAMBI, N., 2003., str. 17.

¹⁹³ KEČKEMET, D., 1993., str. 67.

Sl. 45. Plan Palače (prema: Adam, R. - Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalato in Dalmatia)

Jedan od niza problema u 19. i 20. stoljeću bilo je vlasništvo podrumskih prostorija.¹⁹⁴ Tim su se pitanjima bavili Vicko Andrić i don Frane Bulić, koji su pokušavali dokazati kako Palača i njeni dijelovi nisu privatno nego gradsko vlasništvo. Kako bi to dokazao, Andrić se koristio i izvještajem vojnog inženjera Pavla Artica mletačkom generalnom providuru Angelu Diedu 1791. godine o javnim građevinama i prostorima što pripadaju gradskim utvrđenjima, kao i o zakonitom i ne zakonitom svojatanju dijelova Palače od strane građana.¹⁹⁵

Kao konzervator, Andrić je u svom izvještaju Općinskom vijeću 1850. godine predložio

¹⁹⁴ ISTO.

¹⁹⁵ ISTO, str. 68.

čišćenje prostorija i rušenje kuća na pročelju.¹⁹⁶ Pozvao se na ideju maršala Marmonta koji je proširio obalu pred Palačom prema zapadu. Također je tvrdio kako je i prva austrijska vlada u Dalmaciji imala namjeru pročistiti Palaču od svih kasnijih dogradnji.¹⁹⁷ Srećom Andrićeve ideje o purifikaciji južnog dijela Palače kao i pretvaranje podruma u vinoteku nisu prihvaćene.¹⁹⁸

Pitanje vlasništva podrumskih prostorija Palače bilo je Andriću od iznimne važnosti. Namjeravalo se otkupiti sve kuće na južnom dijelu Palače i njihove podrumske prostorije kako bi se zaustavilo daljnje narušavanje i uništavanje.¹⁹⁹ Nakon što je 1820. godine otvorena Ulica Grotta - prolaz kroz središnju prostoriju podruma koji je povezivao sjeverni i južni dio - počelo je svojatanje podrumskih prostorija.

Istraživanje, mjerenje i snimanje podruma su prije Vicka Andrića obavili R. Adam i L. F. Cassas. Andrić je ipak bio detaljniji u svom proučavanju jer je stalno bio u doticaju s Palačom. U svom radu je ispravio njihove snimke i crteže, težio promjeni mišljenja povjesničara umjetnosti o Palači i želio je stvoriti nove valorizacijske temelje i za stručnjake i za stanovnike. Uz pomoć crtača Dujma Marocchia napravio je sedam novih planova Palače s varošima i podrumskim prostorijama koje do tad nisu bile otkrivene.²⁰⁰ Ovo dokazuje da je Andrić bio ispred svog vremena i težio za novom klasifikacijom i valorizacijom Palače, ali je preko svojih purifikacijskih ideja bio kontradiktoran sam sebi.²⁰¹

¹⁹⁶ VOKIĆ, D., 2009/2010., str. 28.

- autor u tekstu objašnjava kako za vrijeme austrijske vlasti "konzervator" nije bilo zanimanje već dužnost ili čast. Dodjeljivala se samo uglednim arhitektima, svećenicima, arheolozima,... ljudima različitih struka koji su pokazali zanimanje za umjetnine i baštinu.

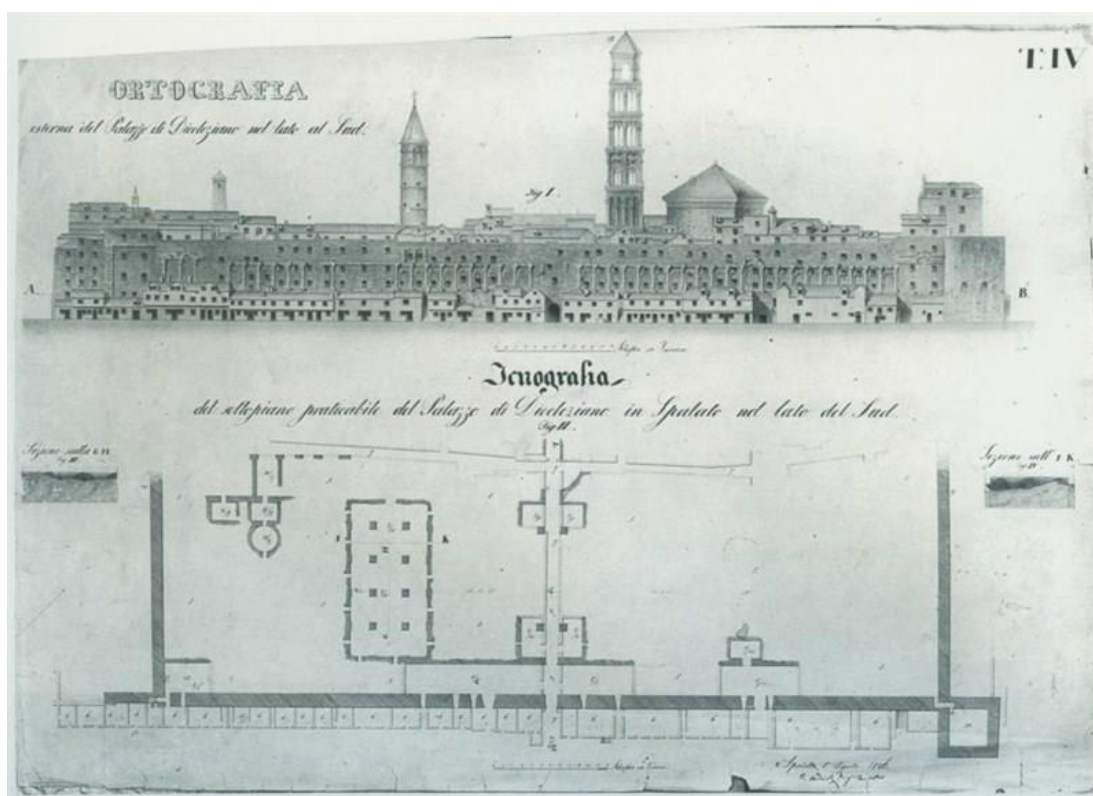
¹⁹⁷ KEČKEMET, D., 1993., str. 69.

¹⁹⁸ MARASOVIĆ, T., ALUJEVIĆ, T., 2007., str. 160.

¹⁹⁹ KEČKEMET, D., 1993., str. 70.

²⁰⁰ ISTO, str. 71.

²⁰¹ GRGIĆ, A., 2012., str. 161.

Sl. 46. Izgled pročelja i otkrivenih podrumskih prostorija (prema: Kečkemet, D. - Vicko Andrić)

S tih nacрта je vidljivo asimetrično stanje pročelja s dograđivanim kućicama. Kućice na pročelju su otprilike jednakih oblika i dimenzija s vratima "na koljeno" i ponekim manjim prozorom u prizemlju, te prozorima na prvom katu i u potkrovlju.²⁰² No tada još uvijek nije razmišljao o rušenje tih kuća.

Nakon što je napravio nove nacрте Palače i podruma, popratio ih nizom objašnjenja vezanim uz težnje za boljim i pravednijim razumijevanjem Palače, 1846. godine je otputovao u Beč i predao ih carevom majordomu knezu Dietrichu.²⁰³ Radovi su bili dobro prihvaćeni od strane struke, a rečeno mu je da izradi i troškovnik radova.

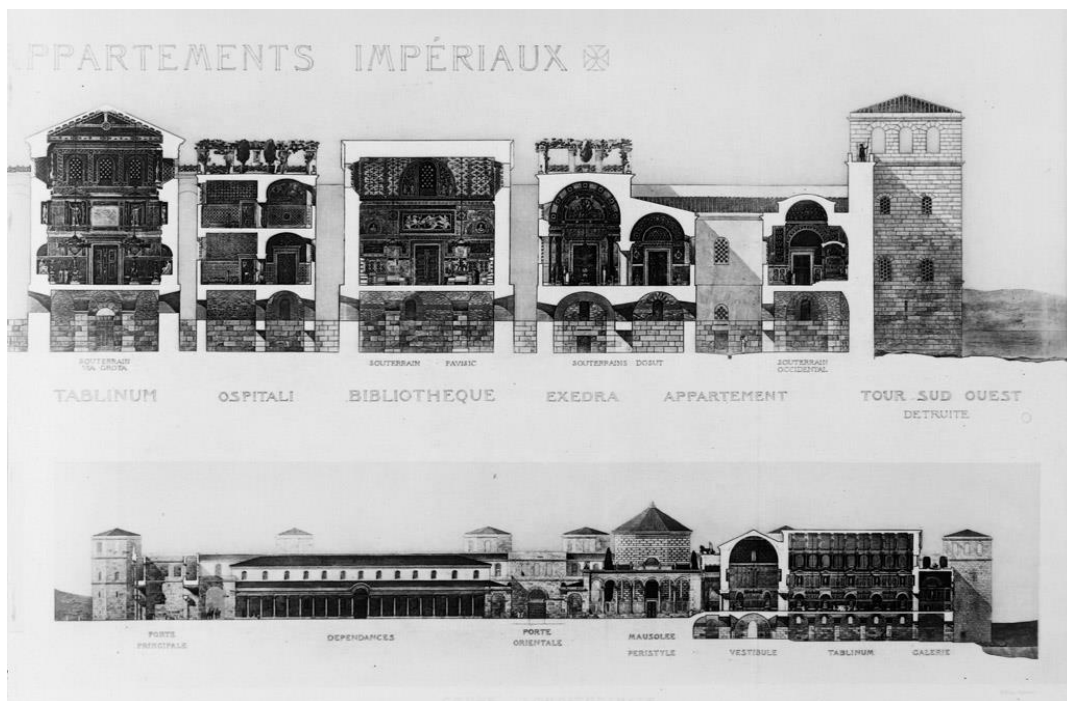
Zemaljska vlada u Zadru je tražila da se sastane Starinska komisija u Splitu i da se

²⁰² KEČKEMET, D., 1993., str. 71.

²⁰³ ISTO, str. 73.

odgovori na četiri pitanja kako bi se vidjelo je li Andrićev projekt isplativ, a to su:

1. postoje li zaista podrumske prostorije,
2. može li ih se očistiti od zasutog materijala,
3. kakva im je statika,
4. koje su koristi od očišćenih prostorija?

Sl. 47. Presjek careva stana i substrukcija (prema E. Hebrandt. - Spalato; Le palais de Dioclétien)

Carrara i Andrić imali su brojna neslaganja, a čišćenje podruma i pitanje što napraviti s kućama na južnom pročelju su neka od njih. Carrara je tvrdio kako je Andrićev projekt čišćenja podruma preskup i neostvariv jer je većina podruma u privatnim posjedima, te je tvrdio kako u podrumima neće pronaći arheološke artefakte. Andrić je tvrdio kako su podrumi i Palača uvijek bili javni, te da bi trebalo očistiti podruma zbog mogućnosti od

eksplozije plinova.²⁰⁴ Naime, Carrara je to govorio iz vlastitog interesa jer je on posjedovao jednu od tih kuća. Kasnije je i don Frane Bulić upućivao na problem vlasništva.

Kako bi na što bolji način riješio pitanje vlasništva podruma i pročelja Palače 1847. godine Andrić je napravio nove nacрте. Tim planovima, koji su ujedno bili i najtočniji do tada, vidio je kako su neki stanari podrumске prostorije prenamjenjivali u crne jame.²⁰⁵

Andrić je objasnio četiri ključna problema. Osim prohodnih prostorija bilo je poluzatrpanih, kao i u potpunosti zatrpanih. Ukazao je na higijenski problem grada, jer je Općina neke prostorije koristila za bacanje smeća. Odnos između slobodnih i zatrpanih prostorija objasnio je omjerom 1:13, odnosno naspram jedne slobodne bilo je 13 zatrpanih prostorija.²⁰⁶ Drugi problem bila je nosivost svodova podrumskih prostorija i hoće li se urušiti južni dio ako je otkopaju podrumске prostorije. Mogućnost otkopavanja objasnio je tako što je na planovima prikazao kako nosivi zidovi substrukcija careva stana ne odgovaraju nosivim zivodima kasnije građenih kuća na njima. Treći problem bio je ovisnost kuća i podruma. Andrić tvrdi kako srednjovjekovni graditelji nisu poznavali podrumе, pa su gradili koristeći se slobodnim prostorom nad njima. Može se zaključiti kako vlasnici kuća nisu vlasnici podruma pod njima jer nisu znali za njih, a i tlocrtno se ne podudaraju. Više se gornjih kuća nalazi nad jednom podrumskom prostorijom.²⁰⁷ Četvrti problem bio je utvrđivanje datuma gradnje kuća do 11. veljače 1791. godine. Andrić je utvrdio kako su samo četiri kuće građene nakon tog datuma, ali ipak nije mogao priložiti njihovu dokumentaciju. Stoga je dao nacрте svoje kuće kako bi dokazao da su kuće neovisne o substrukcijama.

Nakon plana iz 1848. godine predložio je rušenje kuća s južnog pročelja, kao i čišćenje podruma. Smatra da se čišćenjem pročelja dobio bolji uvid na arhitektonsku artikulaciju

²⁰⁴ ISTO, str. 76.

²⁰⁵ ISTO, str. 77.

²⁰⁶ ISTO, str. 78.

²⁰⁷ ISTO.

i dekorativnost, te povezivanje južnih vrata s Peristilom. Čišćenje podruma vidi kao veliki dobitak. To uključuje prohodnost kroz Palaču, bolje higijenske uvjete, upoznavanje antičkog graditeljstva, mogućnost pronalaska arheoloških spomenika i korištenja podrumskih prostorijskih kao vinoteke za dalmatinska vina.²⁰⁸

U sklopu toga pobija dotadašnje mišljenje kako su južna vrata bila reprezentativna, već ih predstavlja kao pomoćna, što se kasnijim istraživanjima pokazalo točnim. Smatra da Palača nije bila u potpunosti gotova već je samo bila osposobljena za carev dolazak, te da su u podrumima nastavljeni klesarski radovi za daljnju gradnju. Također kaže da su podrumi zatrpani odmah nakon Dioklecijanove smrti što se u kasnijim istraživanjima pokazalo netočnim, već da su vremenom zatrpani odlaganje smeća.²⁰⁹

Carrara je protiv Andrića koristio argument visokih troškova, no on je zagovarao svoje interese kao jedan od kućevlasnika. Pokrajinska vlada je donjela odluku da sve troškove projekta snosi Općina, te da će država sudjelovati jedino ako se iskapanja pokažu profitabilnima.

Matija Vidali, jedan od vlasnika kuća na pročelju Palače, je odlučio nadograditi kuću. Andrić se susprostavlja toj ideji, ističući kako pročelje treba očistiti od svega što nije antičko, a ne dodatno nagrđivati. Carrara predlaže svoj plan pročelja. On smatra da treba uspostaviti jednoobraznu gradnju, kao na Stradunu u Dubrovniku.²¹⁰ To se odnosi na rušenje svih kuća na pročelju i izgradnju novih. Andrić smatra da će se na taj način dobiti nova „fasadica“ - *facciatina*. Tada se javio i okružni tehničar dr. Petar Clocchiatti s mišljenjem kako Matija Vidali treba pričekati s gradnjom, ali da mu se ipak odobri i da se kasnije svim vlasnicima odobri nadogradnja u visini Vidalijeve kuće.²¹¹ Andrić je predložio da se prvo očiste podrumi, a onda da se od zarađenog novaca otkupe kuće na južnom pročelju i na taj način riješi pitanje vlasništva. Sva tri prijedloga imala su brojne

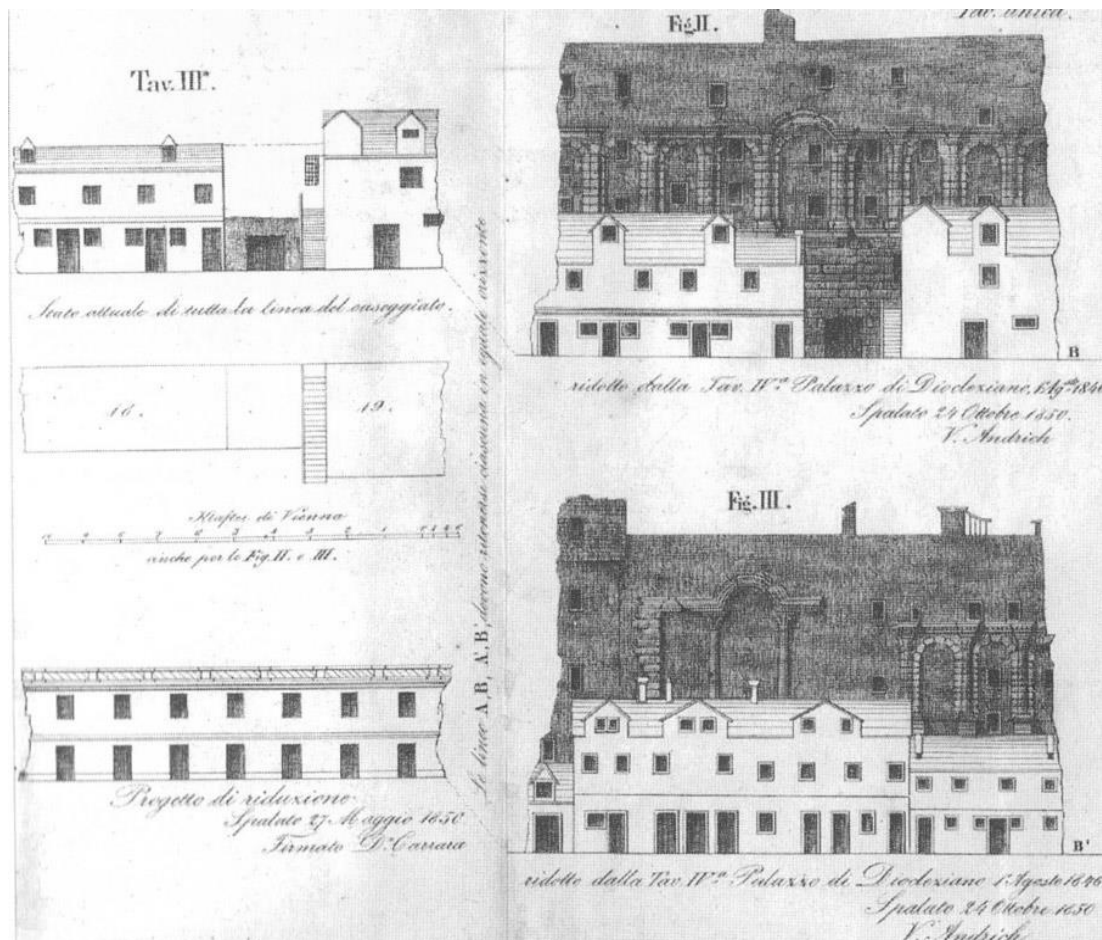
²⁰⁸ ISTO, str. 79.

²⁰⁹ ISTO.

²¹⁰ ISTO, str. 81.

²¹¹ ISTO, str. 84.

mane. Carrarin projekt uniformiranosti je tada bio neostavri, Clocchiattijev je bio anarhičan, a Andrić nije poštovao stilski i urbanistički razvoj Grada.²¹²

Sl. 48. Carrarin i Andrićev plan za kuću Vidali (prema: Kečkemet, D. – Vicko Andrić)

Nakon održane sjednice 15. studenog 1850. godine Andrić je dobio odgovore Općinskog savjeta. Odlučeno je da se odbije Carrarin plan jednoobrazne gradnje, odobreni su radovi rušenja kuća na pročelju uz naknadu vlasnicima, odobreni su radovi čišćenja podruma po Andrićevom planu i tražit će se dodatnih 5000 fiorina. Rušenje kuća počinje od južnih vrata prema jugoistočnoj kuli, a zatim ostale kuće nakon otkupa od zarađenog novca pročišćenih podruma.²¹³ Također je odlučeno kako Carrarine primjedbe na čišćenje

²¹² GRGIĆ, A., 2012., str. 161.

²¹³ KEČKEMET, D., 1993., str. 86.

podruma ne treba uzeti u obzir jer ne čini šteta vlasnicima.

Vlasnici kuća na pročelju napisali su detaljno i ošto pismo u kojem su napali Andrića, te preko toga možemo vidjeti u kojoj je malograđanskoj sredini djelovao. Neki od njih su dr. Antun Bajamonti i Matija Vidali. S obzirom da nisu imali čvrste argumente, napali su Andrića kao stručnjaka tvrdeći kako ne radi dobro svoj posao.²¹⁴ Kao primjer su naveli palaču Milesi koju je iz Casina pretvorio u glazbenu dvoranu, te urušavanje dijela zidina zbog pritiska vode pri izgradnji Marmontove ulice. Uz to spominju i izgradnju novog portika Sanitarnog ureda za kojeg su smatrali da je čudovištan. Iz nacрта je vidljivo kako se Andrić poslužio klasicističkim stilskim odlikama koje su tada bile moderne.²¹⁵ No unatoč tome, Andrić nije želio odustati od odobrenih radova.

Iako su radovi čišćenja podruma bili u punom jeku, nisu se odvijali i radovi rušenja kuća na pročelju jer vlada nije imala novca za otkup. Dodatan polet je dobio nakon što je 30. lipnja 1854. godine postavljen na mjesto konzervatora starina u Dalmaciji.²¹⁶ I dalje se protivio nadogradnji Vidalijeve kuće ostavši pri svom mišljenju o dodatnom nagrđivanju Palače. Uz to je bio mišljenja da će se ostali vlasnici povesti njegovim primjerom i tražiti odobrenja nadogradnji kuća.²¹⁷ 1857. godine Vidali je na Općinskom vijeću dobio pravo nadogradnje kuće.²¹⁸

Govoreći danas o Andrićevom projektu moramo bit svjesni njegovih mana i vrлина. Valja uzeti u obzir znanstveni i praktični pristup rada u otkrivanju arheoloških ostataka, precizno mjerenje, dokumentiranje, rješavanje pravno-imovinskih problema, revitalizacija otkrivenog spomeničkog prostora Palače i obnovu oštećenih dijelova u koju ulazi uklanjanje ne spomeničkih dijelova.

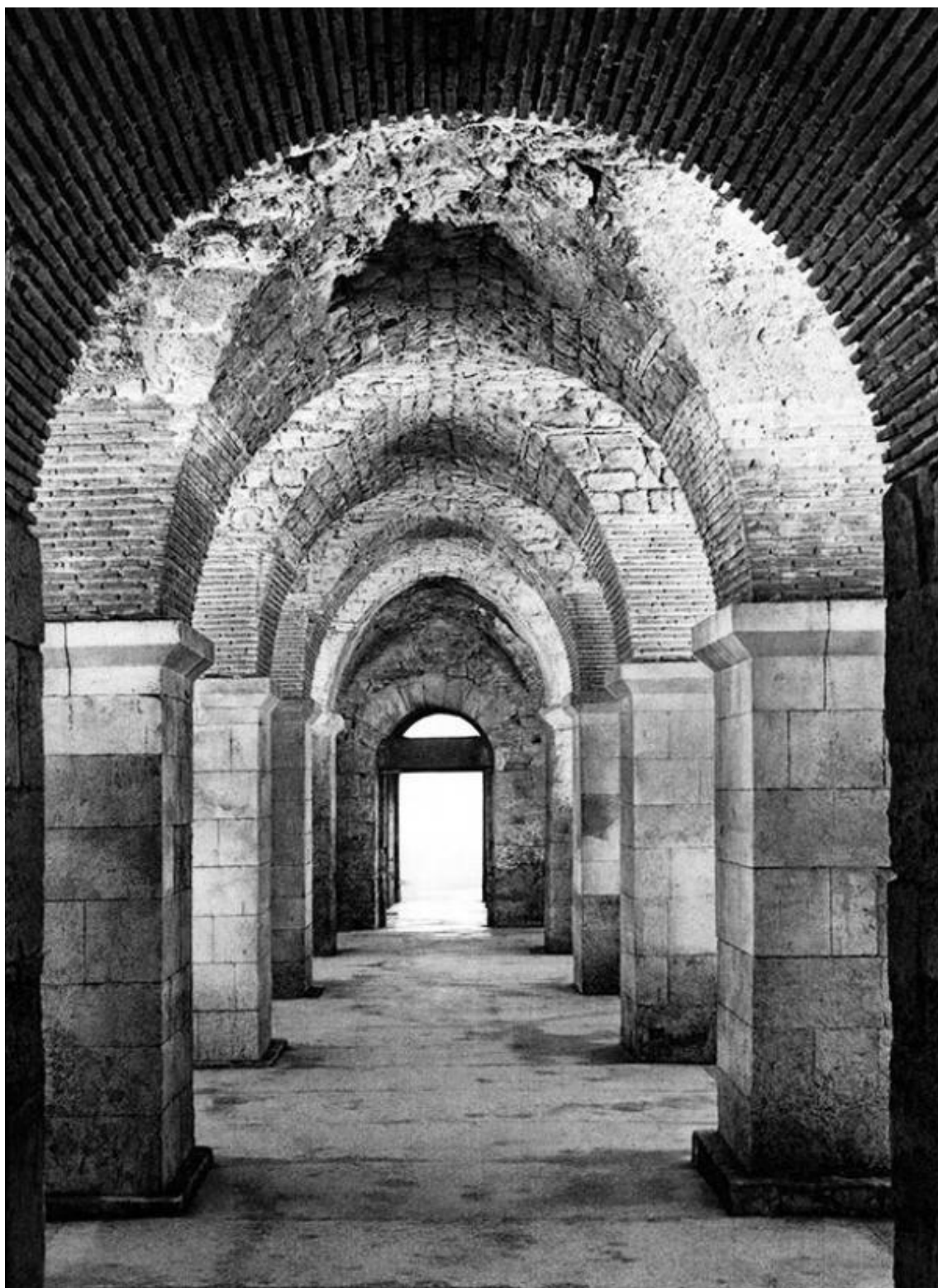
²¹⁴ ISTO, str. 89.

²¹⁵ KEČKEMET, D., 1993., str. 90.

²¹⁶ ANTOLOVIĆ, J., 2009., str. 20.

²¹⁷ KEČKEMET, D., 1993., str. 92.

²¹⁸ ISTO, str. 95.

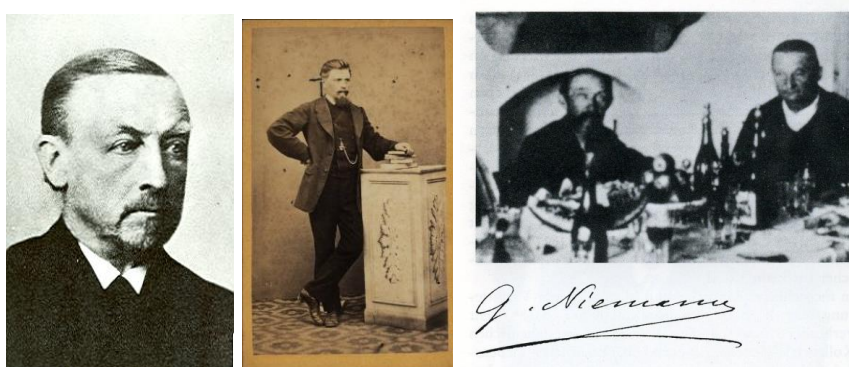

Sl. 49. Središnja prostorija substrukcija (prema: www.diocletianspalace.com)

Sl. 50. Današnji izgled pročelja Palače (prema: www.split.com)

Andrićev projekt čišćenja pročelja definitivno je odbačen nakon dolaska bečkih arheologa Alexander Conzea, Alois Hausera i George Niemann.²¹⁹ Oni su se otvoreno protivili ideje purifikacije smatrajući da se može ukloniti samo ono najnužnije, te da sve ostalo ima ambijentalnu i povijesnu vrijednost. Hauser je 1891. godine pozvan u Split da savjetuje konzervatorski Odjel u daljnjem radu.²²⁰

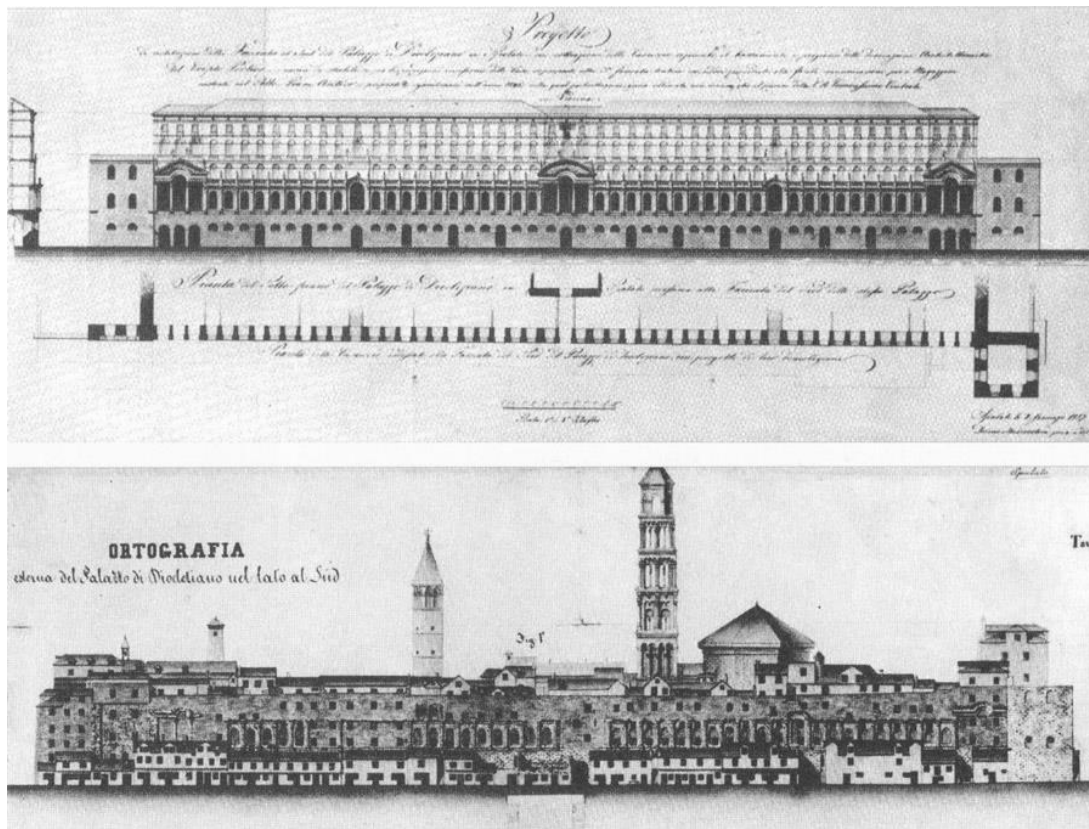

Sl. 51. Alexander Conze, Alois Hauser i George Niemann (prema: www.biography.com)

²¹⁹ GRGIĆ, A., 2012., str. 161.

²²⁰ KEČKEMET, D., 1993., str. 96.

Teško je shvatiti kako se Andrić toliko zagriženo borio protiv kuća na pročelju Palače, a među njegovim radovima pronađen je plan za nadogradnju hotela nad njim.²²¹

Sl. 52. Plan za nadogradnju hotela na pročelju (prema: Marasović, T. – Zaštita graditeljskog nasljeđa)

5.1.6. Projekt zaštite Mauzoleja i nove katedrale

Drugi značajan Andrićev rad koji nije dovršen je bio projekt obnove Mauzoleja i nove katedrale. Kao i predhodni rad čišćenja podruma i južnog pročelja, ni to nije prošlo bez brojnih problema, tužbi, žalbi, elaborata i detaljnih nacрта. Na tom projektu je također izražena težnja za purifikacijom, koja srećom nije provedena do kraja.

Nakon dolaska kršćana u Palaču, u ranom srednjem vijeku, Mauzolej je pretvoren u

²²¹ GRGIĆ, A., 2012., str. 161.

Katedralu.²²² Prenamjena i konstantno korištenje očuvalo je carev Mauzolej, ali je uništena prvotna namjena. To je jedan od primjera kako su novodoseljeni kršćani željeli pokazati svoju nadmoć nad poganskim politeizmom i carem koji ih je nekad progonio. Prenamjena je nametnula i arhitektonske promjene na Mauzoleju uklanjanje inventara i podizanje dogradnji.

Sl. 52. Splitska katedrala (prema: www.flickr.com)

U 18. stoljeću nastala je potreba za novom i većom katedralom koja bi primila više vjernika. Ta ideja zadržala se i u 19. stoljeću. Može se pretpostaviti kako je Andrić imao želju napraviti katedralu koja bi odgovarala novim potrebama grada.²²³ Sačuvan je i projekt katedrale kao diplomski rad na Akademiji sv. Luke u Rimu.

Tijekom prve polovice 19. stoljeća o manjim popravcima brinula se *Fabbriceria* – crkvinstvo, sačinjeno od crkvenih i svjetovnih osoba. Iako svi stanovnici grada nisu bili dio tog vijeća brinuli su o gradu i spomenicima. Primjer je donošenje dekreta cara

²²² KEČKEMET, D., 1993., str. 98.

²²³ ISTO.

Napoleona od 15. travnja 1811. godine kada su ukinute sve laičke bratovštine, a sukladno s tim u crkvi su trebali biti uklonjeni njihovi spomenici. Gradsko vijeće to nije dozvolilo. Podnjelo je molbu vicedelegatu Domenicu Cattaniju u Splitu da oltari sv. Dujma, sv. Staša i sv. Josipa ostanu u katedrali, te su ih uspjeli spasiti.²²⁴ Tada nije postojala široka osvještenost o vrijednosti spomenika kulturne i povijesne baštine. Oltari su očuvani zahvaljujući vjerskoj privrženosti.

Car Franjo I. je nakon posjeta Splitu i Saloni 1818. godine odlučio 1828. godine dati određenu svotu novca kako bi se obnovila Katedrala, pa su time otvorena nova vrata kora.²²⁵ Uzevši u obzir da je Vicko Andrić bio carev vodič po gradu i okolici za vrijeme posjeta, ne čudi činjenica da je car poticao dokumentaciju, istraživanja i obnovu Palače i Salone. Arhivski podaci svjedoče kako je "restauraciju Katedrale i sakristije" obavio Juraj Mazzoni. Daljnji zahvati iz 1845. godine se odnose na najnužnije obnove koje obuhvaćaju popravak dogradnje kora, žbukanje kapele sv. Antuna, te popravak krova Katedrale, sakristije i kapele sv. Dujma.²²⁶

Radove obnove vodi tadašnji inženjer tehničkog Okružnog poglavarstva u Splitu Petar Clocchatti. Uz već određene radove je projektirao i drvene ograde na galeriji iznad prvog i drugog reda kapitela superponiranih stupova za povećanje kapaciteta katedrale.²²⁷ Toj ideji se suprostavio Francesco Carrara koji je dao prijedlog prozračnije ograde od lijevanog željeza sa stupićima, te se to provelo u djelo 1847. godine.

Prvi prijedlog izolacije, tj. čišćenje katedrale od okolnih zgrada dao je Francesco Carrara 1845. godine. Držao je kako bi obnova barokne biskupske palače značila i dodatno zakrivanje Mauzoleja na sjevernoj strani kao i rušenje antičkog luka i obje kapele sv. Roka i sv. Barbare.²²⁸ Smatrajući se konzervatorom, predložio je rušenje nekih kuća oko

²²⁴ ISTO.

²²⁵ ISTO.

²²⁶ ISTO, str. 99.

²²⁷ ISTO.

²²⁸ ISTO.

Mauzoleja koje je prihvatilo Gradsko poglavarstvo, ali ne i više vlasti.²²⁹ Kada je pitanje Mauzoleja postalo aktualno u to se uključio i Andrić 1846. godine. Tada počinje istraživati i dokumentirati Mauzolej i pisati članke.

Sl. 53. Katedrala s dograđenim kućama (prema: www.split.com)

Iste godine je otkriven stražnji zabat malog Hrama s antičkim reljefom hrastova vijenca. Smatrajući da je to lovorov vijenac, a sarkofag s prikazom Kaledonskog vepra, to su proglasili Mauzolejom, a ne Eskulapovim hramom. Iako postoje brojni povijesni zapisi o tome što je bio Mauzolej, kasnija istraživanja su otkrila kako su Vicko Andrić i Francesco Lanza pogriješili u svojoj procjeni. Prvi je to potvrdio don Frane Bulić, koji je smatrao da je mali Hram, odnosno krstionica bio Eskulapov ili Jupiterov hram.²³⁰

Tada je odlučeno da se Katedrala mora restaurirati kako bi se očuvala od daljnjeg propadanja. Povodom toga Dalmatinska vlada je ponudila Vicku Andriću da obnovi

²²⁹ ISTO, 1993., str., 99., bilj. 723.

²³⁰ ISTO, str., 100.

Katedralu u njenom izvornom antičkom izgledu, ali da očuva sakralnu funkciju, što on oduševljeno prihvaća. Tražio je obustavu svih ranije odobrenih radova obnove Petra Clocchiattija i Francesca Carrare, koje nije smatrao kompetentnima i nije želio snositi posljedice njihovih pogreški.²³¹ Prihvatio je odraditi posao bez naknade, ali je također tražio da mu se osnuju tehnička i ekonomska podrška koje bi pomogle u izradi projekta.

Predsjedništvo smatra kako se treba raditi na očuvanju i obnovi antičke građevine, ali i da se moraju sačuvati i građevine novije gradnje ukoliko služe na čast tom vremenu.²³²

Andrić je radio na snimanju i dokumentiranju Katedrale tokom 1851 – 1852. godine, a u izradi nacrtu mu je pomogao raniji suradnik i pomoćnik Dujam Marocchia. Nakon duge i iscrpne procedure, 4. veljače 1854. godine je dozvoljena restauracija Katedrale Vicka Andrića.²³³ Plan obnove se sastoji od nacrtu i tekstovnog dijela pod imenom *Jupiterov hram u Dioklecijanovoj palači u Splitu – godine 1852*. Iako je htio tiskati sve svoje planove obnove Palače to nije uspio ostvariti.

Radi boljeg predočavanja snimki i točnijih podataka, Vicko Andrić koristio se decimalnim sustavom u omjerima, a ne tadašnji heksagezalnim. Često je kritizirao rad Roberta Adam, zamjerajući mu nedovoljnu posvećenost snimanju i dokumentiranju Palače.²³⁴ Također je smatrao kako su preinake Katedrale rađene s mišlju da će se poboljšati i bolje očuvati, no samo je nastala šteta.²³⁵ Kaže kako su Robert Adam i Louis-François Cassas radili jednake greške u snimanju i dokumentiranju, te da nijedan nije napravio nacrt vanjštine Katedrale. Kritizira njihovo pokrivanje portika i periptera.²³⁶ Nadalje iznosi grešku u prikazu konstrukcije svodova i potvrđuje svoju teoriju kako Mauzolej nije imao krov nego kupolu. Smatrao je da su zanemarili kriptu, koju je on u

²³¹ ISTO.

²³² ISTO, str. 101.

²³³ ISTO, str. 102.

²³⁴ ISTO, str. 106.

²³⁵ ISTO, str. 107.

²³⁶ ISTO, str. 108.

obnovi predložio kao biskupsku grobnicu. Nadalje zamjera nepotpun prikaz reljefa, za koji smatra da je Robert Adam izgubio crteže.²³⁷ U svom tekstu piše kako su loše snimili svod, te da je zbog toga nastalo krivo mišljenje da je prekriven slojem štukature, za što je istraživanje dokazao da nije točno.

Iako je Vicko Andrić ostavio značajan pečat u obnovi i održavanju spomenika, ne možemo ne primjetiti konstantnu netrpeljivost prema svim ne antičkim spomenicima. Tako je imao negativno mišljenje o srednjovjekovnim oltarima u Katedrali. To je vidljivo na primjerima uništavanja gotičkih kapela u Katedrali.²³⁸ Uz takav stav se treba zapitati je li bio prava osoba za zaštitu spomenika kulturne baštine.

Po njegovom planu, Katedrala mora biti vidljiva sa svih strana stoga zahtjeva rušenje okolnih kuća. Tadašnja Katedrala bi bila samo predvorje novoj dograđenoj pravokutnoj na istočnoj ostrani. To bi bio jednobrodni prostor sa pomoćnim prostorijama na sjevernoj i južnoj strani. Namjeravao je zadržati postojeće oltare, te spustiti tadašnju razinu poda na visinu antičke.²³⁹ Aneks na istočnoj strani nije bio velik jer se nadao porastu broja stanovnika, pa će to uvjetovat gradnju nove Katedrale, a Mauzolej će biti oslobođen dodatka i vidljiv sa svih strana. Htio je obnoviti kupolu i na vrhu napraviti okulus (kao na Panteonu), te ga zatvoriti kristalnim staklom. To je bilo potrebno jer je namjeravao zatvoriti sve prozore osim izvornog polukružnog, pa bi nedostajalo svjetla u katedrali.²⁴⁰

Andrić je u jednom dopisu objasnio svoj plan obnove. Predložena izolacija Katedrale je nužna kako bi se oslobodio prostor i pogled na antičku građevinu. Za obnovu periptera predlagao je ugradnju tri stupa sa Sustipana kako bi se upotpunio dojam oko Katedrale. Predložio je zazidavanje kasnije otvorenih prozora, sužavanje galerija i uklanjanje orgulja, što je odbijeno, kao i otvaranje okulusa na vrhu kupole, povećanje kora i

²³⁷ ISTO, str. 109.

²³⁸ ISTO, str. 111.

²³⁹ ISTO.

²⁴⁰ ISTO.

dogradnju dodatnih prostorija.²⁴¹

Tehnička služba je sastavljala trebovnike za izolaciju katedrale, tj. rušenje okolnih kuća, dovršenje periptera, otvaranje okulusa i privremeno zadržavanje tadašnjeg krova i manjih popravaka.²⁴² Vicko Andrić 1854. godine odlikovan je nagradom viteza reda Franje Josipa I., što mu je bio dodatni poticaj za rad.

Okružni poglavar Francesco Buratti sazvaio je 1. svibnja 1855. godine komisiju za pretres Andrićevih planova. Buratti je sazvaio sjednicu s ciljem da se ospore Andrićevi planovi obnove, a pri tom se oglašio na upute viših instanci.²⁴³ Komisija nije smatrala potrebnim imati uvid u planove uz obrazloženje kako bi to bio gubitak vremena. Namjesništvo u Zadru nije poduzelo ništa po pitanju nepravilnosti rada Komisije protiv koje se Andrić pobunio, iako je i sam bio njen član. Glavnim krivcem za odbijanje Andrićeve obnove je bio Francesco Lanza, koji je imao namjeru uskoro objaviti vlastitu monografiju o Palači u kojoj bi ispravio sve Adamove i Cassasove greške.²⁴⁴ Lanza je tvrdio da njegovo protivljenje nije bilo na osobnoj razini, već da nije mogao dopustiti otvaranje svjetlarnika kojeg nikad nije ni bilo.²⁴⁵

Kada su se bečki arhitekti Alexander Conze, Alois Hauser i George Niemann vraćali s grčkog otoka Samotrake, posjetili su Split pogledati stanje. Složili su se da je dobro što je spriječeno rušenje okolnih kuća jer one imaju povijesnu i ambijentalnu vrijednost. Bečki arhitekt Alois Hauser je trideset godina nakon Andrića obavio obnovu Mauzoleja.²⁴⁶

²⁴¹ ISTO, str. 114.

²⁴² ISTO, str. 115.

²⁴³ ISTO, str. 116.

²⁴⁴ ISTO, str. 117.

²⁴⁵ ISTO, str. 118.

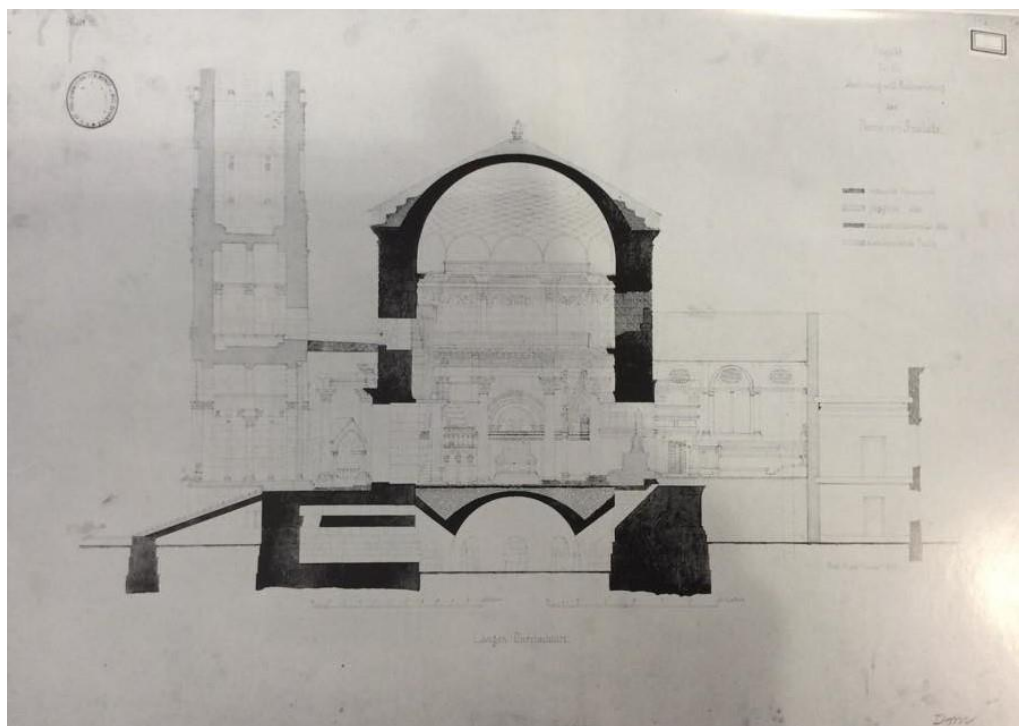
²⁴⁶ ISTO, str. 119.

5.1.7. Ostali Andrićevi radovi na obnovi stare jezgre Splita

Uz svoje značajnije radove na obnovi Palače, Andrić je surađivao na obnovi zvonika Katedrale, Krstionice i Vestibula. Radio je i na otvaranju novih gradskih ulica, Ulici Grota, obnovi i održavanju gradskih zdenaca, regulaciji voda, kanalizacija i popločanja ulica. Također je sudjelovao u projektima Marmontovog parka i gradskog parka Manuš, projektu kazališta i zvoniku Gospe od Zdravlja.

Iako se u nekim izvorima o obnovi Katedrale navodi rušenje zvonika, to nije izvedeno. Bez obzira na svoju klasicističku djelatnost, u nekim se tekstovima spominje kao autor dovršenja zvonika, ali i kao vršitelj obnove na njemu. Također se i u spisima maršala Marmonta ne spominje rušenje zvonika.²⁴⁷ Nakon pregleda stanja zvonika 1817. godine, splitski građevinar Gale je ustvrdio kako je hitno potrebna obnova zbog većih oštećenja na sjevernoj strani. Za vrijeme posjeta cara Franje Josipa I. i carice Karoline 1818. godine, odlučeno je da će se za popravak zvonika izdvojiti 1858 fiorina.

²⁴⁷ ISTO, str. 120.

Sl. 54. Presjek katedrale i zvonika (prema: Kečkemet, D. - Vicko Andrić; crtež: Hauser, A., 1876.)

Zvonik se ne može promatrati odvojeno od katedrale jer je integriran s njom.²⁴⁸ Toranj je postavljen nad stubištem koje spaja Peristil i Mauzolej. U donjem dijelu je otvoren prolaz kako bi se kroz njega moglo pristupiti portalu pročelja.²⁴⁹

Temeljiti radovi su započeti 1821. godine, a nastavljени 1822. godine pod vodstvom Vicka Andrića. Tada je skinut križ s kuglom i na njegovo mjesto postavljen gromobran, zbog ranijih oštećenja. Zamijenio je dva stupa na sjevernoj i pola jednog na zapadnoj strani trećeg kata.²⁵⁰ 1825. godine su zvona prenešena na niže katove.

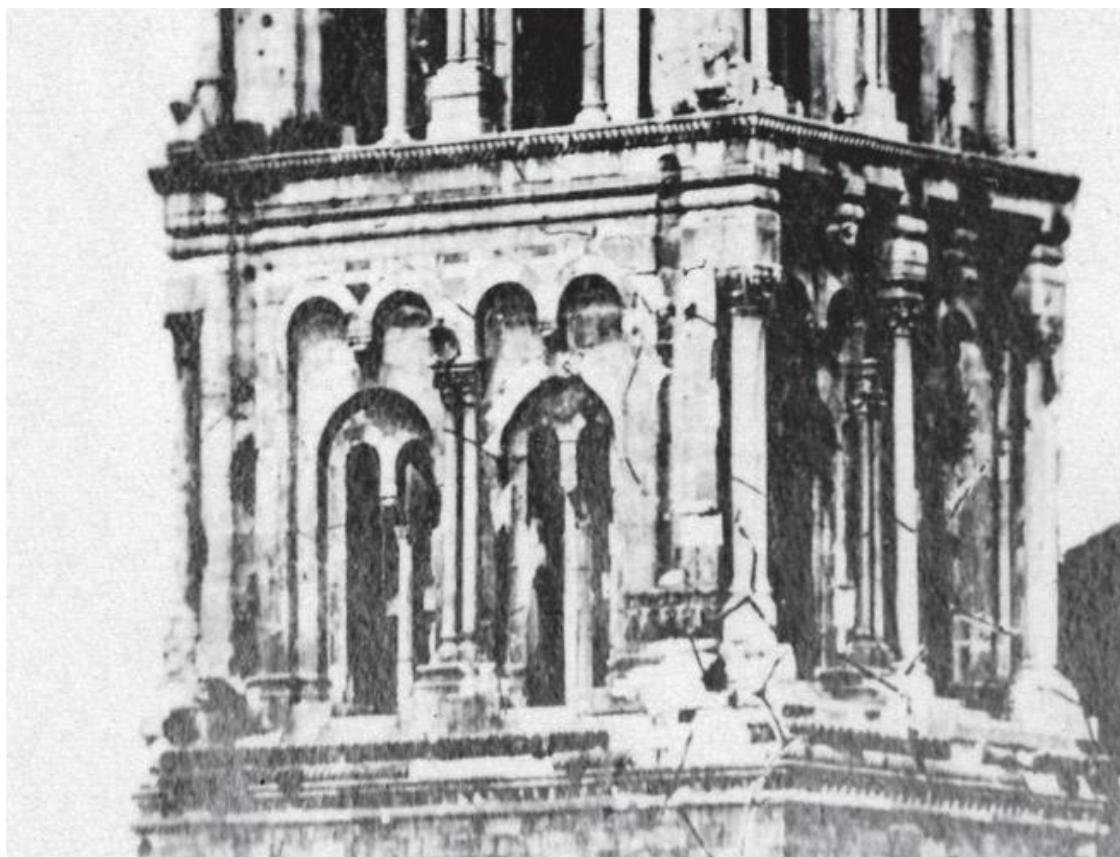
Izgled zvonika kakvog danas znamo potječe iz 20. stoljeća. Taj posljednji kat stilski je

²⁴⁸ EITELBERGER VON EDELBERG, R., 2009., str 169.

²⁴⁹ ISTO, str. 173.

²⁵⁰ KEČKEMET, D., 1993., str. 120.

različit od donjih pet.²⁵¹

Sl.55. Treći kat zvonika prije obnove (Prema: Babić, I. – Zapažanja o zvoniku splitske katedrale)

Nije jasno odakle potječu tvrdnje da je Andrić želio srušiti zvonik jer je radio na njegovoj obnovi. Nakon njega su brojni istraživači pisali o zvoniku i njegovom stilu. Prvi popravci su bili najnužniji, a kasnije se vrši kompletna obnova. Andrić posljednjih godina života nije vodio radove na obnovi zvonika. 1866. godine je podignuta skela, ali ubrzo nakon toga su prekinuti radovi a skela razmontirana.

Arhitekti i arheolozi Alexander Conze, Alois Hauser i George Niemann 1873. godine su pregledali Mauzolej i zvonik te odredili kritično stanje. Narednih nekoliko godina su se

²⁵¹ ISTO, str. 121.

vršili manji popravci, a Alois Hauser je u Beču izrađivao plan velike obnove.²⁵²

Za vrijeme snimanja i proučavanja Palače, Andrić je pretpostavio kako bi Mali hram kao reprezentativna građevina mogla imati neku višu funkciju, a ne samo Jupiterovog hrama. Na stražnjem zabatu otkriven je reljef lovorovog vijenca, a na sarkofagu je bio prikaz lova na vepra. Andrić je pretpostavio da su oba prikaza povezana sa svrhom Mauzoleja.

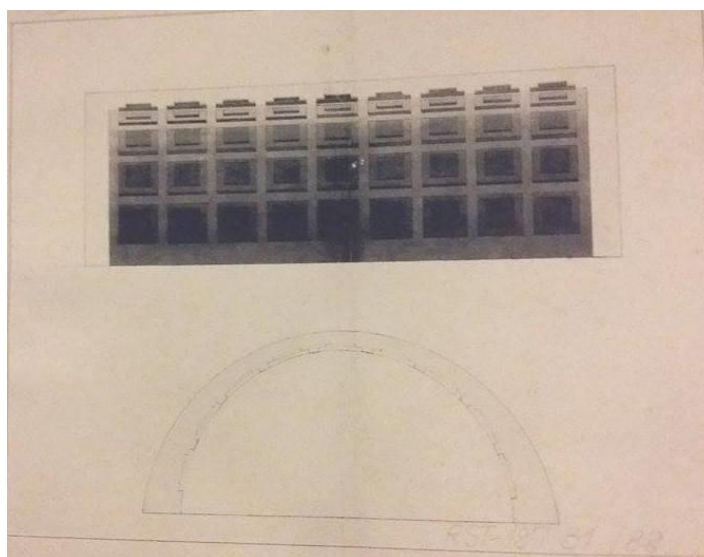
Sl. 56. Zvonik nad Malim hramom (Prema: Marasović, T. – Zaštita graditeljskog

²⁵² ISTO, str. 122.

nasljeđa)

Kako bi znanstveno dokazao svoje tvrdnje o Malom hramu, 1850. godine Andrić je otputovao u Modenu radi savjetovanja s arheologom opatom Celestino Cavedonijem, koji je potvrdio njegovu tvrdnju.²⁵³ Iako je ta teorija prihvaćena 1874. godine na arheološkom kongresu u Veneciji, pobijena je od Papinske rimske arheološke akademije. Tu teoriju su odbili svi stručnjaci osim Lanze koji se složio s Andrićem.²⁵⁴ Luka Jelić je kasnije dokazao da se ne radi o lovorovom već hrastovom vijencu.

Već se 1832. godine vidi potreba za čišćenjem Malog hrama. To je vidljivo iz dopisa Josipa Čobarnića kao ravnatelja arheološkog muzeja Okružnom poglavastvu u kojem navodi kako se Hram mora očistiti od kasnijih dogradnji i srednjovjekovnog zvonika nad njim.²⁵⁵ Za njim se poveo i Franjo Carrara, a njihove ideje je potvrdio engleski arheolog i putopisac sir Gardner Wilkinson.

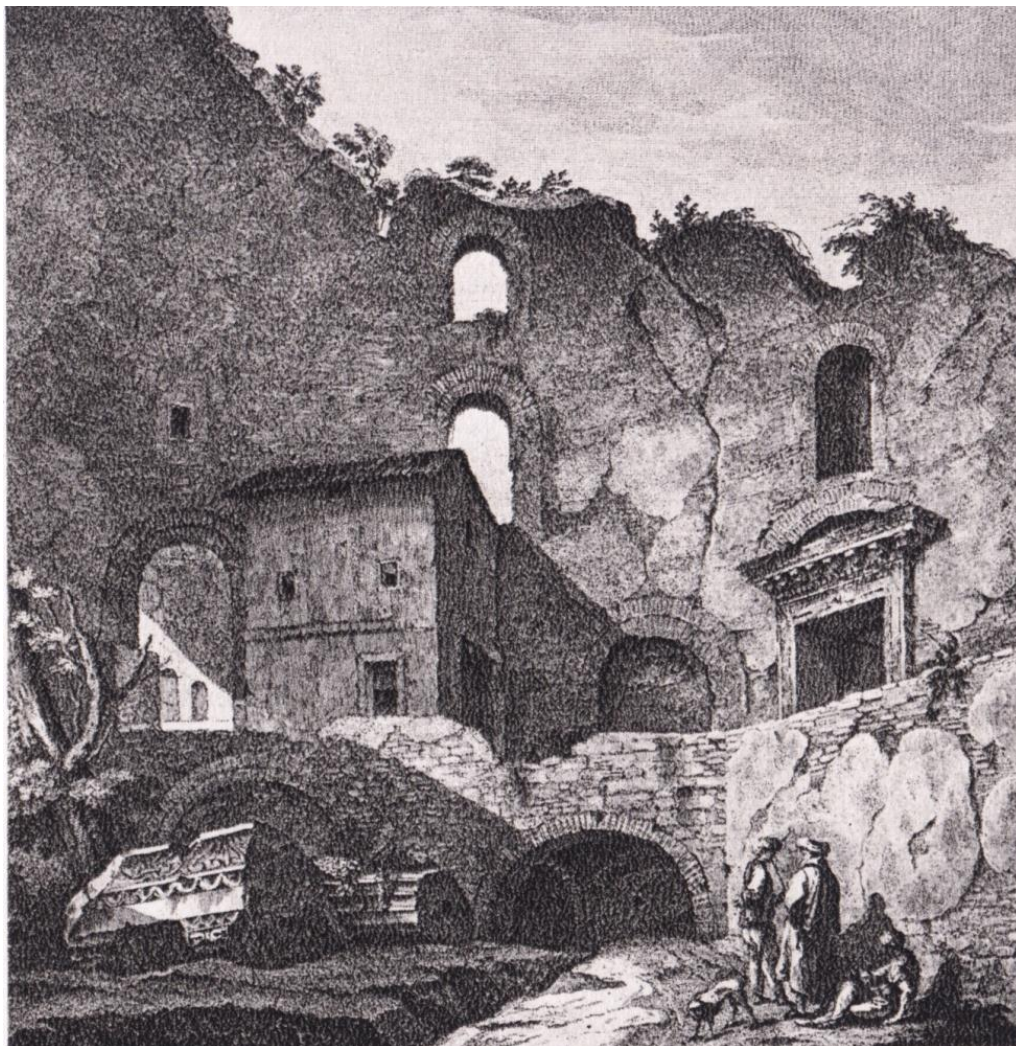
Sl. 57. Presjek kasetiranog svoda Malog hrama, 1846. godine (prema: Kečkemet, D. - Vicko Andrić)

²⁵³ ISTO, str. 123.

²⁵⁴ ISTO.

²⁵⁵ ISTO, str. 124.

Vestibul je već tada bio ugrožen atmosferilijama, ali i ljudskim djelovanjem. 1827. godine je osnovana Komisija koja je zaključila kako je Vestibulu hitno potrebna obnova ili ga se mora srušiti. Unatoč teškom stanju, vlasnici kuća unutar Vestibula nisu ga prestali uništavati. Franjo Carrara i Vicko Andrić su se na različite načine trudili obustaviti uništenje. Andrić je uspio u tome 1857. godine kada je nabavljen cement za konsolidaciju kamena.

Sl. 58. Kuće u Vestibulu (prema: Adamu, R. - Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalato in Dalmatia),
Zavičajna zbirka Gradske knjižnice Marka Marulića, Split

Pod Andrićevim nadzorom uređivane su gradske ulice i pokušala se spriječiti bespravna

gradnja koja je narušavala neki od elemenata Palače. Tokom 1844. godine uređena je Ulica lazareta koja je povezivala lazaret i istočnu polovinu pročelja Palače (kasnije Tvrtkova ulica). Uređena je ulica duž istočnog zida Palače (danas Hrvojeva ulica) zbog čega je srušen dio dominikanskog samostana, a snižena je visina sjeveroistočne kule Paparela za šest stopa.²⁵⁶ Uz to su sređivane brojne ulice. Najviše se radilo na snižavanju terena, proširenju kolnih prolaza i otvaranju okretišta.

Na prolazu između Peristila i Rive, Andrić je radio još 1822 – 24. godine, kada je napravio stube kroz podrum. No to je vremenom postalo zapušteno, pa Carrara 1853. godine traži dozvolu za obnovu prolaza. Namjeravao je sniziti uličnu razinu i podzemni kanal kako bi se poboljšala odvodnja otpadnih voda u more, te izbijeliti zidove kako bi prolaznici imali više svjetla.²⁵⁷ Radovi nisu dovršeni i Ulica nije popločana pa se Carrara žalio Općini 1850. godine. Tek je 1862. godine probijen prolaz u dnu Peristila, a 1961. godine je također obnovljen prolaz do Rive.

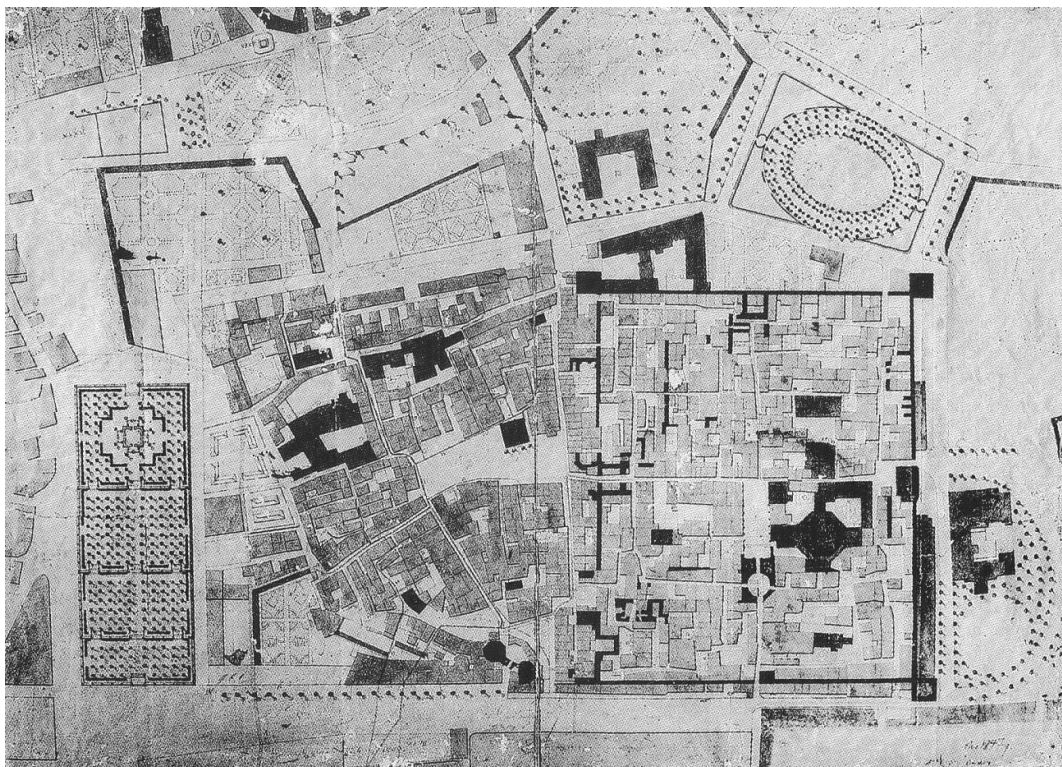
Uređenje pločnika je tada bila najčešće uvjetovana kopanjem kanalizacije na kojoj se tada radilo. S obzirom da je Andrić imao iskustva s vodovodnim sustavom, tako je obnavljao i radio bunare u gradu. Glavni zdenac koji je napajao veći dio grada, nalazio se na Dobrome.²⁵⁸ Zbog stalnog korištenja, pločnik oko njega se oštetio pa je Andrić radio na njegovoj popravku. Također je uredio izljev sumporne vode na zapadnom dijelu Rive i na Matejuški, koja je ranije otvoreno tekla.²⁵⁹ Uz to je radio na obnovi brojnih manjih bunara po gradu koji su bili privatni ili javni.

²⁵⁶ ISTO, str. 142.

²⁵⁷ ISTO, str. 145.

²⁵⁸ ISTO, str. 146.

²⁵⁹ ISTO, str. 147.

Sl. 59. Andrićev plan parkova oko središtra Splita, 1847. godine (prema: Kečkemet, D. - Vicko Andrić)

Zelene površine su zbog manjka prostora bile vrlo cijenjene. S katastarskog plana iz 1831. godine može se iščitati kako su se sve slobodne površine koristile za vrtove. Iako se iskazao na različitim područjima, Andrić je radio i hortikulturalne projekte. Kada je radio plan grada s podrumima, u njega je ucrtao i Marmontov park. Imao je idealan raspored flore i fontana ili spomenika. Oblikovao je park na Dobrome ispred Gospe od Zdravlja.²⁶⁰

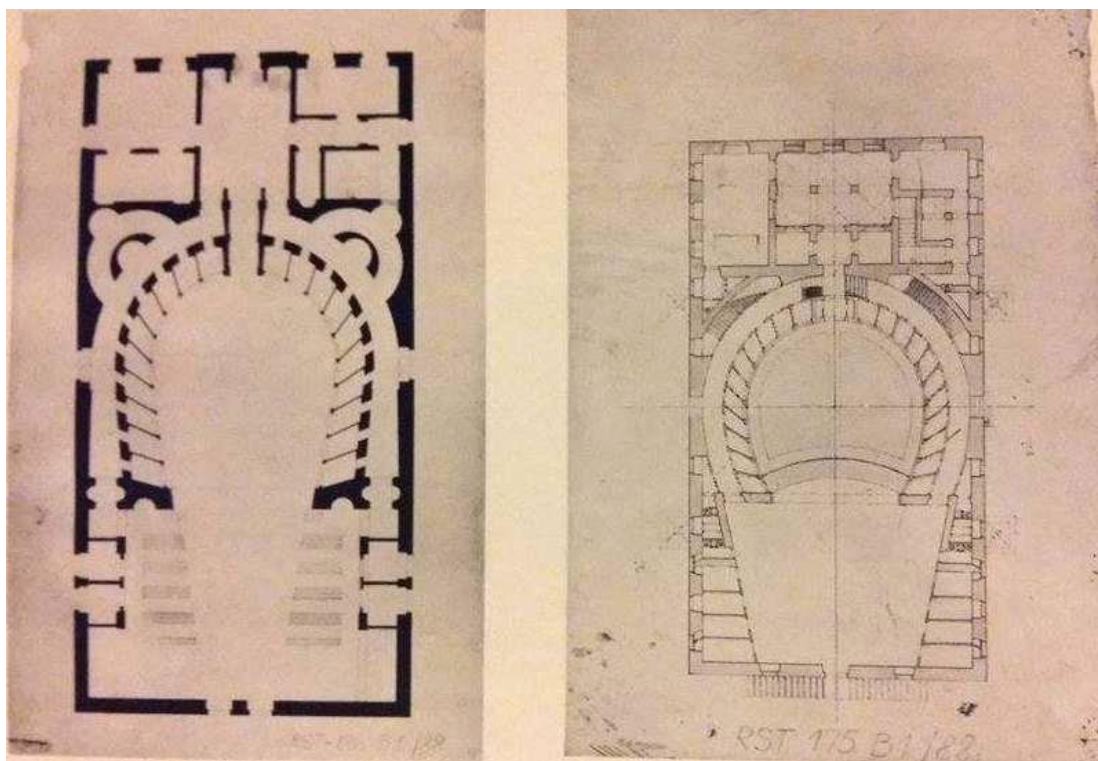
Red stabala se nastavljao od Pisture, preko Sinjske ulice sve do Bosanske. Andrićeve aleje ne sastoje se od dva, već samo jednog reda. Na zapuštenoj Manuševoj poljani je zamišljeno park – vježbalište posebnog tipa. Planirano je u elipsoidnom obliku posaditi dva reda stabala kako bi tvorili hlad trkaću stazu.²⁶¹ Marmontova obnova vodovoda je doprinjela nastajanju zelenih površina u Splitu.

²⁶⁰ ISTO, str. 149.

²⁶¹ ISTO.

Split je imao izražen javni i kulturni život koji se u velikom dijelu odvijao u kazalištu. Nakon rušenja Komunalne palače na Narodnom trgu, grad je ostao bez kazališta. Andrićev projekt kazališta potpisan je i datira se u 1819. godinu, ali projekt nije izveden. Najčešće spominjana lokacija izgradnje novog kazališta je Marmontov park. Na natječaj 1851. godine su se prijavili Mihovil Koludrović s Vickom Andrićem i Antonio Bajamonti. Naime, Koludrić i Andrić nisu pobijedili jer su politički bili usmjereni prema anekcionistima, pa bi kazalište odigralo važnu ulogu u Narodnom preporodu.

Andrićev projekt je u gledalištu odražavao oblikovanje „*salla all' italiana*“ (elipsoidno), te lože s pregradama usmjerene u tri fokusa.²⁶² Za Bajamontija je radio talijanski arhitekt G. B. Meduna. U Bajamontijevom kazalištu su se igrale predstave na talijanskom i tu su se održavali skupovi autonomaša.²⁶³

Sl. 60. Radni nacrt tlocrta kazališta 1819. godine (prema Kečkemet, D. - Vicko Andrić)

²⁶² PERKOVIĆ, Z., 1989., str. 193.

²⁶³ ISTO, str. 194.

Zvonik Gospe od Zdravlja je građen u običajnim renesanskim stilskim oblicima, raširenima na području Mletačke Republike.²⁶⁴ Prizemlje i četiri kata su jednostavni s mali prozorskim otvorom, dok je posljednji rastvoren ložom s biforom i kamenom ogradom. Iznad je skošeni piramidalni krov pokriven crvenom ciglom. Iako je crkva građena u 18. stoljeću, s gradnjom zvonika se čekalo duže vremena.

Činjenica je da zvonik uopće nije građen klasicističkim stilskim elementima pa je to glavni razlog koji će navoditi sumnju o njegovom autorstvu. To se može opravdati na način da je arh. Andrić morao točno raditi prema želji naručitelja. Iako je 1846. godine klasicizam drugdje minuo, u nas je dulje trajao i Andrić ga se čvrsto držao.²⁶⁵

Sl. 61. Zvonik crkve Gospe od Zdravlja prije obnove 1935. godine (prema: Belamarić, J. – Za Vicka Andrića: Jedan zvonik više, jedan zvonik manje)

Postoji mogućnost da je obnova zvonika Gospe od Zdravlja rađena po starom nacrtu u kojem je odmah bio projektiran zvonik s crkvom. To bi značilo da je Andrićev nacrt samo

²⁶⁴ KEČKEMET, D., 1993., str. 151.

²⁶⁵ ISTO, str. 151.

skicozni prikaz ranijeg projekta. Izvođač radova najvjerojatnije je bio Andrija Perišić. Ladislav Horvat je 1937. godine obnovio crkvu u tada modernom stilu s reminiscencijama na klasičnu arhitekturu, ali nije obnavljao zvonik.

Sl. 62. Zvonik crkve Gospe od Zdravlja nakon obnove (prema: www.bambico-crkve.blogspot.com)

5.1.8. Konzervatorsko djelovanje Vicka Andrića

Službeno razdoblje Andrićeve konzervatorske djelatnosti je trajalo od 1853. godine do njegove smrti 1866. godine. No on je svoje "zaštitarsko" djelovanje započeo čim je počeo raditi u Splitu. Osim što se zalagao za obnovu i očuvanje spomenika, započeo je s

riješavanjem pitanja privatnog vlasništva u Dioklecijanovoj palači. Pozivao se na rimski zakon koji kaže da spomenici pripadaju caru, odnosno državi.²⁶⁶ To su kasnije naslijedile ugarska, mletačka, francuska i austrijska vlast. Istim pitanjem se bavio i don Frane Bulić, pokušavajući osloboditi spomenike privatnog vlasništva i zaštititi ih na što bolji način.

Početak konzervacije se često povezuje s francuskom revolucijom koja je prouzročila uništavanje brojnih spomenika, ali je i propisivala njihovu obnovu.²⁶⁷ U Dalmaciji se prvo konzervatorsko djelovanje vezuje uz Trogiranina Ivana Luku Garagina 1805. godine koji je skupljao antičke spomenike. Djelovanje Vicka Andrića obilježilo je klasicističko školovanje u Rimu. Opčinjenost antikom uvjetovala je snažnu težnju za purifikacijom koja je vidljiva u njegovim radovima u splitskoj Palači. Iako su neki njegovi projekti očuvali spomenike, drugi su ih devastirali. To se ne treba shvaćati kao zlonamjernim uništenjem baštine, već kao nedostatak razvijene svijesti o jednakoj valorizaciji svih spomenika. No osim što se brinuo o estetskom i povjesnom čimbeniku, brinuo se o zakonskim aktima vezanim uz baštinu.

Iako je imao veliki broj protivnika u Splitu zbog kojih često nije mogao izvesti projekte do kraja u Centralnoj komisiji za zaštitu spomenika u Beču imao je potpunu podršku. Naime, u Splitu je postojalo ozračje "osobnih interesa" koji su nažalost u nekim situacijama nadvladali javne potrebe. Andrić je sve poslove radio bez naknade koju su mu nudili i nakon odlaska u mirovinu aktivno je sudjelovao u konzervatorskoj službi.

Njegovo djelovanje obilježili su dovršeni i ne dovršeni projekti, kao i projekti koji su bili na korist spomeniku, ali i njegovim idejama. Ne možemo reći da je Andrić svaki put donio pogodnu odluku za očuvanje spomenika, ali znamo da je zadojenost antikom tog vremena utjecala na njegove projekte. Unatoč tome, njegov rad nastavljaju novi značajni konzervatori u Splitu, a to su don Frane Bulić i dr. Ljubo Karaman.

²⁶⁶ ISTO, str. 157.

²⁶⁷ ISTO, str. 159.

5.2. Alois Hauser (1841 – 1896.)

5.2.1. Teorija i zaštita kulturno–povijesnih spomenika

Alois Hauser rođio se 1841. godine u Beču gdje je završio srednjoškolsko obrazovanje, a Akademiju je završio u Berlinu.²⁶⁸ Po završetku školovanja pretežno je putovao i istraživao na Istoku, koji je tada bio zanimljiv gotovo svim povjesničarima umjetnosti i arheolozima.²⁶⁹ S kolegama Alexanderom Conzeom i Georgeom Niemannom došao je u Split nakon povratka sa Samotrake i primijetio nepravilnosti u Andrićevoj obnovi jezgre. Austrijsko carsko–kraljevsko ministarstvo prosvjete 1904. godine angažiralo je arhitekta Georgea Niemanna da ponovo snimi Palaču.²⁷⁰

Sl. 63. Fotografija Alois Hausera, fotograf: Kindberg, oko 1870. godine (prema: <https://sparismus.wordpress.com/2014/07/09/alais-hauser-photograph-kindberg-mann-steht-an-podest-mit-buchern-um-1870/>)

²⁶⁸ PIPLOVIĆ, S., 1995., str. 655.

²⁶⁹ PIPLOVIĆ, S., 2002., str. 16.

²⁷⁰ NIEMANN, G., 2005., str. 15.

U Dalmaciji je boravio i radio 20 godina. Godine 1883. u Beču predavao o konzervaciji splitske katedrale.²⁷¹ Zbog sve većeg zanimanja domaće javnosti, Bulić je njegove radove preveo na hrvatski i objavio 1884. godine u *Bulletino d'archeologie et d'histoire Dalmates*.

Do 19. stoljeća, spomenici kulturno–povijesne baštine su se održavali pretežno zbog funkcije. Prvu instituciju za očuvanje spomenika je uspostavila Francuska 1837. godine *Comité des Artes et des Monuments*.²⁷² U Austiji je 1850. godine osnovana Centralna komisija u Beču s tri odjela, za prapovijest i antiku, srednji vijek i arhivistiku.²⁷³

Andrić se zbog klasicističkog školovanja u Rimu i neizbježnog utjecaja antike priklonio težnji purifikacije spomenika. To djelovanje je posebno vršio na Dioklecijanovoj palači nakon povratka sa studija. Smisao purifikacije je da se važnije spomenike izdvoji od kasnijih dogradnji i istakne u prostoru.²⁷⁴ Kada su zaštitu Splita preuzeli Alois Hauser i don Frane Bulić, promijenjen je pristup konzervaciji njegovih građevina. Izoliranje spomenika jenjava, ali ne nestaje u potpunosti.

U Beču se na prijelazu 19. na 20. stoljeće javlja novo promišljanje konzervatorskog djelovanja na čelu s Alois Rieglom i Max Dvořákom.²⁷⁵ Zalaganjem don Frane Bulića u Splitu se 1903. godine osniva *Povjerenstvo Dioklecijanove palače*, u kojem su članovi bili Georg Niemann, Alois Riegl i Max Dvořákom.²⁷⁶ Važna stavka u novom poimanju koje se počelo provoditi na Palači je da se moraju razlikovati originalni elementi od novoumetnutih. Stavljaju se oznake slovima ili se uzima materijal druge vrste, odnosno boje.²⁷⁷

²⁷¹ PIPLOVIĆ, S., 2002., str. 17.

²⁷² ISTO, str. 7.

²⁷³ ISTO, str. 9.

²⁷⁴ ISTO, str. 11.

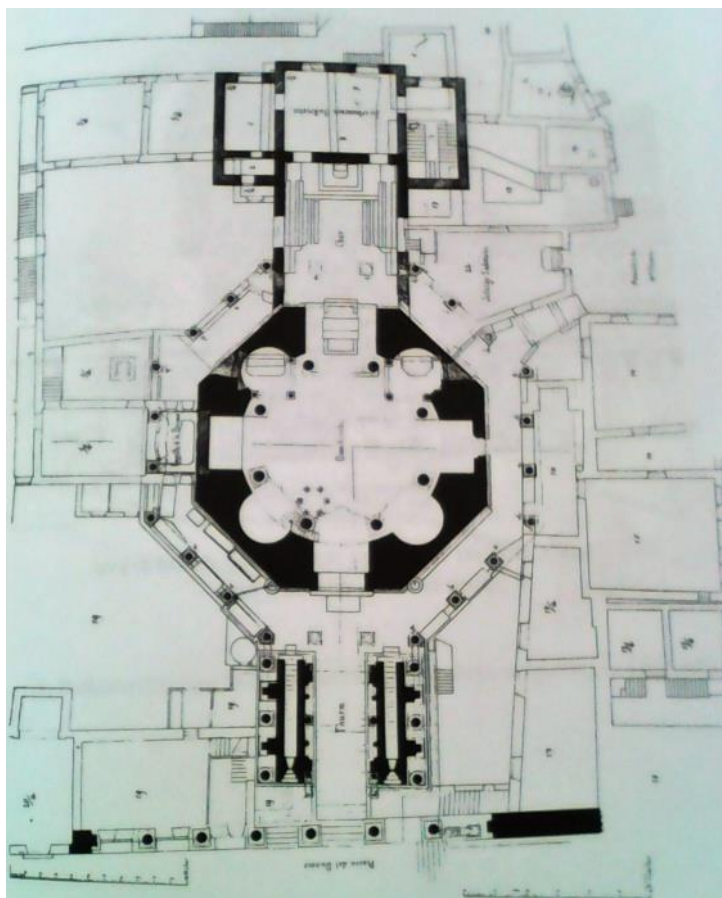
²⁷⁵ ISTO, str. 12.

²⁷⁶ PIPLOVIĆ, 1990., str. 258.

²⁷⁷ PIPLOVIĆ, S., 2002., str. 13.

5.2.2. Obnova katedrale

Prvi Hauserov rad u Dalmaciji odnosio se na obnovu splitske katedrale. Namjesništvo u Zadru je 1867. godine tražilo obnovu katedrale, po Andrićevom planu, ali da obnova bude u skladu s organskim stilom spomenika. Iako se Alexander Conze, Alois Hauser i George Niemann nisu slagali sa svim dijelovima njegovog plana, dopustili su rušenje okolnih kuća.²⁷⁸

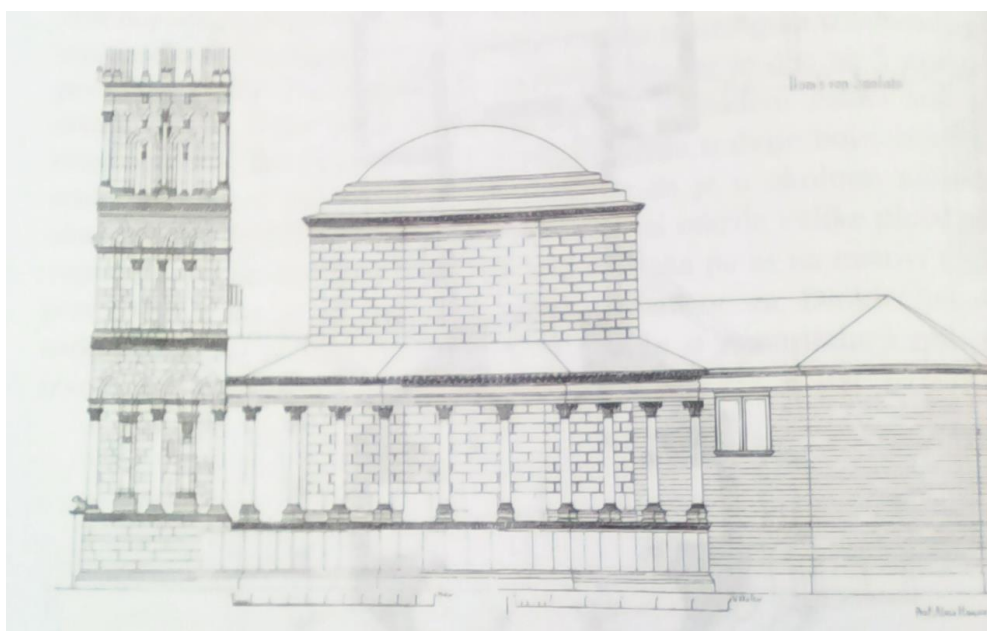
Sl. 64. Projekt obnove katedrale (prema: Piplović, S. – G. Niemann i E. Hébrard
istraživači Dioklecijanove palače u Splitu; crtež: Hauser, A.)

Hauser je svojim dolaskom u Split 1876. godine izvjestio kako se pravilno i uspješno odvija rušenje okolnih kuća, kao i o pukotinama na dva antička stupa. Nakon završetka

²⁷⁸ ISTO, str. 19.

radova, 1878. godine je bio zadužen za izradu novih nacrti mauzoleja. Zaključio je kako je crkva u „teškom stanju“ i da je potrebno zatvoriti i obaviti detaljnu obnovu od 1880 – 1885. godine.²⁷⁹ Već je 1880. godine postavljena skela u cijeloj visini unutrašnjosti, a 1881. godine su uklonjene orgulje i dvije drvene ograde matroneja. Uočena su oštećenja kapitela, pa se na mjestima gdje su otpali dijelovi postavljaju gipsani umeci. Izmijenjeni su dijelovi superponiranih kolonada s vijencima, otvoren je jedan izvorni antički prozor i ozidan je plitki luk iznad ulaznih vrata.²⁸⁰

Pod Hauserovim nadzorom 1888. godine restaurirani su dijelovi portala Mauzoleja. To se odnosilo samo na najnužnije popravke i to prema predlošku originala, ali u drugom materijalu.²⁸¹ Kasnije su obavljeni radovi na izmjeni dijelova trošnog pločnika u unutrašnjosti katedrale.

Sl. 65. Projekt obnove katedrale (prema: Piplović, S.- G. Niemann i E. Hébrard
istraživači Dioklecijanove palače u Splitu; crtež: Hauser, A.)

²⁷⁹ ISTO, str. 21.

²⁸⁰ ISTO, str. 24.

²⁸¹ ISTO, str. 27.

5.2.3. Obnova zvonika

Njegov sljedeći projekt je bila obnova zvonika katedrale oko kojeg su se već duže vrijeme vodile polemike. U nadi da će se početi obnavljati, 1882. godine je postavljena skela oko cijelog zvonika, no zbog nedostatka plana radovi su čekali.²⁸² Hauser je 1887. godine napravio novi nacrt. Time je određeno da se popravi donji dio zvonika, razgradi čitav gornji dio do stupova četvrtoga kata i sazida novi. S njim je na tom projektu surađivao don Frane Bulić. Između 1890 – 1908. godine je napravljena rekonstrukcija zvonika pod upravom i nadzorom Alois Hausera i Emil Ritter von Förstera, a graditeljske radove je izvršio Andrija Perišić.²⁸³

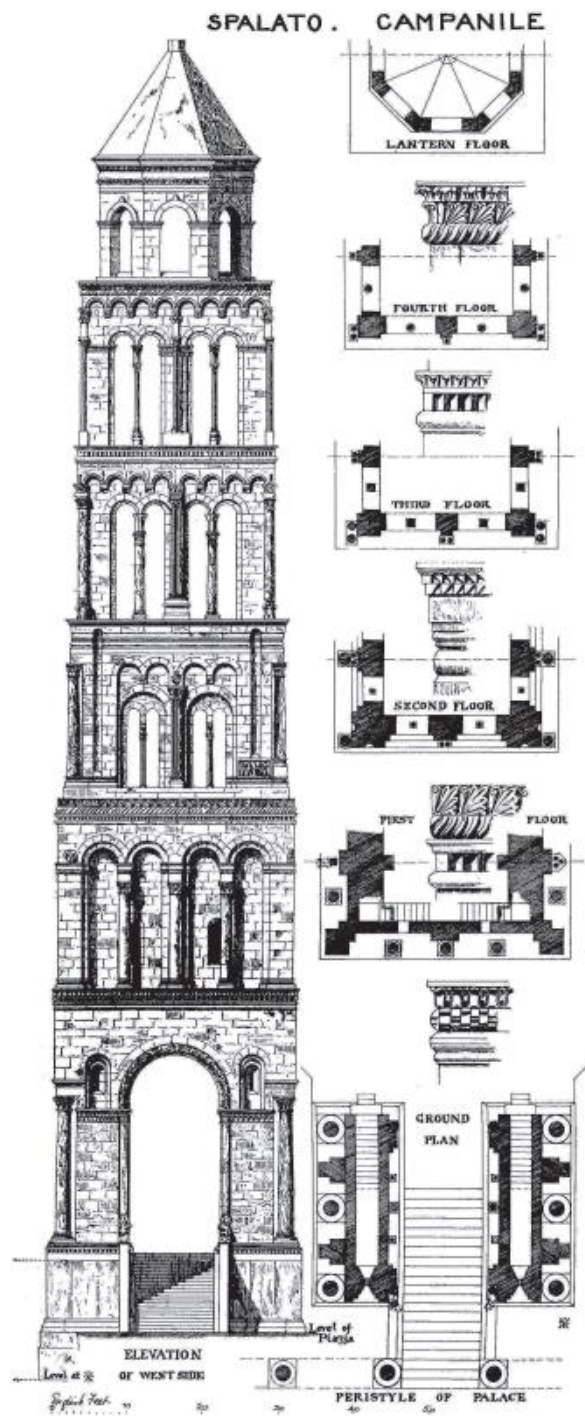
Tokom 1891-1892. godine vršili su se radovi na donjem dijelu što je uključivalo obnovu skulptura, posebno lavova i stupova. Hauser je 1893 - 1895. godine radio na obnovi prvog i drugog kata. Gornji dio zvonika je bio u mnogo lošijem stanju pa je zahtijevao i više posla. Raspadajuće stanje gornjeg dijela zvonika bilo je vidljivo u pukotinama među blokovima i na dekorativnim elementima.²⁸⁴ Daljnji radovi su zahtijevali izmjenu Hauserovog plana pa se obnova nastavlja 1896–1903. godine. Peti kat napravljen je 1904., a 1906. godine se gradi zadnji kat kada je nabavljen kamen s otoka Vrnika pokraj Korčule, za njegovu izgradnju. Napokon, 1908. godine je na vrhu postavljen križ, demontirana je skela i javnosti je predstavljen obnovljeni zvonik.²⁸⁵

²⁸² ISTO, str. 35.

²⁸³ PRIJATELJ, K., GATTIN, N., 1991., str. 21.

²⁸⁴ PIPLOVIĆ, S. 2002., str. 38.

²⁸⁵ ISTO, str. 40.

Sl. 66. Arhitektonski snimak zvonika katedrale (prema: Babić, I. – Zapažanja o zvoniku splitske katedrale; crtež: T.G. Jackson - T. G. Jackson, Dalmatia, the Quarnero and Istria, Vol II.)

Sl. 67. Prikaz grada i zvonika prije obnove, 1860. godina (prema:
www.splitskerazglednice.net)

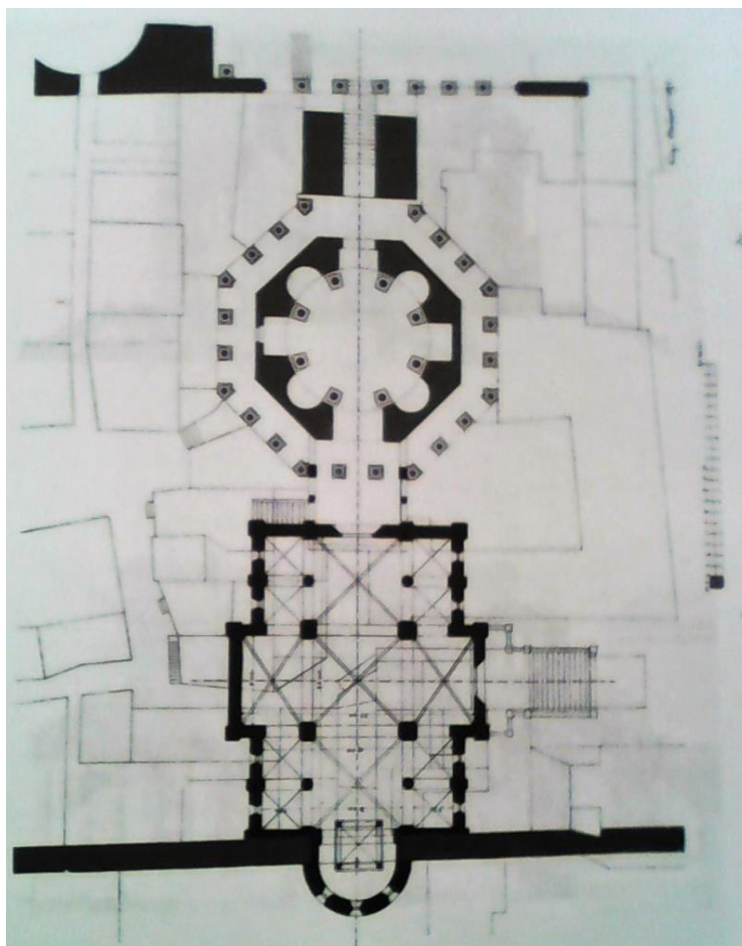
Obnova zvonika splitske katedrale se može smatrati najvažnijim konzervatorskim podhvatom u Dalmaciji za vrijeme stogodišnje austrijske vladavine. Obilježile su je nespremnost nacrt, kašnjenje s izvedbom radova, propusti nadzornog inženjera u obilježavanju originalnih blokova i replika, površno klesanje plastike i nedosljednost u obnovi i odstranjivanju skulptura.²⁸⁶

Već je tada bila upitna zamišljena izvedba gornjeg dijela zvonik. Iako je organska konzervacija bila jedna od glavnih uporišnih točki, Hauser se nije pridržavao njezinih principa. Zbog toga je izmjenjen posljednji, oktogonalni, koji je u obnovi napravljen višim od predhodnog. Time je stvoren novi sklad i elegancija zvonika kakvog danas poznajemo.

²⁸⁶ ISTO, str. 41.

5.2.4. Projekt nove katedrale

Treći Hauserov projekt u Splitskoj jezgri se odnosio na projektiranje nove katedrale. Dioklecijanov mauzolej postao je premalen za potrebe stanovništva koje se brzo povećavalo.²⁸⁷ Nakon rušenja galerija, kapacitet katedrale se smanjio.

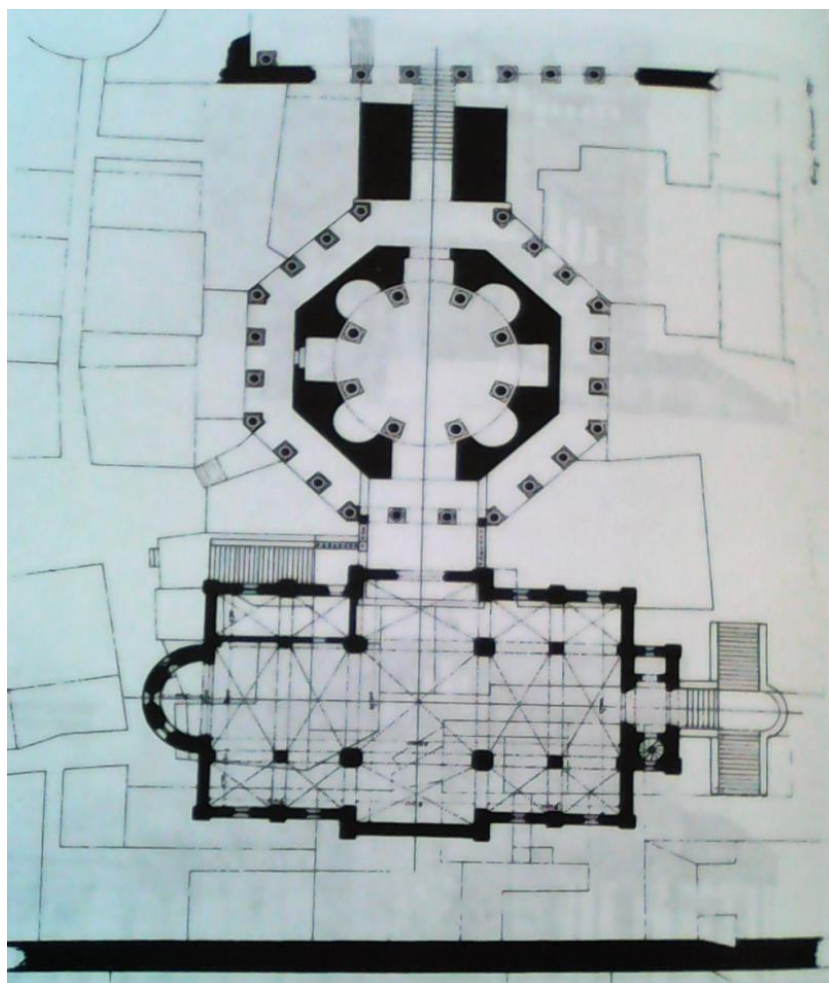

Sl. 68. Prvi projekt za novu katedralu (prema: Piplović, S. - G. Niemann i E. Hébrard istraživači Dioklecijanove palače u Splitu; crtež: Hauser, A.)

Javlja se ideja o dogradnji na istočnoj strani kako bi se povećao kapacitet za 4000 ljudi. Hauser 1891. godine napravio je dvije varijante projekta dogradnje. Prva je bila da se nova katedrala izgraditi s istočne strane stare i u osi s njom tada apsidom probije zidine Palače. Druga verzija pretpostavljala je izgradnju okomito postavljenom na os stare

²⁸⁷ ISTO, str. 47.

katedrale bez probijanja zidina.²⁸⁸ Radilo se o trobrodnoj križnoj bazilici s dodatnim prostorijama i bogatim dekorativnim programom eksterijera. Zalagao se za bazilikalno rješenje jer je bilo ustaljeno u tradiciji izgradnje dalmatinskih katedrala. Kako bi se projekt ostvario trebalo srušiti crkvicu Dušica i zgradu stare biskupije. Na tom projektu surađivao je i don Frane Bulić.

Sl. 69. Drugi projekt za gradnju nove katedrale (prema: Piplović, S. - G. Niemann i E. Hébrard istraživači Dioklecijanove palače u Splitu; crtež: Hauser, A.)

Lokacija za izgradnju nove katedrale nije odobrena jer bi nadvisila Mauzolej, pa bi dotadašnje izoliranje bilo uzaludno.²⁸⁹ Takvo što loše bi djelovalo na Mauzolej, a trebale

²⁸⁸ ISTO.

²⁸⁹ ISTO, str. 50.

bi se porušiti dodatne građevine.²⁹⁰ Odlukom vijeća 1905. godine obustavljeno je daljnje planiranje izgradnje nove katedrale u Palači. Problem je riješen izgradnjom konkatedrale sv. Petra izvan zidina, a mauzolej je zadržao ulogu katedrale.

Ostali Hauserovi radovi u Splitu se odnose na neke manje projekte. Tako je neuspješno pokušavao spriječiti zatvaranje lukova na zgradi gradske straže na današnjem Narodnom trgu. Tu odluku je donjela vlast 1874. godine.²⁹¹ Zalagao se za otkup i uklanjanje manjih kućica sa strateški važnih mjesta za razvoj grada. Ukoliko nisu previsoke kućice na pročelju nakon obnove, nije potrebno njihovo rušenje. Tom odlukom su do danas očuvane kućice prislonjene na južno pročelje.

Nakon Andrićevog zalaganja Alois Hauser i don Frane Bulić također su se trudili da Palača bude državno vlasništvo. Zalagali su se za konstantno održavanje spomenika, a ne samo kada su u njihovom kritičnom stanju.²⁹²

²⁹⁰ DUPLANČIĆ, A., 1989., str. 120.

²⁹¹ PIPLOVIĆ, S., 2002., str. 57.

²⁹² ISTO, str. 59.

5.3. Don Frane Bulić (1846. – 1934.)

Don Frane Bulić rodio se u Vranjicu 1846. godine. Zbog bistrine, roditelji su ga dali na školovanje u samostan na Priku kod Omiša. Nakon osam godina prešao je u Split u gimnaziju. Školovanje je nastavio u Liceju u Zadru, nakon čega je pokazao zanimanje za dodatnim školovanjem. Otišao je u Beč gdje je prvo studirao slavistiku i klasičnu filologiju, a potom i arheologiju.²⁹³

Po završetku školovanja u Austriji, vratio se u Dalmaciju, gdje je 1880. godine postao konzervatorom zadarskog područja te surađivao s Aloisom Hauserom na obnovi crkve sv. Donata.²⁹⁴ Već 1883. godine postao je ravnatelj splitske gimnazije i Arheološkog muzeja. Iste godine imenovan je za konzervatora starina I. i II. odsjeka koji obuhvaćaju Split, Sinj, Imotski, Makarsku, Metković i Hvar. Iako je nedostajalo novca u carevini, on nije odustajao od borbe za spas spomenika.²⁹⁵

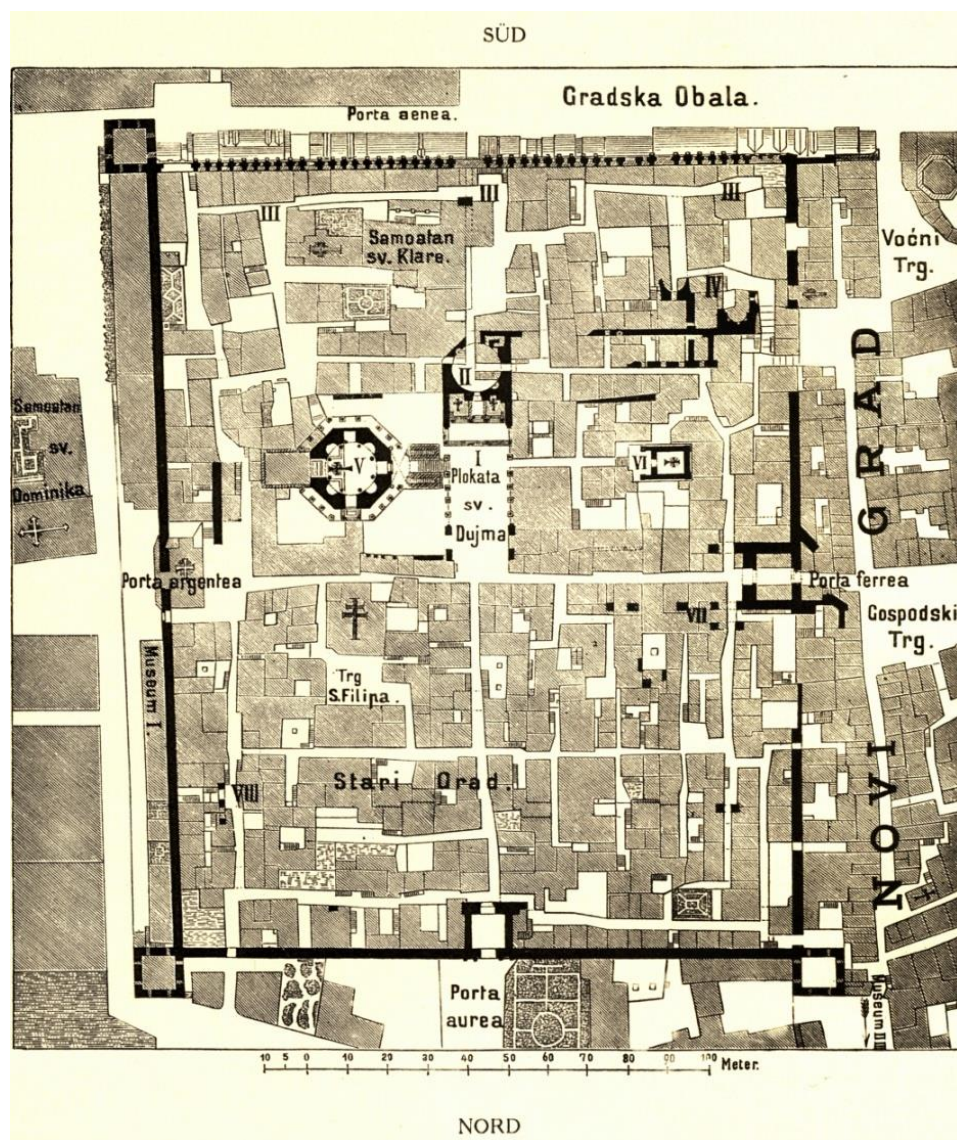
Sl. 70. Portret don Frane Bulića (prema: Fisković, C. – Izabrana djela)

²⁹³ BEZIĆ – BOŽANIĆ, N., 1986., str. 57.

²⁹⁴ ISTO, str. 58.

²⁹⁵ ISTO.

Mada je surađivao s Alois Hauserom, nije se slagao sa svim njegovim idejama. Hauserove misli o izolaciji mauzoleja od okolnih kuća i rekonstrukcija zvonika nisu bile prihvatljive za Bulića. U konzervaciji on se zalagao za konsolidaciju zatečenog stanja na spomeniku i zamjenu uništenih djelova tako da se novi djelovi moraju bojom ili materijalom razlikovati od izvornih.

Sl. 71. Razvijeni grad u Palači (prema: Hérbrard, Ernest, Zeiller, Jacques, Spalato; Le palais de Dioclétien)

5.3.1. Obnova Vestibula

Veći odron kamenja s kupole Vestibula zbio se 1896. godine, a godinu nakon se prikupljao novac za konsolidaciju i rušenje kućica u njemu.²⁹⁶ Nakon osnovnih radova i odluke o popravku 1909., 1912. godine stavljena je armiranobetonska mreža koja podržava zid.²⁹⁷ Tada se činilo da je to najbolje rješenje. Kasnije se pokazalo da je cement vremenom propadao.

U protironu su rastavljeni blokovi spajani bakrenim sponama, a pukotine su cementirane.²⁹⁸ Niše su zazidane jer su u njima ostali otvori nakon rušenja kućica koje su se nalazile u Vestibulu. U sjeverozapadnom dijelu podgleda kupole pronađena su tri staklena zelena tessera skromni djelić negdašnjeg mozaik. Ostale kockice su otpale, ali su sačuvani njihovi otisci u betonu.²⁹⁹ Potvrda da se mozaik djelomično vidio u 16. stoljeću je njegov opis u jednoj od pjesama Marka Marulića. Predpostavlja se da je nekad i unutrašnjost kupole bila prekrivena mozaikom.³⁰⁰

„... Porto ante templi limira vestibulamque ipsum etiam patet spatiosum, circumspectum, quibus arcus impositi fulciuntur, ita ut nusquam Romae tot, tantasque columnas uno in loco compositas reperies. E regione templi sacellum est eodem tempore, parique structurae genere elaboratum. praeter ista erant et alia tria templa, reliquo aedificio, ut apparet, vetustiona, atque ideo magis diruta, in his tessalarum pictura, qua exoranata furant, alicubi adhuc visitur...”³⁰¹

²⁹⁶ ISTO, str. 60.

²⁹⁷ BULIĆ, F., 1912., str. 64.; FISKOVIĆ, C., 1984., str. 619.

²⁹⁸ BULIĆ, F., 1912., str. 65.; FISKOVIĆ, C., 1984., str. 620.

²⁹⁹ BULIĆ, F., 1912., str. 65.; FISKOVIĆ, C., 1984., str. 620.

³⁰⁰ BULIĆ, F., 1912., str. 66.; FISKOVIĆ, C., 1984., str. 621.

³⁰¹ JAGIĆ, V., KUKULJEVIĆ – SAKCINSKI, I., 1869., str. 63 – 64.

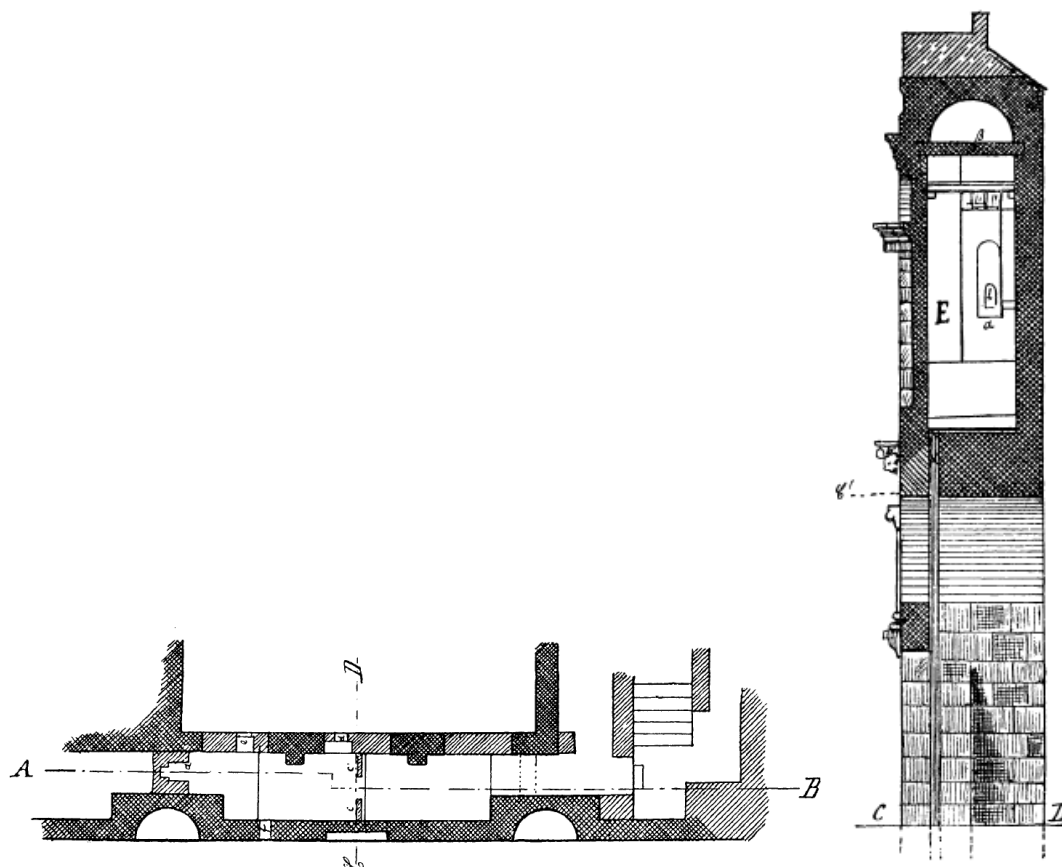
Sl. 72. Konsolidacija i konzervacija kupole i zida Vestibula 1912. godine, (Zavičajni Odjel Gradske knjižnice Marka Marulića, Split)

5.3.2. Obnova crkvice sv. Martina

Sljedeći konzervatorski posao bio je 1899. godine kada je don Frane Bulić dobio novac za obnovu crkvice sv. Martina.³⁰² Nalazi se iznad sjevernih vrata Palače u punoj širini zida (2.60 m). To je jednobrodna crkvica, smještena u hodniku nekadašnje stražarnice iznad vrata. Unutrašnjost je podijeljena oltarnom pregradom s natpisom i zabatom u

³⁰² BEZIĆ – BOŽANIĆ, N., 1986., str. 60.

sredini na kojem je prikaz grifona i ptice pod križem. Natpis i reljef su uokvireni motivom dvostrukih kuka.

Sl. 73. Tlocrt i presjek crkvice sv. Martina (prema: Bulić, F. – Crkvica sv. Martina nad sjevernim vratima Dioklecijanove palače u Spljetu)

Osnovana je u 9. stoljeću, vlasništvo je koludrica, dominikanki trećeg reda.³⁰³ Prvi spomen ove crkvice kao dijela dominikanskog samostana je iz 1555. godine. Tu se govori kako se u Splitu nalazi crkvice sv. Martina na gradskim zidinama: „*Spalati in civitate veteri in ecclesia sti. Martini super menia civitatis*“. Bila je u funkciji od osnutka do kuge 1783 – 1784. godine, pa je od tad zapuštena.³⁰⁴ Zvonik nad sjevernim zidom, koji je bio sastavni dio crkvice stajao je do 1857. godine kada je srušen, a zvono s njega odnešeno je u crkvu sv. Luke u Veli Varoš.

³⁰³ BULIĆ, F., 1925., str. 111.

³⁰⁴ BULIĆ, F., 1919., str. 3.

Don Frane Bulić je 1883. godine obilazio splitske spomenike te je među njima primjetio zapuštenu crkvicu sv. Martina. U njoj je pronašao tranzene na izvornom mjestu. Na izvornom mjestu stajala je i oltarna pregrada. Odlučeno je da se crkvica obnovi, ali samo ono što je najpotrebnije i da se dodaju liturgijski predmeti koji nedostaju za održavanje misnog slavlja.³⁰⁵

Sl. 74. Obnovljen interijer crkvice sv. Martina (prema: <http://lidija-photo.com/hr/fotografije-grada-splita/ckva-svetog-martina/>)

Dodan je novi kameni oltar koji je podsjećao na one iz 9. stoljeća, kao i novi lik sv. Martina tuluškog s guskom.³⁰⁶ Na oltar je postavljena slika s prikazom Bogorodice. Slika sa sv. Martinom bila trošna. Tri velika luka na južnom zidu crkvice, koja su okrenuta prema unutrašnjosti dvorišta *inter ambas portas*, bila su zazidana starim trošnim zazidom. Taj je zamijenjen opekam kako bi se uočila razlika između starog i novog. Po sredini

³⁰⁵ ISTO, str. 3.

³⁰⁶ Prema legendi, dok je boravio u Liguegeu saznao je da su ga u Toursu izabrali za biskupa. On je ipak želio živjeti mirnim redovničkim životom pa se sakrio u samostan, no neka ga je guska odala svojim gakanjem.

svakog zazida postavljena je tranzena.³⁰⁷ Pri dnu crkvice je umetnut novi drveni kor koji imitira drvene rezbarije, a inspiraciju crpi s reljefa iz krstionice sv. Ivana. Dva mala prozora na sjevernom zidu, su u srednjem vijeku služila kao puškarnice pa su ostali dobro očuvani. Popravljene su strme stube koje iz dvorišnog prostora vode u crkvicu kao i primjer očuvan na Zapadnim vratima.³⁰⁸

Već je 1903. godine osnovano Povjerenstvo za Dioklecijanovu palaču na čijoj je prvoj sjednici odlučeno da treba poštovati sve povijesne građevine i spomenike. Također je odlučeno da se neće rušiti kapele u Protironu ni crkvicu sv. Roka na Peristilu.³⁰⁹

5.3.3. Obnova zvonika katedrale

Don Frane Bulić je s Aloisom Hauserom radio na projektu obnove zvonika splitske stolne crkve, pa je povodom otkrivanja obnovljenog zvonika održao govor koji je kasnije i objavljen. U prvom dijelu je hvalio povijest i slavu Splita, grada koji je niknuo iz palače i opisao interpolaciju romaničkog zvonika u antičku jezgru:

„Duhoviti arhitekt prištedi svojom osnovom zvonika puni četverokutni shematični temelj romanskih zvonika, a zadrži stari ulazak u crkvu i sljubi u arhitektonski sklad prvi sprat zvonika sa peripterom oko Mauzoleja. Tankočutni obzir na bogati portal bijaše tako snažan u njega da ga je morao prinužediti na ovo arhitektonsko riješenje: naime da učini svod na dva pilona, e da kroz nj bude vidljiv bogati portal iz daleka i kroz lukove Peristila.“³¹⁰

Dalje priča o odluci o popravku zvonika zbog lošeg stanja i navodi sve ranije konzervatore koje su radili na njemu:

„Nu osim loše financijske administracije i materijala, nisu ni elementarne neprilike poštedile našeg zvonika. Više puta upali u nj grom i usljed toga gotovo je pet spreatova

³⁰⁷ BULIĆ, F., 1919., str. 4.

³⁰⁸ ISTO, str. 5.

³⁰⁹ BEZIĆ – BOŽANIĆ, N., 1986., str. 60.

³¹⁰ BULIĆ, F., 1908., str. 4.

prijetilo ruševinama. I građanstvo se opet stalo tužiti, i trajali vapaji cijeli jedan vijek. Mali popravci u više navrata neznatni su bili, a zvonik prijetio sve više i više, da će se srušiti. I složiše se skupa konzervator Andrić, ravnatelj Carrara i Glavinić, moji časni prešasnici, sa Crkvenarstvom, Biskupima i Vlastima, i svi zavapiše, da se jednom izvrše žugjeni popravci. Uz ove se glasove god. 1873. pridružiše i strani učenjaci: Conze, Niemann i Hauser, na povratku sa znanstvenog istraživanja iz Samotrake.”³¹¹

Sl. 75. Razglednica s pogledom na Split i zvonik pod skelom, 1900. godina (prema:

www.splitskerazglednice.net)

Uz građevinske radove na izmjeni kamenih blokova na zvoniku, trebalo je promijeniti željezno stubište u njemu. Kroz velike otvore je upadala kiša i uzrokovala hrđanje željeznog stepeništa koje je u potpunosti propalo.³¹² Novi oktogonalni šesti kat je trebao novi pod pa se postavila armiranobetonska ploča. I nakon službenog predstavljanja javnosti obnovljenog zvonika stalno je trebalo obavljati sitne radove, kao što su očvršćivanje i popravljanje stubišta i zvona.³¹³ Obnova je trajala od 1890 – 1908. godine

³¹¹ ISTO, str. 6.

³¹² PIPLOVIĆ, S., 2002., str. 213.

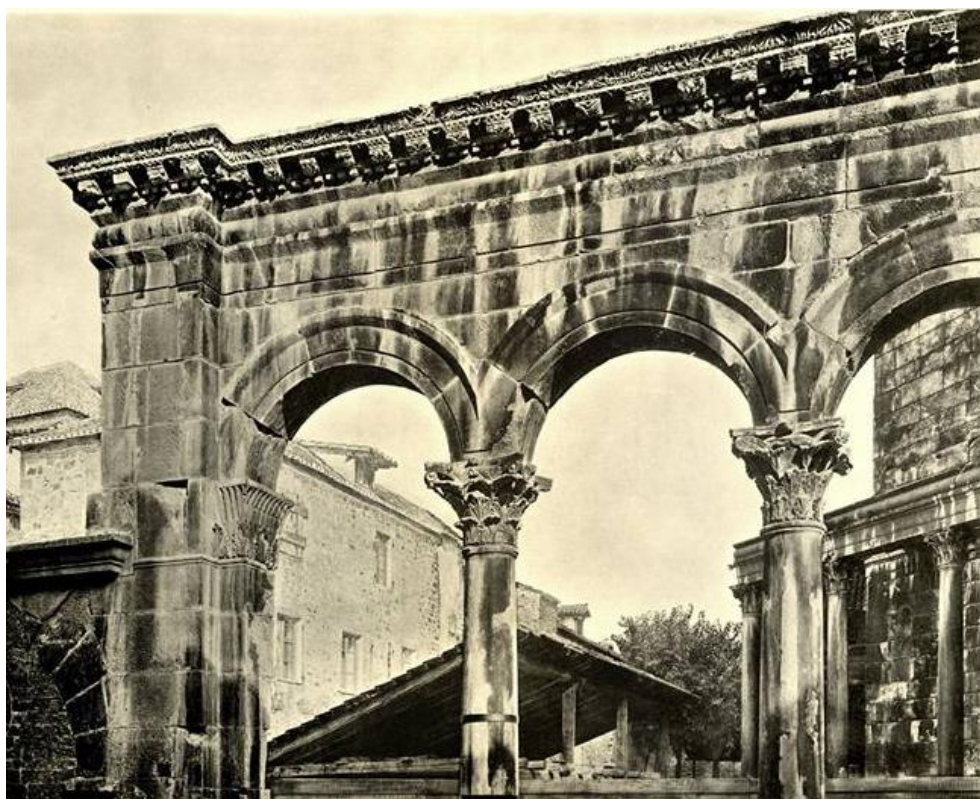
³¹³ ISTO, str. 214.

izvodila se po nacrtima Aloisa Hausera.³¹⁴

Crkvinarstvo je htjelo postaviti dva vitraja na katedralne prozore no to je odbijeno uz obrazloženje da bi obojena stakla narušila izgled i doživljaj nekadašnjeg Mauzoleja.

Iako se nije slagao sa svim odlukama vezanim uz drastičnu obnovu zvonika, u tekstu je detaljno prikazao radove na njemu. Posebno se nije slagao s izmjenom posljednjeg kata jer se to kosilo s tadašnjim konzervatorskim promišljanjima. Izvorni kamen sa zvonika je iskorišten za gradnju Tusculuma u Saloni.

5.3.4. Obnova zgrade stare biskupije

Sl. 76. Arkade Peristila i dio zgrade stare biskupije (prema:
www.splitskerazglednice.net)

³¹⁴ BABIĆ, I., 2007., str. 147.

Kada je 1909. godine odlučeno da se neće rušiti stara zgrada biskupije George Niemann izradio je nacрте za njenu obnovu. To pitanje je došlo u javnost 1919. godine, a mišljenje građana i Ministarstva prosvjete u Beču je bilo da se trba rušiti. Don Frane Bulić i Ljubo Karaman su se pobunili protiv takve odluke. Pokušali su pronaći riješenje za opstanak zgrade. Nedugo zatim, biskupija je izgorjela u požaru, a ostatci su porušeni. Tako je planirano urbanističko riješenje.³¹⁵

Već 1920. godine Biskupski je ordinarijat, uz određene uvjete, ponudio ustupiti staru zgradu biskupije za rušenje. Brojne predradnje su uvjetovale promjenu mišljenja, pa je Konzervatorski ured 1923. godine opet pokrenuo pitanje o rušenju među građanima. Ovaj put su građani smatrali da ako postoji kompromisno riješenje da je treba sačiniti.³¹⁶ Pitanje zgrade stare biskupije je okončano u noći 13 – 14. siječnja 1924. godine kada je izbio požar.

Sl. 77. Zgrada biskupije nakon požara 1924. godine (prema: Piplović, S. – Izgradnja Splita između svjetskih ratova)

³¹⁵ BEZIĆ – BOŽANIĆ, N., 1986., str. 60.

³¹⁶ PIPLOVIĆ, S., 2002., str. 221.

Uvidom je utvrđeno da su stradale ključne konstrukcije i da su ostaci opasni za prolaznike. Don Frane Bulić usprotivio se tom mišljenju smatrajući da treba ukloniti samo opasne dijelove, dok se ostali mogu konsolidirati.³¹⁷ Zalagao se za trenutno stanje uz probijanje novog prolaza radi lakšeg kretanja. On je na to gledao kao na veliki problem koji opterećuje Split dugi niz godina. Držao je da se tu ne radi samo o jednoj zgradi već o cjelini, dijelu povijesne jezgre i njegovom izgledu. Smatrao je da rušenje ostataka neće doprinjeti većem prostoru jer će se na tom mjestu sagrađiti nova zgrada.

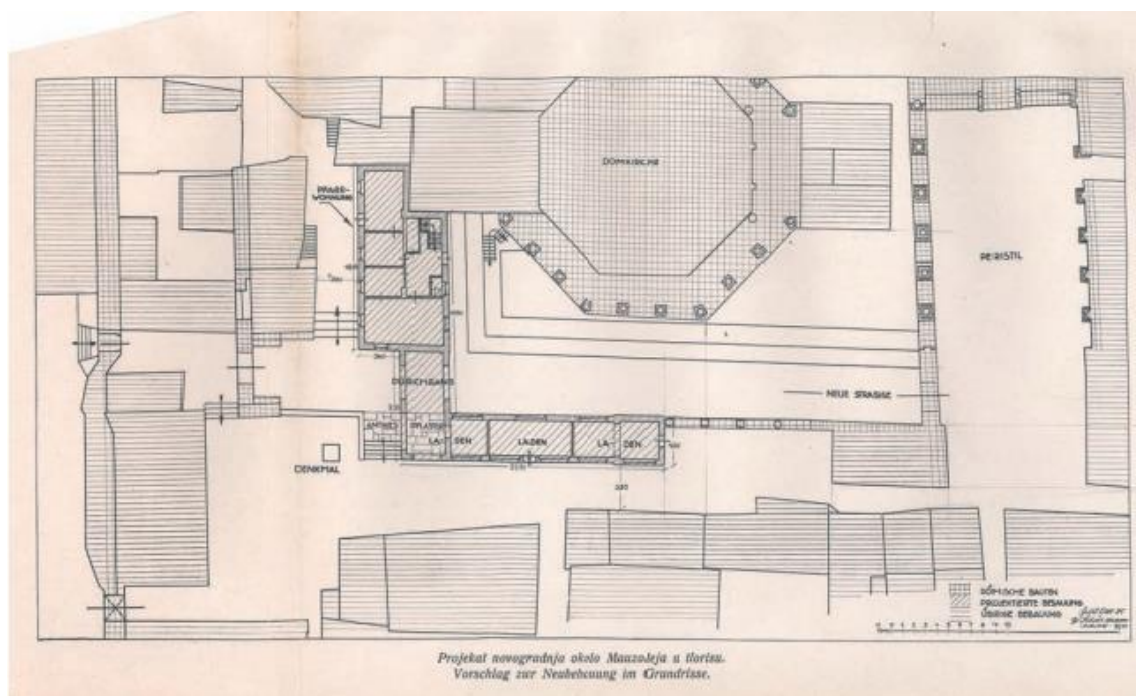

Sl. 78. Pogled na Mauzelej nakon požara zgrade stare biskupije, 1924. godine,
(Zavičajna zbirka Gradske knjižnice Marka Marulića, Split)

³¹⁷ ISTO, str. 222.

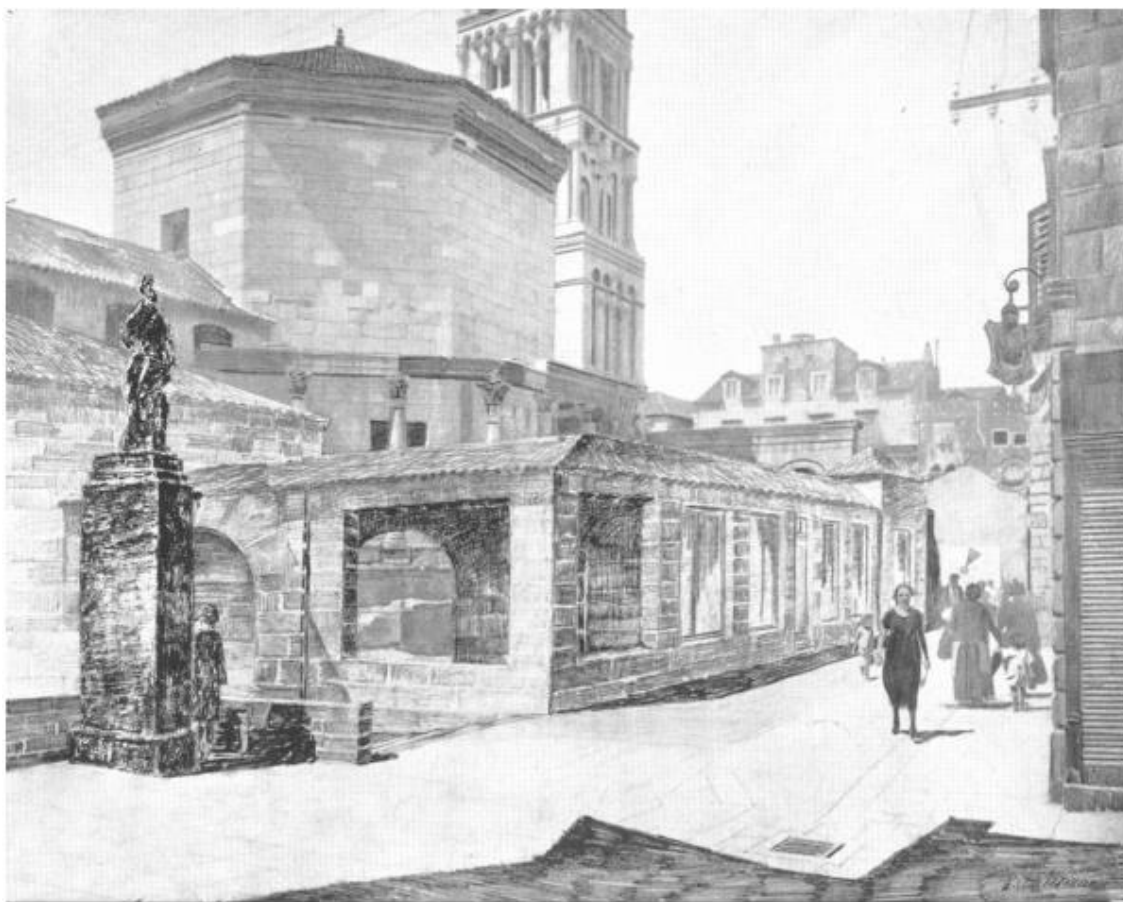
Sljedeći problem je bilo uništenje knjižare i Hrvatske tiskare koja se nalazila u biskupiji, a bile su od izuzetne važnosti za građanstvo. S obzirom da su knjižara i tiskara trebala negdje nastaviti s radom, Općina je predlagala gradnju na sjevernoj strani do kora katedrale. Bulić se nije slagao s tim riješenjem već je zahtijevao sređivanje cjelokupnog prostora.

Rušenjem preostalih zidova, došlo je do narušavanja arkada Peristila na koje su zgrade bile naslonjene. Tokom 1924. i 1925. godine su napravljena iskapanja dijela sjeverno od Mauzoleja koji uključuju dio temenosa, portika i dekumana, pa je taj dio bolje istražen i kasnije prezentiran.³¹⁸ Krajem 1925. godine W. Schürman je napravio novi plan za okoliš Mauzoleja. Smatrao je da spomenik ne treba biti izoliran.

Sl. 79. Prijedlog W. Schürman za izgradnju prizemnice sa sjeverne strane Mauzoleja, 1925. godina (prema: Piplović, S. – Uređenje povijesne jezgre Splita između svjetskih ratova)

³¹⁸ ISTO, str. 223.

Sl. 80. Prijedlog Schürmanovog plana uređenja, 1925. godina (prema: Piplović, S. – Dioklecijanov mauzolej između svjetskih ratova)

Na sjednici Uresnog povjerenstva 15. prosinca 1925. godine, odlučeno je da se iskopani i istraženi dio poploča bijelim kamenom. Također je istočnu stranu crkve sv. Roka na koju se naslanjala zgrada biskupije, trebalo ožbukati u žbuci toplog tona.³¹⁹ Prostor sjeverno od Mauzoleja se počeo uređivati 1927. godine, a radovi koji su se stalno proširivali na okolne dijelove su trajali sve do 1941. godine.³²⁰

Iako Povjerenstvo za Dioklecijanovu palaču nije imalo pravo na samostalne radove, moglo je donositi odluke. Sukladno s tim su odredili da za sve radove treba tražiti

³¹⁹ ISTO, str. 224.

³²⁰ ISTO, str. 226.

građevinske dozvole i da svi radovi moraju odgovarati urbanističkim planovima.

Don Frane Bulić je 1911. godine postao članom Vijeća za spomenike Austro – Ugarske carevine u Beču, kao i pročelnik Konzervatorskog ureda.³²¹ 1913. godine postao je član Archivrata u Beču jer je pokazao zanimanje za prikupljanje i očuvanje arhivske građe.³²² Iste godine Max Dvořák predložio je Buliću da u Splitu osnuje Konservatorijalni ured i brine za područje od Raba do Boke Kotorske, na što je Bulić pristao.³²³

S južne vanjske strane temenosa Dioklecijanovog mauzoleja nalazili su se župni ured i niz privatnih kuća. Povjerenstvo Dioklecijanove palače je 1919. godine donjelo odluku da se poruši kuća Vusio-Lozić-Casolini i tako otvori put od kora do sfinge, poboljšan je promet, a Mauzolej i župni ured su povezani novopopločanom ulicom.³²⁴ Kada su 1921. godine uklonjene kamene stepenice koje su vodile od južne strane preko periptera u Katedralu, zaključeno je da nije dobro imati samo jedan ulaz u crkvu, no nije prihvaćena ideja postavljanja željeznih stepenica jer bi narušile estetiku Katedrale.³²⁵

5.3.5. Obnova kripe mauzoleja

Kripta Mauzoleja je od 1878. godine posvećena kripta sv. Lucije na čiji su se blagdan svake godine održavala misna slavlja.³²⁶ Djeca su stalno provaljivala kroz željezne vratnice pa je don Frane Bulić u više navrata mijenjao lokot i ključ, te se obratio Crkvinstvu. Kada je Ivan Meštrović 1937. godine ušao u kriptu primjetio je oštećenja svoda koja je prijavio Konzervatorskom zavodu. Oni su savjetovali Crkvinstvo da uzme tehničara i ispita situaciju. Utvrđeno je da su oštećenja najvjerojatnije nastala pod težinom Mauzoleja nad njim i da se treba provesti obnova.³²⁷

³²¹ PIPLOVIĆ, S., 2008., str. 209.

³²² BEZIĆ – BOŽANIĆ, N., 1986., str. 61.

³²³ KARAMAN, LJ., 1950., str. 152.

³²⁴ PIPLOVIĆ, S., 2002., str. 226.

³²⁵ ISTO, str. 227.

³²⁶ Sv. Lucija je ranokršćanska svetica koja se prikazuje s bodežom i očima na pladnju, a njen blagdan je 13. prosinca

³²⁷ PIPLOVIĆ, S., 2002., str. 208.

Sl. 81. Kripta sv. Lucije ispod splitske katedrale (prema: <http://lidija-photo.com/hr/fotografije-grada-splita/kripta-dioklecijanovog-mauzoleja/>)

5.3.6. Skraćivanje sjeverne kapele katedrale

Ivan Luka Garagin nakon posjeta Splitu izvijestio je da je iz niše premješten oltar sv. Josipa na mjesto barokiziranog kasnogotičkog oltara sv. Duje kojeg je izradio Bonino iz Milana. Sjeverna niša Dioklecijanovog mauzoleja je probijena 1767. godine. Tako je nastala barokna kapela sv. Duje. Novi oltar splitskog patrona izradio je kasnobarokni venecijanski skulptor Giovanni Maria Morlaiter.³²⁸ On podiže oltar između 1767. i 1770. godine, a napravio ga je po nacrtu kojeg su Splićani donjeli iz Rima.³²⁹ S kapelom je probijen zid Mauzoleja i zaposjednut dio periptera. Kapela je uvučena jer je ometala liturgijske procesije koje su se odvijale u peripteru od osnutka Katedrale.³³⁰

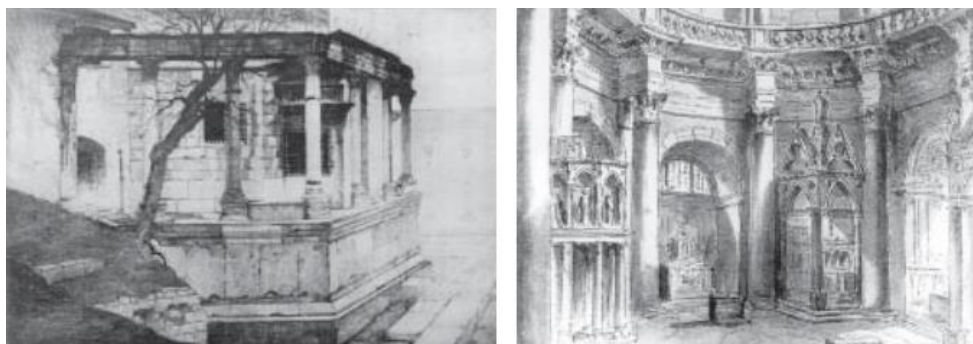
Na sjednici Povjerenstva Dioklecijanove palače u veljači 1920. godine odlučeno je da kapelu treba skratiti, uvući u nišu Mauzoleja. Nakon požara zgrade stare biskupije 1924. godine, kapela je postala uočljivija, više su se primjećivali estetski i funkcionalni

³²⁸ PRIJATELJ – PAVIČIĆ, I.; ČORALIĆ, L.; 2002., str. 70.

³²⁹ TOMIĆ, R., 1995., str. 135.

³³⁰ PIPLOVIĆ, S., 2002., str. 209.

nedostatci. Konzervatori, Crkvinstvo i javnost slagali su se da kapelu treba ukloniti.³³¹

Sl. 82. Angio Uvodić, *Mauzolej Dioklecijanove palače* (bakropis) i C.L. Clérisseau, *Crtež unutrašnjosti katedrale s pogledom na sjevernu nišu s oltarom sv. Josipa* (prema: Karaman, Lj. – Pitanje odstranjenja stare biskupije u Splitu)

Sl. 83. Splitska katedrala s kapelom prije rušenja zgrade stare biskupije (1920.) i nakon rušenja (1924.) (prema: Karaman, Lj. – Pitanje odstranjenja stare biskupije u Splitu)

Dogovoreno je s klesarom Pavlom Bilinićem da će se izvršiti radovi uklanjanja kapele i nabavka novih kamenih blokova u kamenolomu iz Pučišća. Za vrijeme rušenja zidova kapele pronađeno je nekoliko ulomaka reljefa s pleternim motivom sličnim onima u krstionici. Smatralo se da pripadaju nekom od oltara Katedrale. Antički stupovi s kapitelima su popravljeni i konsolidirani, a pločnik periptera je obnovljen samo na

³³¹ ISTO.

najkritičnijim mjestima, pri čemu su sačuvani izvorni dijelovi. U prostoru među stupovima su postavljeni ranosrednjovjekovni sarkofazi. Zid kojim je zatvoren otvor je prilagođen ostatku pa je patiniran.³³²

5.3.7. Uređenje Peristila

Peristil, središnje mjesto života Dioklecijanove palače, uvijek je bio pod posebnim nadzorom konzervatora kako se ne bi narušio povijesno-umjetnički ambijent. Don Frane Bulić se tokom cijelog svog radnog vijeka borio s vlasnicima koji su postavljali natpise koji ni u jednom pogledu nisu odgovarali Peristilu.³³³

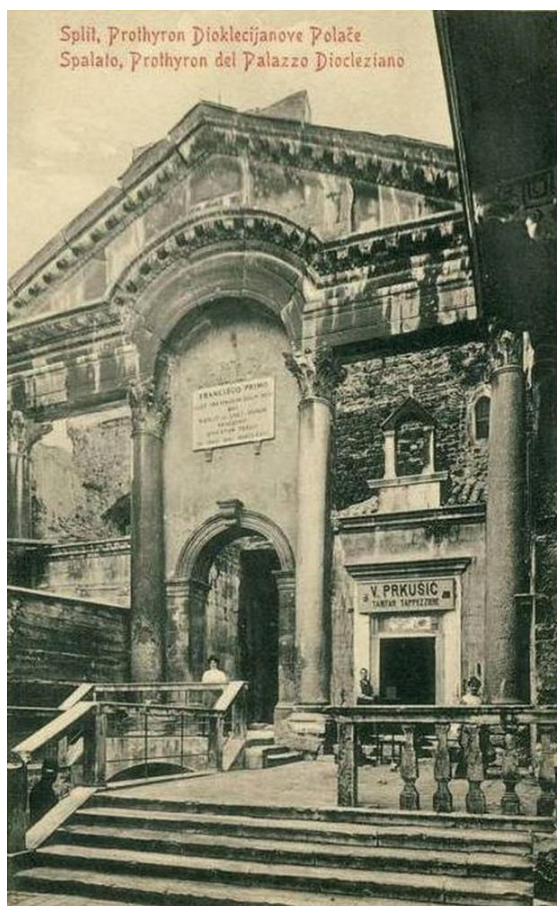

Sl. 84. Trgovina na Peristilu u palači Grisogono-Cipci (Zavičajna zbirka Gradske knjižnice Marka Marulića, Split)

³³² ISTO.

³³³ ISTO, str. 228.

Nakon posjeta cara Franje Josipa 1847. godine odlučeno je spojiti Ulicu Grotu stepeništem s južne strane Peristila s Rivom. Don Frane Bulić je to smatrao lošim riješenjem, pa je u dogovoru s Općinom 1925. godine taj prolaz zatvoren. Zbog pritužbi na otežano kretanje građana prolaz je 1928. godine opet otvoren.³³⁴

Sl. 85. Spomen ploča caru Franju Josipu I. (Zavičajna zbirka Gradske knjižnice Marka Marulića, Split)

Za vrijeme prvog svjetskog rata don Frane Bulić bio je zabrinut za spomenike i strahovao je da bi ih mogli razoriti. Sve muzejske dragocjenosti poslao je u Sinj gdje su bili na sigurnom. Odlučio je da će u slučaju opsade grada na zvonik objesiti bijelu zastavu kako bi spasio grad od nepovratnog razaranja. Zbog te izjave su mu prijetili viješanjem.³³⁵

³³⁴ ISTO, str. 229.

³³⁵ BEZIĆ – BOŽANIĆ, N., 1986., str. 62.

Poziva se na Hašku mirovnu konvenciju iz 1907. godine i želi da se Split proglasi otvorenim gradom, te da na taj način spasi spomenike. To je odobreno i Split nije stradao. Nakon rata Ljubo Karaman je preuzeo veliki dio poslova, a don Frane Bulić nadgleda i pomaže u odlukama.³³⁶ Kada je 1926. godine dao ostavku i na svoje mjesto postavio Karamana, ostao je pomagati i sudjelovati u radu.

5.3.8. Postavljanje kipa Grgura Ninskog na Peristil

Prvi crkveni sabor u Splitu održao se 925. godine kada je splitska crkva uzdignuta na rang nadpiskupije.³³⁷ Povodom 1000. godišnjice kipar Ivan Meštrović izradio je monumentalni kip biskupa Grgura Ninskog. Njegovom postavljanju na Peristil 1929. godine argumentirano se usprotivio don Frane Bulić. Iako je cijenio Meštrovićev rad nije mogao dozvoliti takvo što usred carske palače. Bez obzira na podršku stručnjaka to se nije ostvarilo sve do talijanske okupacije, kada je uklonjen zbog političkih razloga i nije vraćen natrag.³³⁸

Sl. 86. Postavljanje kipa Grgura Ninskog na Peristil, 1929. godina (prema:

www.splitskerazglednice.net)

³³⁶ ISTO, str. 62.

³³⁷ RAPANIĆ, Ž., 1997., str. 28.

³³⁸ BEZIĆ – BOŽANIĆ, N., 1986., str. 62.

Razlog odbijanja don Frane Bulić obrazložio je ovako:

„...pa poglavito zato, što se Grgur Ninski ne bi poput crkvice sv. Roka i drugih spomenika i poznatijih ugradnja podredio arhitekturi Peristila, već bi ju svojim kolosalnim dimenzijama i svojim vanrednim životom i pokretom izmijenio u njezinu tradicionalnom izgledu, svladao i sebi potčinio u ukupnom utisku te, u skakom slučaju, ponizio ju na okvir modernog spomenika.“³³⁹

Sl. 87. Karikatura Milana Tolića i Mate Meneghella-Rodića, *Don Frane Bulić bičem tjera Grgura Ninskog s Peristila*, 1934. godina (prema: Zavičajna zbirka Gradske knjižnice Marka Marulića, Split)

5.3.9. Obnova Buvininih vratnica

Kao i za nepokretne, don Frane Bulić se zanimao i za pokretne spomenike i pokušavao je spriječiti njihovu prodaju, pa su mnogi predmeti sačuvani. Kao u Beču, tako je prikupljao

³³⁹ BULIĆ, F., 1926-27., str. 121.; FISKOVIĆ, C., 1984., str. 627.

arhivsku građu i u Hrvatskoj.

Drvene romaničke vratnice splitske stolne crkve izradio je Andrija Buvina 1214. godine koje su postale jedno od remek djela hrvatske romaničke umjetnosti. Sastoje se od dva krila i ukupno s 28 polja. Svako krilo ima 14 kaseti, po sedam u svakom stupcu.³⁴⁰ Obrubljene su kosim letvicama na kojima su dvije vrste antikizirajuće lozice kao i nekoliko tipova preromaničkog višestrukog pletera koji se ritmički izmjenjuju. U kasetama su scene kristološkog ciklusa. Kreću se s lijeva na desno, na lijevoj vratnici od gore prema dolje, a na desnoj od dolje prema gore. Svetački likovi su odjeveni u antičku, dok su obični ljudi u srednjovjekovnoj odjeći. Na većini prikaza nema drugog plana.³⁴¹

Pretpostavlja se da je autor ikonografskog prikaza biskup Bernard iz Perugie. Dio scena veže se uz bizantsku, a dio uz zapadnu ikonografiju.³⁴² Na lijevoj vratnici prizori od Kristova djetinjstva do Lazarovog Uskrsnuća, a na desnoj od Pasije do Užašaća.

Sl. 88. Buvinine vratnice 1908. godine, prije obnove (prema: Ćorić, F., Jurić, Z. – Obnova Buvininih vratnica 1908. godine)

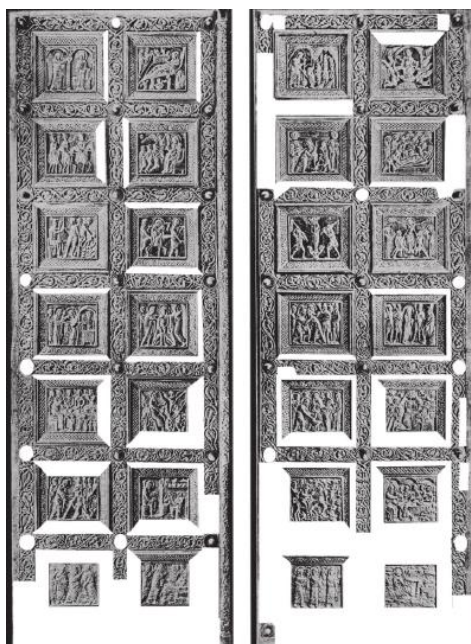
³⁴⁰ BUVINA, A., 1960., str. 6.

³⁴¹ ĆORIĆ, F.; JURIC, Z., 2010., str. 75.

³⁴² ISTO, str. 77.

Don Frane Bulić je za vrijeme svog konzervatorskog djelovanja, u dva navrata pokušao potaknuti na popravak vratnica katedrale. Prvi put, 1889. godine kada je predložio talijanske umjetnike i Šimuna Carraru te 1899. godine kada je predložio Korčulanina Marina Radicu.³⁴³ Drugi put pokušao je potaknuti obnovu 1902. godine kada je svoja nastojanja uputio Ministarstvu Bogoštolja i nastave koje je to odbilo. No to nije obeshrabilo Bulića da opet pokuša, pa je tako 1907. godine opet pokrenuo to pitanje.

Smatrajući kako se u sklopu radova na obnovi katedrale i zvonika trebaju obnoviti i drvene vratnice, poslao je prijedlog Max Dvořáku koji je prije donošenja odluke zatražio detaljan izvještaj. Na zasjedanju Povjerenstva Dioklecijanove palače 1907. godine odlučeno je da se vratnice trebaju popraviti, ali da ih zbog lošeg stanja nije pogodno slati u Beč. Max Dvořák je predložio da se poslovi obnove povjere Antonu Švimberskom i uz to je izdao smjernice za obnovu.³⁴⁴ Istaknuo je kako su vratnice jedan od najvažnijih spomenika europske romaničke umjetnosti.

Sl. 89. Dokumentacija uništenih dijelova vratnica (prema: Ćorić, F., Jurić, Z. – Obnova Buvininih vratnica 1908. godine)

³⁴³ ISTO.

³⁴⁴ ISTO.

Predložio je da se sva oštećenja saniraju i da se ne umeću novi djelovi na mjesta gdje nedostaje original. Trebalo ih se sanirati, učvrstiti i spriječiti daljnje širenje crvotočine. Smatrao je da bi najoštećenije dijelove trebalo zaštititi dodatnim drvenim vratašcima kako se ne bi dalje oštećivali, ostali bi *in situ* i bili dostupni istraživačima.³⁴⁵

Don Frane Bulić je konstatirao kako u Dalmaciji u tom vremenu nema dovoljno dobrog majstora koji bi restaurirao vratnice pa prihvaća Dvořákov prijedlog. Švimberský je po njegovom nalogu otputovao u Split kako bi napravio dokumentaciju trenutnog stanja i troškovnik obnove.³⁴⁶

Napravio je situacijski plan vratnica na koji je numerirao kako bi lakše raspoznavao oštećene djelove. Donji dio oba krila je bio najošteženiji. Već tada je bilo potpuno uništeno 30 letvica, a 36 ih je bilo izrazito oštećeno. Također je posve uništeno bilo 56 komada porfirnog vijenca i 6 krugova spojnice, a spojeno ili oštećeno 36 kugli. Na mjestima je primjetio ostatke crvene, zlatne i plave boje i pretpostavio da su bareljefi bili polikromirani.³⁴⁷

Pomoćnik konzervatora, Ivan Znidarčić je deset godina ranije fotogradirao pojedine kasete jer nije bilo moguće snimiti cijela vrata. Tim fotografijama se vodio Anton Švimberský pretpostavljajući da su vratnice u tom periodu dodatno propale. Zbog čišćenja od nečistoća, uklanjanja crvotočine i vlage je rastavio sve ornamentalne elemente na trakama među poljima. Radovi su obavljeni s najvećim oprezom kako se ne bi došlo do novih oštećenja. Tokom obnove se ustvrdilo kako je šteta veća nego što se činilo, jer su zbog nečistoća prijelomi i crvotočina bili neprimijećeni u početku.³⁴⁸ Bareljefi su zakucani u jezgru željeznim čavlima, pa je za njihovo važenje trebalo rastvoriti drvo i onda ga popuniti.

³⁴⁵ ISTO.

³⁴⁶ ISTO.

³⁴⁷ ISTO, str. 78.

³⁴⁸ ISTO.

28	29	84	85
26	27	30	31
25	32	81	88
24	33	80	89
22	23	34	35
21	36	77	92
20	37	76	93
18	19	38	39
17	40	73	96
16	41	72	97
14	15	42	43
13	44	69	100
12	45	68	101
10	11	46	47
9	48	65	104
8	49	64	105
6	7	50	51
5	52	61	108
4	53	60	109
2	3	54	55
1	56	57	112

Sl. 90. Situacijski plan za obnovu (prema: Ćorić, F., Jurić, Z. – Obnova Buvininih vratnica 1908. godine)

Nakon što je drvo očišćeno od svih premaza stavljalo se u posudu s impregnacijskom smjesom zagrijanom na 37,5 – 62,5°C, od toga je oštar miris trebao uništiti crvotočinu, a smjesa očvrnuti i ojačati drvo.³⁴⁹ Nakon toga je uslijedilo temeljito sušenje, čišćenje, izravnavanje i zapunjavanje. Petrificiralo se vrućim terpentinom, zatim se premazivalo lanenim uljem, drvo se trebalo zakitati i premazati voskom.³⁵⁰

³⁴⁹ ISTO, str. 80.

³⁵⁰ Tek je u kasnijoj praksi zaključeno kako drvo nije dobro premazivati voskom jer je to pogodno za polaganje ličinki i kasniju prijetnju od ponovne crvotočine.

Sl. 91. Prikaz poklonstva kraljeva, prije i nakon čišćenja (prema: Ćorić, F., Jurić, Z. – Obnova Buvininih vratnica 1908. godine)

Zanimljivo je da je Švimberský predlagao nakon obnove izlaganje vratnica u zgradi stare biskupije, koja je tad bila svojevrsan muzej katedrale. Ljubo Karaman se tome usprotivio smatrajući da moraju biti vraćena na izvorno mjesto. Smjernice obnove Maxa Dvořáka ograničavale su restauraciju na impregnaciju i lakiranje tamnim lakom, pa je tako umetanje novih dijelova u potpunosti isključio, na što se pobunila lokalna zajednica.³⁵¹ Nakon pregovora je odlučeno da će se samo u donje djelove umetniti nove rezbarije koje bi se izvele prema motivima očuvanih. Svakako je trebalo ukloniti stare koje su bile u potpunosti propale, a ponajviše zbog statičkih razloga.

Konzervatorske mjere su uključivale postavu prošupljenih elemenata impregniranim platnom kako bi se učvrstilo i spriječilo prikupljanje prašine, kitanje i lakiranje rupa od crvotočine radi sprječavanja dotoka zraka i prašine. Smatralo se da bi širenje i stiskanje željeza zbog temperaturnih oscilacija oštetilo drvo, pa je upitno postavljanje željeznih okvira na kraćim stranama vratnica i okova na hvatištu zgibišta.³⁵² Odlučeno je da će se preko donjeg dijela vratnica postaviti staklene ploče, a Švimberský predlaže izljevanje ornamenata u gipsu.

³⁵¹ ĆORIĆ, F.; JURIĆ, Z., 2010., str. 81.

³⁵² ISTO.

Posao se privodio kraju, pa je donešena odluka da monumentalne vratnice treba zaštititi sa svih strana. Predlagali su se čelični okviri, no zbog blizine mora i saliniteta, predložene su bakreni koji su prihvaćeni. Na poledini obje vratnice je izveden natpisa, pa tako na desnoj stoji:

„Hae valve factae sunt

a magistro Andrea Buvina Spalatensi

anno rep. sal. MCCXIV;

a na lijevoj:

A. Švimbersky Bohemiensis

aere publico Spalati restauravit

anno rep. sal. MCMVIII;

ispod:

Collegium fabrum lignariorum Spalatensium operas dedit.“

Gipsani odljevi su prodani, a zarađeni novac je išao Muzeju gdje se nalazio još jedan primjer odljeva. Radovi su službeno završeni 2. prosinca 1908. godine na 60. obljetnicu vladavine cara Franje Josipa I.³⁵³ Već 1909. godine, Bulić je nastavio s manjim poslovima na vratnicama. Nakon uzimanja gipsanih odljeva vratnice je trebalo detaljno očistiti i premazati uljem, vijcima učvrstiti prihvatnike i premazati neobrađene željezne šipke. Na prednjoj strani se trebalo postaviti zaštitno staklo, a na unutarnjoj izvesti rukohvate od tamnog željeza.³⁵⁴

³⁵³ ISTO, str. 83.

³⁵⁴ ISTO.

Sl. 92. Današnje stanje Buvininih vratnica (prema: Ćorić, F., Jurić, Z. – Obnova Buvininih vratnica 1908. godine)

5.3.10. Ostali Bulićevi radovi u staroj jezgri Splita

Pojam uže povijesne jezgre Splita se odnosi na razvoj grada između 4. i 20. stoljeća. Ono obuhvaća prostor Dioklecijanove palače i zapadnog dijela grada na koji se Split proširio do 17. stoljeća. Okružen je baroknim utvrdama.

Podrumske prostorije Palače bile su aktualno pitanje još od konzervatorskog djelovanja Vicka Andrića. S obzirom na nerazjašnjenu situaciju vlasništva vezanog uz podrumske

prostorije, istraživanja i uređivanje se još uvijek nisu mogla obaviti u cijelosti.

Don Frane Bulić i dr. Ljubo Karaman u više su navrata pokušali riješiti taj problem, ali neuspješno.³⁵⁵ Kada su se obnavljale dvije kuće nad podrumima 1930. godine, propao im je pod zbog narušenosti svodova substrukcija.³⁵⁶ Podrumi su i dalje bili zatrpani smećem i puni plinova koji su mogli ozbiljno ugroziti zdravlje stanovnika. Don Frane Bulić predložio je uklanjanje smeća i konsolidaciju konstrukcije svodova. Nakon obnove se podrumi moglo koristiti u kulturne svrhe ili kao sklonište u slučaju zračnog napada. Do 1939. godine se pregovaralo sa stanarima, pa nisu izvođeni konkretni radovi. Bez obzira na to podrumi su djelomično očišćeni.³⁵⁷

Period između dva svjetska rata obilježile su brojne obnove u staroj jezgri.

Prvi primjer je palača D' Augubio. Tadašnji vlasnik Blaž Matković htio je u prizemlju 1921. godine otvoriti gostionicu, pa se obratio Konzervatorskom uredu koji je odredio uvjete. Niveleta glavnog portala je trebala ostati ista, u dvorištu s lijeve strane se mogu otvoriti dvojna vrata, a među njima se može uzidati mletački stup tako da se vidi u što većoj mjeri. Na pročelju mogu biti dvojna vrata, a prozorčići moraju ostati isti. Također je dozvoljeno uklanjanje sanitarnog čvora iz dvorišta.³⁵⁸

Palača Cindro u Krešimirovoj ulici je primjer zgrada koje su u 18. stoljeću dobile barokno pročelje. Tadašnji vlasnik, Petar Cvitanović sređivao je 1920. godine u atriju prostor za trgovine. Uresno povjerenstvo odobrilo mu je nacрте, uz uvjete da se pročelje s dva presvođena pila ne smije mijenjati. Cvitanović nije poštovao tu odluku pa su srušena dva pila i tri luka, a napravljeni su novi sa svodovima. Uništeno je nekoliko slojeva otkrivene antičke gradnje od opeke i morta.³⁵⁹ Nakon toga je 1921. godine uklonio drvene barokne vratnice i stavio željeznu rešetku te isklesao stup u ulazu.

Palača Milesi građena je u 18. stoljeću, na današnjem Trgu Braće Radića, poznatom

³⁵⁵ KEČKEMET, D., 2002., str. 468.

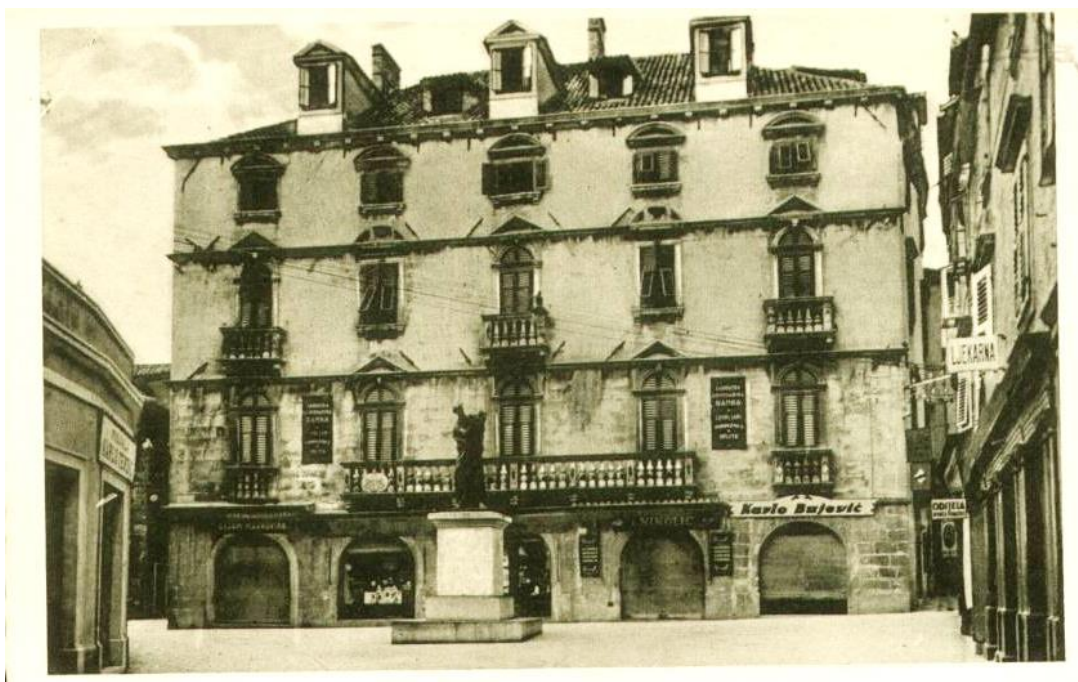
³⁵⁶ PIPLOVIĆ, S., 2011., str. 16.

³⁵⁷ ISTO.

³⁵⁸ ISTO, str. 21.

³⁵⁹ ISTO, str. 22.

„Voćnom trgu“, u kasnorenesansnim oblicima.³⁶⁰ U atriju se nalazila cisterna s krunom na kojoj su bili uklesani renesansni motivi. Nakon uvođenja vodovoda je vjerojatno uklonjena na Rivu. Don Frane Bulić je 1922. godine dobio dopuštenje od tadašnjeg vlasnika Leonarda Pezzolija i pohranio je u Arheološkom muzeju.³⁶¹

Sl. 93. Palača Milesi, Trg Braće Radić (prema: www.splitskerazglednice.net)

Sljedeći projekt je bilo uređenja kućica na pročelju Dioklecijanove palače. Vicko Andrić je pokušavao riješiti i to stanje, ali i u tom slučaju je bio problem vlasnika i njihove samovolje u sređivanju kuća.

Ivan Savo, vlasnik jedne kuće iza zapadne *loggie* kriptoportika, 1876. godine odlučio je proširiti kuću. Tehnički, administrativni, konzervatorski i novčani problemi trajali su tridesetak godina.³⁶² Nakon dugih pregovora dopuštena je gradnja kuće u secesijskom stilu po projektu Kamila Tončića, samo ukoliko se obnovi *loggia*.³⁶³ Iako kuća ima veliku

³⁶⁰ Voćni trg se veže s ranijim imenom Piazza del verde (Trg za prodaju voća i povrća) – Trg zeleni

³⁶¹ PIPLOVIĆ, S., 2011., str. 23.

³⁶² KEZIĆ, M., 1991., str. 104.

³⁶³ PIPLOVIĆ, S., 1991., str. 50.

arhitektonsku vrijednost, ne uklapa se u opći izgled Palače.

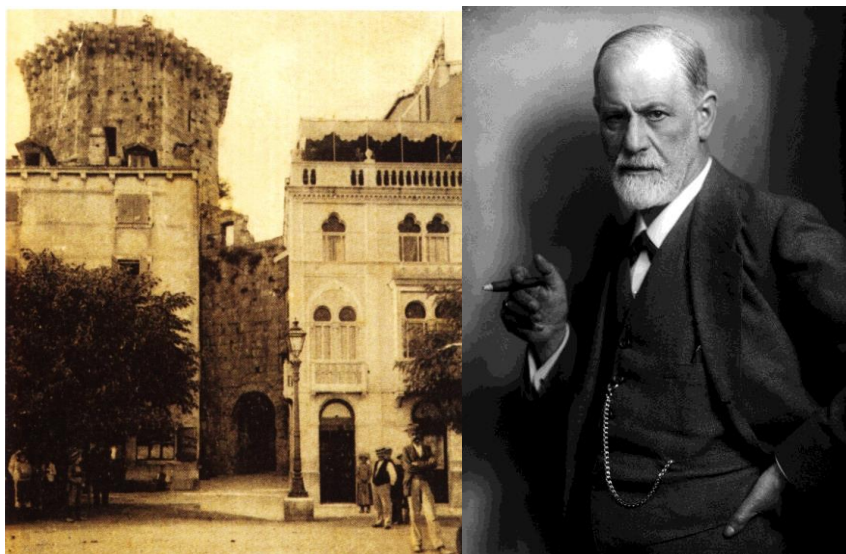
Sl. 94. Kuća Savo i obnovljena *loggia* (prema: www.split.com)

Stevo Perović i Josip Voltoni su 1896. godine predali zahtjev za preoblikovanjem južnog dijela istočno od tzv. Hrvojeve kule. Tražili su dopuštenje don Frane Bulića u ime Uresnog povjerenstva.³⁶⁴

„Prigodom gradnje (tih kuća) bilo je od potrebe ogoliti unutarnji dio jedne od onih kula (br. 2635/1) na lievu tako zvane Hrvojeve kule (br. 2631), koja je dielom uzidana u gore navedene dvie kuće, a dielom se još vidi sa trga Zeleni. Nego pošto to unutarne ogoljenje i djelomično rušenje ovog spomenika iz XV. vieka (rekbi god. 1456 – 1481)

³⁶⁴ BELAMARIĆ, J., 2006., str. 49.

*oslabljiva i izvanjski zid gorerečene kule, koji gleda na Trg Zeleni, a isti je zid ovdje i ondje u lošu stanju, a osobito se pako ovo stanje opaža u bližem zidu koji spaja ovu kulu sa bližom takozvanom Hrvojevom da bi izvolilo naložiti (Slavno Obćinsko Upraviteljstvo) gorinavedenim vlasnicima kuća Josipu Voltolini i Stevi Peroviću da prilikom radnja koje se još izvadaju poprave gorerečenu kulu i bliži zid, jer to izim što je pristojno sa strane poljepšanja grada, služi i njima, pošto će time utvrditi sjeverni zid svojih kuća.*³⁶⁵

Sl. 95. (lijevo) Maurska kuća na Rivi, oko 1911. godine; (desno) Sigmund Freud
(prema: Belamarić, J. – Freud u Splitu)

Odlučeno je da će srušiti kuću u roku od tri godine, ako se u međuvremenu ne otkupi, što se nije dogodilo. Autorstvo kuće pripisuje se Emilu Vecchiettiju. U toj kući boravio je Sigmund Freudu rujnu 1898. godine.³⁶⁶

Vicko Tudor je 1915. godine otkupio dvije krajnje kuće pokraj jugoistočne kule i odlučio ih pregraditi. Odlučio je porušiti stare i sagraditi nove, za što je dobio dozvolu Konzervatorskog ureda. Nakon što su stare srušene, Uresno povjerenstvo i Konzervatorski ured je želio da ostane zatečena situacija jer je otkriven dio zida Palače,

³⁶⁵ ISTO.

³⁶⁶ ISTO.

no nisu uspjeli u tome. Kada je 1920. godine započeta gradnja, vlasnici ostalih kućica prislonjenih uz pročelje, tražili su dopuštenje za obnove no nisu ga dobili.³⁶⁷

Sl. 96. Kuća Tudor na Rivi (prema: Piplović, S. – Uređenje povijesne jezgre Splita između svjetskih ratova)

Dugo vremena se pokušavalo riješiti taj problem na što bezbolniji način, no uzaludno. Mislilo se kako se mogu otkupiti i porušiti sve kućice i na taj način otvoriti pogled na Palaču, no pojekt je bio preskup pa se od toga odustalo. Odlučeno je da će se 1922. godine provede međunarodni natječaj za Regulacioni plan i uređenje pročelja Palače.³⁶⁸

Uvjeti za provedbu natječaja su bili sljedeći:

1. Svrha natječaja je da se dobije osnova za obnovu kuća na pročelju, koje će se prilagoditi Palači;
2. Treba postojati jedinstven pravac gradnje u kojem će se moći promatrati gradnja

³⁶⁷ PIPLOVIĆ, S., 2011., str. 23.

³⁶⁸ PIPLOVIĆ, S., 1999., str. 281.

s jedne strane pročelja na drugu;

3. Najviša točka novih zgrada treba biti do donje razine kriptoporkika
4. Treba se dati prijedlog rješenja vlasničkog pitanja, kuće ne smiju imati dimnjake, a potrebno je uvesti električno grijanje i direktnu ventilaciju;
5. Za izgradnju se treba koristiti klasani kamen i žbuka;
6. Krovovi trebaju biti jednoslivni pokriveni kupom kanalicom, a projektant mora izbjeći monotoniju.³⁶⁹

Na natječaj se javilo osam arhitekata, među njima ni jedan iz Splita. Pobjedio je Alfred Keller sa svojim projektom koji je uključivao gradnju novih kuća do visine kriptoportika kamenom i žbukom.³⁷⁰ Krovovi su bili jednostrešni, pokriveni kupom kanalicom i nisu imali dimnjake. Na prizemlju su bili lučni utvori, a na katu uske terase ograđene kovanom ogradom i kuglama na njoj.³⁷¹

Sl. 97. Početak gradnje novih kućica prema projektu Alfred Kellera (prema: Piplović, S.
– Uređenje povijesne jezgre Splita između svjetskih ratova)

³⁶⁹ KARAMAN, LJ., 1922., str. 32.

³⁷⁰ Referenca na gradnju približnu antičkoj

³⁷¹ GRGIĆ, A., 2011., str. 48.

Tada je došao red i na uređenje trgova, pa tako 1902. godine arhitekt Špiro Nakić gradi palaču Nakić u secesijskom stilu.³⁷² Iako ovo nije bila jedina secesijska zgrada u staroj jezgri, don Frane Bulić je smatrao neprikladnom za Dalmaciju i poticao gradnju kamenom kao autentičnim materijalom.³⁷³ Nasilno provođenje historicizma i secesije nije moguće u Dalmaciji, pa tada suvremena arhitektura prihvata tradicionalna rješenja.³⁷⁴

Andrija Dadić je odlučio podignuti dvokatnicu za koju je napravio plan 1895. godine. Uresno povjerenstvo i susjedi su imali uvjete koji su uključivali popravak interkolumnija, obnova zida kriptoportika opekom i ugradnju novih prozora.³⁷⁵ Bulić je nakon izdavanja dozvole shvatio da će kuća biti previsoka, no nije uspio spriječiti njenu nadogradnju.

Kada je Vicko Juras 1899. godine odlučio popraviti kuću na kriptoportiku predao je nacрте koji su uključivali popravak sjevernog pročelja, krovšte, unutrašnjost i svod podruma. Bulić je predložio Uresnom povjerenstvu da obustavi gradnju, no Općina je dozvolila daljnje radove.³⁷⁶ On je predlagao novi nacrt jer se kuća nije slagala s tada provedenom obnovom južnog pročelja.

Kada se 1923. godine raspravljalo o mogućnosti da se Općinska uprava preseli iz zgrade stare Vijećnice i raspiše natječaj za novu zgradu, odlučeno je da će 1924. godine tu useliti etnografski muzej. Na istočnoj strani trga 1920. godine skinuta je dekoracija s jedne poznate trgovine, a 1923. godine vlasnik kule je zatvorio dvojа vrata i otvorio nova. Bulić je reagirao jer vlasnik za to nije dobio dopuštenje.³⁷⁷

Na Trgu Braće Radića se nekad nalazio grozd od pet mletačkih kula Kaštela 15. stoljeća. Za vrijeme francuske vlasti 1807. godine, srušen je dio Kaštela i do danas su ostale samo dvije kule od njega.³⁷⁸ Bulić je 1905. godine dozvolio da se kula ustupi Općini na

³⁷² GRGIĆ, A., str. 37.

³⁷³ BEZIĆ – BOŽANIĆ, N., 1986., str.67.

³⁷⁴ KARAMAN, LJ., 1992., str. 7.

³⁷⁵ PIPLOVIĆ, S., 1991., str. 50.

³⁷⁶ ISTO.

³⁷⁷ PIPLOVIĆ, S., 2011., str. 26.

³⁷⁸ PIPLOVIĆ, S., 1991., str. 48.

korištenje, a 1906. godine je odlučeno provesti izolaciju kula pa je srušena brijanica koja se nalazila na sjevernoj strani.³⁷⁹ Nakon toga je 1911. godine dozvoljena gradnja „Jadranske banke“ uz južnu stranu tzv. Hrvojeve kule, a projektirao je arhitekt Bruno Bauer.³⁸⁰ Zbog toga se spriječava daljnja gradnja na sjevernoj strani. Novi javni zahod izgrađen je 1939. godine pored mletačkog kaštela.

Sl. 98. Početak gradnje „Jadranske banke“ (prema: Belamarić, J. – Freud u Splitu)

Uz sve navedene radove don Frane Bulić se protivio nepromišljenom i nesavjesnom rušenju baroknih gradskih bedema. Glavni razlog bio je širenje ulica kako bi se kola mogla lakše kretati, ali i izgradnja novih kuća, posebno na prostoru današnje Marmontove ulice.³⁸¹

³⁷⁹ PIPLOVIĆ, S., 2011., str. 27.

³⁸⁰ SIRIŠČEVIĆ, S. J., 1958., str. 80.

³⁸¹ PIPLOVIĆ, S., 2011., str. 29.

5.3.11. Don Frane Bulić i Bečka škola povijesti umjetnosti

Bulić je cjelokupni posao nazvao *racionalnim restauriranjem*.³⁸² Današnje izvrsno stanje vratnica katedrale je iz obnove 1909. godine kada počinje „austrijski“ princip obnove koji objedinjuje konzervaciju i restauraciju, upravo u onolikom omjeru u kakvom su potrebne.³⁸³ Projektom obnove predviđeno je u najvećoj mogućoj mjeri poštovanje izvornog spomenika uz što manje restauratorske intervencije.

Alois Riegl i Max Dvořák kao utemeljitelji tog pristupa nastojali su primjenjivati što manje intervencija na spomeniku. Takvo razmišljanje potječe od kritičkog promatranja historicističkog načina obnove kada se težilo „savršenom“ izgledu spomenika i stilskom restauratorskom romantizmu čiji je glavni predstavnik bio Francuz Viollet-le-Duc. Nasuprot tome nastaje konzervatorski romantizam u Engleskoj čiji je nositelj bio John Ruskin. Za konzervatorske odluke Bečke škole povijesti umjetnosti možemo reći da uzima najbolje iz obje struje i uspješno ih provodi. Riegl je u obnovama želio isključiti umjetnika i uključiti tehničara koji bi napravio praktični dio posla, i povjesničara umjetnosti koji bi proučio i objasnio spomenik.³⁸⁴

Taj način obnove primijenjen je na projektu Buvininih vratnica koje su bile u izrazito lošem stanju, uspješno su provedene sve faze obnove, a rezultati kvalitetnog rada su vidljivi i danas. Bulić je prepoznao i prihvatio taj prijedlog obnove i time unaprijedio pristup konzerviranju spomenika u Hrvatskoj, kao što se i za druge projekte uvijek savjetovao sa Središnjim povjerenstvom u Beču.³⁸⁵

Don Franu Bulića možemo smatrati ocem znanstvenog, tzv. biološkog pristupa u konzervatorskom djelovanju u Dalmaciji. Zalagao se za brojne dalmatinske spomenike, te nije dozvoljavao lošiji pristup njima jer se nalaze na rubu tadašnje Austro – Ugarske. Najviše je vjerovao arheološkim izvorima i smatra da su arheologiju i povijest „dva integrirana dijela jedne te iste stvarnosti.“³⁸⁶ Zanosio se romantizmom kasnog 19. stoljeća

³⁸² A. ŠEPER, M. BATUŠIĆ, S., 1959., str. 603.

³⁸³ ŠKARIĆ, K., 2008., str. 75.

³⁸⁴ ĆORIĆ, F.; JURIĆ, Z., 2010., str. 84.

³⁸⁵ BEZIĆ – BOŽANIĆ, N., 1989., str. 60.

³⁸⁶ FISKOVIĆ, C. 1984., str. 631.

i buđenjem nacionalne svijesti. Vjerovao je narodnim legendama o osobama, događajima i mjestima koje su se vremenom ispostavile netočnima. Unatoč tome, ostao je zapamćen kao jedan od najznačajnijih konzervatora u našoj povijesti.

Kada se 1910. godine javila potreba za gradnju novog Arheološkog muzeja u Splitu, nije odustajao sve dok 1912. godine dok nisu započeti radovi.³⁸⁷ Uz to je u suradnji s Mihovилоm Glavinovićem i Josipom Alačevićem 1878. godine pokrenuo časopis „Bulletino di archeologia e storia dalmata” koji se od 1920. godine zove “Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku”.³⁸⁸

Umro je 1934. godine u Zagrebu. Na području zaštite spomenika naslijedio ga je njegov asistent, Ljubo Karaman.

³⁸⁷ RAPANIĆ, Ž., 1981., str. 125.

³⁸⁸ ISTO, str. 126.

5.4. Ljubo Karaman (1886. – 1971.)

Jedan od velikana konzervatorskog djelovanja u Hrvatskoj u 20. stoljeću je bio i Ljubo Karaman. Njegov rad je bio toliko opširan i detaljan, a zanimanje u znanosti širokog spektra da bi ga mogli nazvati „*hrvatskim homo universale 20. stoljeća*“.

Rodio se u Splitu 16. lipnja 1886. godine gdje je odrastao u intelektualnoj sredini poznanika i prijatelja.³⁸⁹ Završio je klasičnu gimnaziju koja mu je tada pružila široku naobrazbu i pripremila ga za daljnje školovanje. Tokom odrastanja pokazao je interes za spomenike i njihovo očuvanje, pa ga konzervator don Frane Bulić 1909. godine uzeo za asistenta i poslao ga u Beč.

Na studiju u Beču su mu predavali tada najistaknutiji povjesničari umjetnostipoput Maxa Dvořáka i Josepha Strzygowskog. Oni su nastavljali Aloisa Hausera i Franca Wickhoffa. Od njih je učio najnovije teorije i praktične pristupe konzervatorskom djelovanju.³⁹⁰ Nakon školovanja se vratio se u Split gdje je 1926. godine došao na mjesto glavnog konzervatora za Dalmaciju, umjesto don Frane Bulića.

Sl. 99. Dr. Ljubo Karaman (prema: Fisković, C. – Odabrana djela)

³⁸⁹ CAMBI, N., 1986., str. 10.

³⁹⁰ ISTO, str. 11.

Do 1941. godine radio je u Splitu, a nakon toga otišao u Zagreb na mjesto glavnog konzervatora umjesto Gjura Szabe, gdje primjećuje manjak suradnje i razumjevanja srodnih struka. U svom tamošnjem radu počeo je podrobnije proučavati spomenike kontinentalne Hrvatske. Uz to htio je povezati konzervatorske urede i potaknuti međusobnu suradnju arheologa, povjesničara i povjesničara umjetnosti.³⁹¹ To je službeno počela raditi Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1948. godine.³⁹² Umro je u Zagrebu 19. travnja 1971. godine.

5.4.1. Problem odstranjenja zgrade stare biskupije

O pitanju odstranjenja zgrade stare biskupije sjeverno od Dioklecijanovog mauzoleja već je bilo riječi u djelovanju don Frane Bulića. Ljubo Karaman je smatrao da se izolacija može provoditi ako se ne krši odluka o zabrani purifikacije 1873. godine koju je donjela austrijska vlast.³⁹³ Izolacija mauzoleja se mogla provoditi sve dok se ne ruše kulturno–povijesni spomenici manjih dimenzija ili novijeg datuma. Slagao se s otkupom i rušenjem stambenih zgrada ukoliko nisu važne kao dio baštine.³⁹⁴ Vodeći se tom mišlju purifikacijsku obnovu zvonika i promjenu posljednjeg kata smatrao je promašenim zahvatom.

Koliko se god trudio nije uspio dokazati kolegama da se arhitektura ne promatra pojedinačno kao jedna plastična cjelina, već se kao organizam.³⁹⁵ Školovanjem u Beču stekao je znanje o novom poimanju prostora, odnosno o integraciji spomenika u cjelinu.³⁹⁶

Razlozi za rušenje su bili da je zgrada stare biskupije obična i da nema baroknih estetskih odlika, higijenska asanacija, bolja vidljivost mauzoleja i prometne potrebe. Nakon rušenja bi se izolirali antički stupovi koji su bili uzidani u zgradu stare biskupije i napravio bi se

³⁹¹ UNKOVIĆ, I. N., 2011., str. 344.

³⁹² ISTO, str. 345.

³⁹³ ISTO, str. 601.

³⁹⁴ CAMBI, N., 1986., str. 609.

³⁹⁵ ISTO, str. 616.

³⁹⁶ INTEGRACIJA – spajanje jednog dijela s ostatkom. U ovom slučaju se odnosi na spoj zgrade stare biskupije s ostalim građevinama unutar kojih je nastala.

kolonat po idejnoj rekonstrukciji rimskog portifikata.³⁹⁷ Iako je bilo uvriježeno mišljenje da je purifikacija ostavljena u prošlosti i da će se izolaciji Mauzoleja promišljenije pristupiti, to pitanje je bilo potvrda o daljnjem ne razumijevanju spomenika. Karaman je pokušavao objasniti kako idejna rekonstrukcija ne znači stvarnu rekonstrukciju izgleda Palače iz 4. stoljeća.

George Niemann napravio je dva projektna rješenja za zgradu stare biskupije koji su trebali zadovoljiti prometni, estetski i konzervatorski dio.³⁹⁸ Predlaže se proširenje ulice oko Mauzoleja koja je do tad za promet bila jako uska. Promatrajući Mauzolej, omeđen na jednoj strani sa zvonikom i Peristilom, na drugoj korom.

Ljubo Karaman je to obrazložio na način da je Mauzolej od samog početka okružen građevinama. To nije slučaj na primjer kod Teodorikovog mauzoleja u Ravenni i sličnih koji su podizani izvan grada, pa ih ne okružuju dodatne građevine. Smatrao je da je najbolje da građevine centralnog tlocrta budu ili okružene građevinama ili na slobodnom prostoru. S obzirom da je Mauzolej integralni dio Dioklecijanove palače, treba biti okružen građevinama.³⁹⁹ Također ističe kako je zadaća očuvanja spomenika da se sačuvaju u zatečenom stanju i karakteru, a to je ovdje razvijeni grad u Palači. Zalaže se za očuvanje svih nepravilnosti u urbanizmu i poštivanju različitosti vremena i stilova.

³⁹⁷ CAMBI, N., 1986., str. 621.

³⁹⁸ ISTO, str. 625.

³⁹⁹ ISTO, str. 631.

Sl. 100. Kapela sv. Roka (prema: www.flickr.com)

Pobunio se protiv odstranjenja kapelice sv. Roka za koju je Marko Marulić dao određenu svotu novca kako bi se očuvala i to joj uz ostalo daje povijesnu vrijednost. Uz to se njena fasada može promatrati u kontekstu renesansnog oblog zabata u Dalmaciji, koje nastaje po uzoru na Venecijansku arhitekturu. Na njoj se vide različiti stilski oblici što joj daje estetsku vrijednost, a u prostoru odgovara simetričnost i zatvorenost Peristila u odnosu na zapadnu stranu.⁴⁰⁰ Uz jake argumente uspio je spriječiti rušenje kapele.

No bez obzira na sve nije uspio spriječiti rušenje zgrade stare biskupije nakon što je stradala u požaru 1923. godine.

5.4.2. O postavu Grgura Ninskog

Već je ranije u radu opisan problem postavljanja kipa Grgura Ninskog na Peristilu, no svakako uz Bulićeva promišljanja treba spomenuti i Karamanova. Naime, on s povijesne i vjerske strane razmatra važnost Grgura Ninskog u Hrvatskoj prošlosti.

Zbog njegove pretpostavljene uloge u „borbi“ protiv latinske crkve i borbu za hrvatski jezik na liturgijskom slavlju, Ivan Meštrović mu radi kip po narudžbi Općine za proslavu

⁴⁰⁰ ISTO, str. 635.

1000. obljetnice od crkvenog sabora u Splitu. Tada, 1929. godine je bilo važno afirmirati narodne ideje, a Grgur je bio izvrsna tema.⁴⁰¹ Karaman smatra da je njegova uloga u povijesti često umanjivana zbog manjka znanja i netočnog poimanja kao proturimske i protupapinske figure.⁴⁰²

Kada su se konzervatori usprotivili drugom prijedlogu postave Grgura na Peristil, prozvalo ih se da se bore protiv nacionalne svijesti. Nisu se borili protiv toga, već protiv narušavanja spomenika i svakidašnjeg načina života. Željeli su potaknuti sve što ide uz nacionalnu svijest i predstaviti je na što bolji način, a postavljanje Grgurovog kipa na Peristil to nije bilo.⁴⁰³

Karaman je znao da će biti teško uvjeriti kolege i stanovnike kako to nije borba protiv nacionalizma, nego za njega. On se vodio tadašnjim konzervatorskim stavovima koje su proizašli iz Bečke škole povijesti umjetnosti. Trebalo je uskladiti suvremeni način i razvoj života u zadanom okviru povijesno–umjetničke baštine. Očuvanje starih gradskih jezgri postao je sve kompleksniji zadatak. Cilj je bio očuvati sva povijesna i stilska razdoblja koja su obilježila razvoj grada i činila ga upravo takvim kakav je.⁴⁰⁴ Iako je vrijeme purifikacije završeno, stalno je morao podsjećati na to i naglašavati potrebu uvažavanje vrijednosti svih spomenika.

⁴⁰¹ ISTO, str. 644.

⁴⁰² ISTO, str. 667.

⁴⁰³ ISTO, str. 670.

⁴⁰⁴ ISTO, str. 671.

Sl. 101. Peristil s Grgurom Ninskim (prema: Marasović, J., Marasović, T., Gabričević, B., *Istraživanje i uređenje Peristila Dioklecijanove palače u Splitu 1956. – 1961.*; crtež D. Radovniković)

Kako se zalagao za očuvanje kapele sv. Roka koja se uklopila u arhitekturu, s više snage se protivio postavljanju kipa. Smatrao je da će kip Grgura sebi potčiniti Peristil. Ukoliko se vrši interpolacija u staroj gradskoj jezgri, onda mora zadovoljiti uvjet harmoničnosti, a ne mijenjati dotadašnji izgled.⁴⁰⁵ Iskustvom je utvrđeno da svako nasilno umetanje spomenika bilo koje vrste može oštetiti spomeničku cjelinu.

Karamanovo glavno načelo konzervacije glasi: „očuvanje starih spomenika u njihovom današnjem stanju i karakteru“. Iz ovoga možemo iščitati njegovu privrženost biološkom načinu razmišljanja koji nije sklon rekonstrukciji oštećenih ili uništenih djelova.⁴⁰⁶

⁴⁰⁵ ISTO, str. 673.

⁴⁰⁶ REKONSTRUKCIJA - uspostava nanovo dijela ili cjeline nečega što je prije postojalo. Znači prepravljanje, pregradnju, obnovu i reorganizaciju neke konstrukcije kako bi se prikazalo nekadašnje stanje, izgled ili slijed događaja koji je u vezi s nečim što je postojalo u prošlosti, a izgubljeno je, uništeno ili djelomično sačuvano.

Postavljnje predimenzioniranog kipa narušilo je povijesnu, umjetničku i arhitektonsku cjelinu Peristila.⁴⁰⁷ Odluku o postavljanju donijela je većina glasova gradskog vijeća, Konzervatorskog ureda i Ivan Meštrović. Kip je konačno uklonjena za vrijeme talijanske vlasti 1941. godine. Po završetku rata postavljen je ispred sjevernih vrata Dioklecijanove palače.⁴⁰⁸

5.4.3. Rušenje stare sakristije

U 17. stoljeću za vrijeme biskupa Sforza Pontonia napravljena je sakristija na jugoistočnoj strani katedrale. Njenom gradnjom je zaklonjen dio katedrale, a tri stupa periptera su bila uzidana u nju, a time i očuvana.⁴⁰⁹ U prizemlju se koristila kao sakristija, a na katu kao riznica. Bila je u lošem i trošnom stanju, a stalno joj je prijetila opasnost od požara. Župnik Nikola Žiške je inzistirao na njenoj obnovi i boljoj prezentaciji predmeta u njoj, pa je 1937. godine izrađen projekt njene obnove.

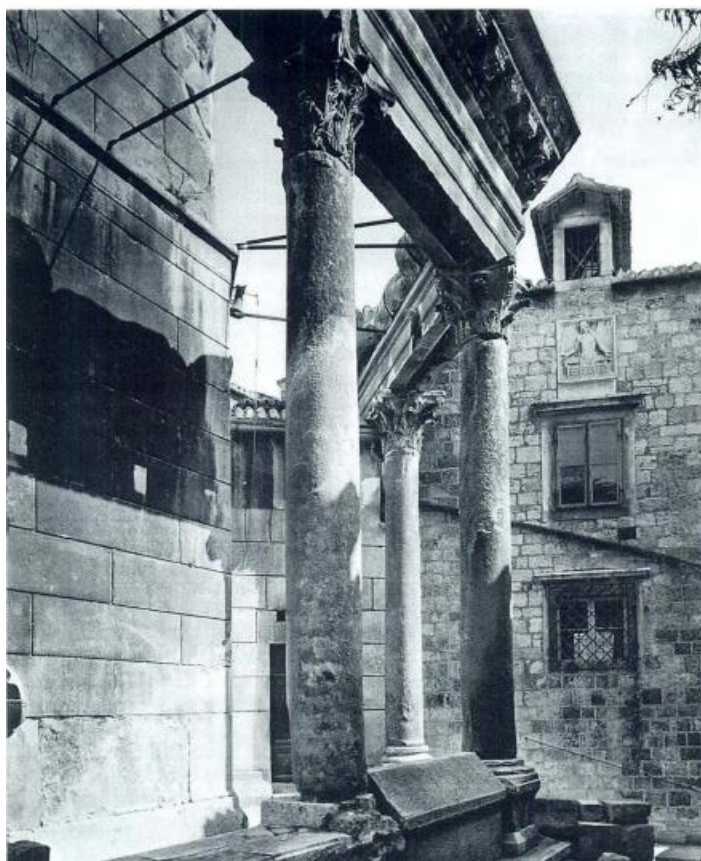
U srpnju iste godine Cvito Fisković, zbog odsutnosti Ljube Karamana, odobrio je građevinske radove koji su započeli već u rujnu. Tada je porušen krov i veći dio sjevernog zida. Po projektu je trebalo to opet zatvoriti, pa se i dalje ne bi vidjela katedrala i stupovi periptera. Konzervatorski ured predložio je potpuno rušenje zdanja i izgradnju nove sakristije nešto istočnije, kao nastavak na kor.⁴¹⁰ Prijedlog je prihvaćen i radovi su nastavljeni.

⁴⁰⁷ IVANČEVIĆ, R., 1987., str. 189.

⁴⁰⁸ MARASOVIĆ, J., MARASOVIĆ, T., GABRIČEVIĆ, B., 2014., str. 111.

⁴⁰⁹ PIPLOVIĆ, S., 2002., str. 214.

⁴¹⁰ ISTO, str. 215.

Sl. 102. Stara sakristija prije rušenja 1937. godine (foto: Ć. M. Iveković, 1927. godine)

Prilikom iskopa temelja otkriven je dio antičkog temenosa s nišama, pa je to olakšalo mogućnost spoznaje nekadašnjeg izgleda okoline Mauzoleja. Usprkos tom otkriću radovi su obustavljeni jer je primjećeno urušavanje dijela pronađenog zida. Konzervator Ljubo Karaman predložio je da se zapadni zid malo uvuče i da se ne gradi na otkivenim temeljima, pa će temenos ostati vidljiv.⁴¹¹ Svećenstvo se nije slagalo s tim prijedlogom zbog smanjenja sakristije. Napravljen je kompromis po kojem bi se na najčvršćem i najbolje očuvanom zidu temenosa napravio zid sakristije, pa bi temenos ostao vidljiv, a ostalo bi se radilo po projektu. Tako bi na mjestu spajanja sakristije i katedrale bila udubina u kojoj bi temenos bio vidljiv.⁴¹²

U nastavku radova pronađene su grobnice u podzemnim hodnicima zatrpane živim

⁴¹¹ ISTO, str. 216.

⁴¹² ISTO.

vapnom. Karaman je pregledao otkriće i izvjestio kako su to grobnice iz srednjeg vijeka ili mletačke vlasti u koje su se polagali trupla gubavaca, a živo vapno je služilo za spriječavanje širenja bolesti. Daljnim iskapanjima je rimska drenaža koja je služila za prikupljanje vode koja se nakupljala u okolini Mauzoleja. Posebnim kanalima u debelim zidovima je vodila do podzemne kanalizacije.⁴¹³

U siječnju 1938. godine radovi su se privodili kraju. Općina je na sebe preuzela popločanje i uređenje prostora stare sakristij. Konzervatorski ured je radio na uklanjanju zida s periptera, kao i pomicanje željeznih stepenica prema istoku i ulazu u sakristiju. U kolovozu 1938. godine traženo je da se poploča i prostor sjeverno od Mauzoleja. 1940. godine određeno je da će se pričekati s pomicanjem željeznih stepenica zbog skorog rušenje kuća pored Mauzoleja.⁴¹⁴

Odlučeno je da će se s preostalim novcem prokopati kanal pod temeljima istočnih arkada Peristila kako bi se odvodila voda iz lokvi koja se skupljala pod zvonikom.

5.4.4. Obnove unutar katedrale

Zbog manjka prostora u katedrali, 1937. godine Ljubo Karaman je upozoren da bi se mogla oštetiti romanička propovijedaonica. Tokom liturgije na nju se penjalo čak do 20 ljudi. Karaman je savjetovao da se zabrani penjanje po stepenicama.⁴¹⁵

Zbog brojnih pokopa u podu katedrale don Frane Bulić je vadio nadgrobne ploče s natpisima i reljefima u franjevačkoj crkvi na Rivi i na Poljudu. Prislanjao ih je uz zid, a na pod je stavio nove. Isto je činio i Ljubo Karaman 1933. godine u katedrali kada je digao nadgrobne ploče Žarka Dražojevića i Petra Diškovića.⁴¹⁶

⁴¹³ ISTO.

⁴¹⁴ ISTO, str. 217.

⁴¹⁵ ISTO.

⁴¹⁶ ISTO, str. 219.

Sl. 103. Romanička propovijedaonica oko 1870. godine (Zavičajna zbirka Gradske knjižnice Marka Marulića, Split)

5.4.5. Ostale obnove u staroj gradskoj jezgri

Ljubo Karaman je baš poput don Frane Bulića nastavio radove na zaštiti stare gradske jezgre.

Dujam Koceić je 1930. godine obavijestio Konzervatorski ured da želi popraviti kuću na pročelju Palače. Uz odobrenje mu je dan uvjet da popravi prvu arkadu do zapadne *loggie*, uvuče prozore 10 cm u zid među arkadama, gradi opekam i žbukom i očisti podrumske

prostorije.⁴¹⁷

Tokom 1931. godine su zabilježene devastacije pročelja Palače zbog brojnih nezakonitih radova na kućama. Problem vlasništva u Palači se nije odnosio samo na podrumске prostorije, već i na samovolju vlasnika kuća i neadekvatno odnošenje prema obnovi.

Na uglu Narodnog trga nalazi se palača Cambj koju je Jerko Cambj 1840. godine odlučio preurediti. Na prvom katu gradi veliku dvoranu za sastanke. Bez obzira na to, palača je uskoro napuštena. Potomci obitelji su oko 1895. godine živjeli u Kaštel Kambelovcu, a palaču su dali u najam. tek 1929. godine Plivačko društvo „Jadran“ odlučilo je uložiti u palaču kako bi je mogli obnoviti i koristiti.⁴¹⁸

Mala Papalićeva palača, koja se nalazi u Šubićevoj ulici počela se preuređivati 1930. godine. Tada je Karaman pregledao situaciju prizemlja i odredio da se na prozore mora postaviti kameni prag. Kada je 1935. godine u susjednoj zgradi buknuo požar oštetiо je Papalićev grb koji ima „jurjevske“ odlike kao i ostatak palače.⁴¹⁹ Tada su oštećeni kapiteli i nadvratnik s motivom šapa, pa je Karaman angažirao Štambuka za posao popravka.

Velika Papalićeva palača je bila vlasništvo Dmine Papalića, u današnjoj istoimenoj ulici. To je skup zgrada koji je preoblikovan u 15. stoljeću u jedinstvenu zgradu. U obnovi 1931. godine su otkriveni ostaci antičkog zida od opeke i morta. Već 1937. godine tadašnji vlasnik odlučio je preurediti prizemlje u gostionicu. U radovima na Velikoj dvorani ispod žbuke otkrivene su gredne konzole i drvene stropne grede s motivom gotičkog ljiljana.⁴²⁰

⁴¹⁷ PIPLOVIĆ, S., 1991., str. 58.

⁴¹⁸ PIPLOVIĆ, S., 2011., str. 23.

⁴¹⁹ HILJE, E., 2005., str. 44.

⁴²⁰ PIPLOVIĆ, S., 2011., str. 23.

Sl. 104. Papalićeva palača (prema: Muzej Grada Splita)

Krajem 1937. godine kopalo se preko Narodnog trga kako bi se uvele telefonske linije i tom prilikom su pronađena tri zidana groba. Ljubo Karaman i Mihovil Abramić su ih pregledali i utvrdili da u grobovima nema vrijednih predmeta. Na istočnoj strani Trga nalazi se Morpurgova palača iz 1852. godine, a 1938. godine je temeljito obnovljena.⁴²¹

Gradsko društvo „Za Split“ osnovano je 1920. godine no ono nije dugo radilo. Inicijativom kipara Ivana Meštrovića 1937. godine se opet aktivira, ali pod imenom „Za stari Split“. Članovi su bili Abramić, Karaman i Kaliterna, a brinuli su o cijeloj povijesnoj jezgri i pokušavali spriječiti njeno uništavanje.⁴²²

Na vrhu Bosanske ulice nalazila se crkva sv. Ciprijana koja porušena 1928. godine. Zvonik crkve Gospe od Zvonika popravljen je 1929. godine, a ostatak crkvice 1933.

⁴²¹ ISTO, str. 27.

⁴²² ISTO, str. 29.

godine. Samostan Trećeretkinja sv. Dominika obnavljaju je 1930. godine, a godinu kasnije su planirane velike promjene na crkvi sv. Dominika kod Istočnih vrata, no samo su djelomično ostvareni 1932 – 1934. godine.

Nekadašnji samostan Sta. Maria de Taurello ukinut je 1807. godine za vrijeme francuske vlasti, a u Prvom svjetskom ratu je koristio kao žandarska vojarna. Pravoslavna crkva željela je 1928. godine na tom mjestu sagraditi svoj hram. Nakon što je porušen stari samostan i dio kuća koji su ga okruživali, napravljeni su samo temelji pravoslavnog hrama.⁴²³ Do danas projekt nije izveden u cijelosti jer bi to značilo rušenje dijela stare jezgre zbog nove izgradnje.

Ljubo Karaman 1941. godine završava svoje i konzervatorsko djelovanje u Splitu i nastavlja ga u Zagrebu sve do smrti 1971. godine. U radu je prikazan samo njegov rad u Splitu i važne teorije o zaštiti spomenika na području Hrvatske, posebno Splita i Dalmacije.

⁴²³ ISTO, str. 31.

6. NASTAVLJAČI LJUBE KARAMANA

6.1. Cvito Fisković (1908–1996.)

Cvito Fisković rođen je u Orebićima na Pelješcu.⁴²⁴ Završio je Gimnaziju u Dubrovniku 1928. godine, a diplomirao je povijest umjetnosti i arheologiju na Filozofskom Fakultetu u Zagrebu 1933. godine. Doktorirao je 1938. godine također u Zagrebu. Od 1945. godine, pa do 1977. godine kada je umirovljen, radio je na mjestu ravnatelja Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju u Splitu, kasnije Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, a 1950 – 1970. godine upravljao Historijskim zavodom JAZU u Dubrovniku.

Njegov rad poticao je jačanje svijesti o nacionalnoj baštini i njenom očuvanju. Nastavio se na konzervatorski rad Ljube Karamana, te istražio, valorizirao i zaštitio brojne spomenike.

6.2. Davor Domančić (1926–2000.)

Davor Domančić splitski povjesničar umjetnosti i konzervator. U Zagrebu je diplomirao 1951. godine, a već od 1952. godine postaje konzervator. Od 1979 – 1992. godine bio je direktor Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu. Brojne studije i istraživanja znanstveni su dio njegovog djelovanja, dok se u konzervatorskom poslu referirao na Cvita Fiskovića.

Svojim stavom o konzervaciji obilježio je daljnje djelovanje. Konzervaciju je poimao kao spoj znanja, iskustva i morala, a to će ostati nit vodilja svim kasnijim konzervatorima.⁴²⁵

6.3. Jerko Marasović (1923-2009.)

Jerko Marasović rođen u Splitu. Diplomirao je 1952. godine na Arhitektonskom odsjeku Tehničkog fakulteta u Zagrebu, a doktorirao je 1978. godine na Arhitektonskom fakultetu

⁴²⁴ <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6093> (4 - 10 - 2015)

⁴²⁵ ISTO, str. IX.

u Zagrebu. Radio je u Konzervatorskom zavodu Dalmacije u Splitu i Urbanističkom zavodu Dalmacije gdje je osnovao odjel za graditeljsko nasljeđe.

Bio je vodeći stručnjak za arhitektonsko istraživanje i snimanje Dioklecijanove palače, čije je očuvanje obilježilo njegov rad.

6.4. Tomislav Marasović (1929. -)

Tomislav Marasović rođen je u Splitu 1929. godine, diplomirao je 1955. godine povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je i doktorirao 1958. godine. Radio je u Urbanističkom zavodu Dalmacije, predavao je na Filozofskom fakultetu u Zadru i Rimu, te je osnovao poslijediplomski studij graditeljskog nasljeđa u Splitu.

Srednjovjekovna umjetnost i urbanizam su mu bili područje interesa, a s posebnim zanimanjem je istraživao Dioklecijanovu palaču, kao i načine očuvanja baštine.

6.5. Joško Belamarić (1953. -)

Joško Belamarić rođen je 1953. godine u Šibeniku, u Splitu je završio Klasičnu gimnaziju, a na Sveučilištu u Zagrebu završio je povijest umjetnosti i muzikologiju. 1979. godine zaposlio se u Zavodu za zaštitu spomenika u Splitu, a od 1991 – 2009. godine bio je ravnatelj.

7. ZAKLJUČAK

Konzervatorsko djelovanje u Splitu od Vicka Andrića do Ljube Karamana ostvarilo je veliki pomak u doživljaju antičke Palače.

Dokumentacija, istraživanje, valorizacija, vlasništvo, tek su neka od pitanja koji se počinju riješavati u radu Vicka Andrića. Iako njegov rad uključuje i purifikaciju Dioklecijanove palače, to možemo promatrati kao pokret koji je obilježio period 19. stoljeća. Težnja za vraćanje izvornom izgledu spomenika ne leži u ideji zlonamjernog uništavanja.

Djelovanje Aloisa Hausera u Splitu uspostavilo je detaljne pripreme i dokumentaciju kao nove odlike zaštite spomenika. To je vrijeme „*biološke zaštite*“ koja se usprotivila purifikaciji i zalaže se za promišljeniju brigu o spomenicima. No ipak, nije se u potpunosti posvećivalo spomenicima kao što je bilo potrebno, a purifikacija kao metoda se još koristila. „*Biološka zaštita*“ ponovo uvodi anastilozu tj., rekompoziciju arheoloških objekata, adaptaciju i interpolaciju koje pridonose afirmaciji „*povijesnog slojevanja*“ i revitalizacije starih jezgri što je svojevrsno kasnijoj aktivnoj zaštiti.⁴²⁶

Don Frane Bulić je radio na potpunom uklanjanu purifikacije kao metode u zaštiti spomenika. Također je prihvatio ideju o promatranju spomenika kao cjeline s okruženjem. Valorizacija svih povjesno umjetničkih slojeva je pomogla da se osvijesti struka i građanstvo. Trebaju se očuvati svi spomenici i slojevi povijesne jezgre Splita, a ne samo dijelovi Palače.

Ljubu Karamana se može smatrati velikanom u očuvanju hrvatske baštine. Studij u Beču na kojem su mu predavali Joseph Strzygowski i Max Dvořák, omogućio mu je potpuno nove poglede na baštinu. Kolege su ga od samog početka smatrali „autoritetom stuke“ koji je uvijek predlagao po nekoliko rješenja za određeni problem. Uz svoje konzervatorsko djelovanje, bavio se i proučavanjem nacionalne povijesti umjetnosti i definirao pojmove periferijske, provincijske i graničke umjetnosti.

⁴²⁶ MARASOVIĆ, T., 1985., str. 123.

Nakon odlaska Ljube Karamana u Zagreb, na njegovo mjesto dolazi Cvito Fisković koji mu je bio suradnik. Nakon Drugog svjetskog rata kreće razdoblje „aktivne zaštite“ koja nastoji na složeniji način očuvati spomenike.

Aktivna zaštita u očuvanje spomenika uključuje urbanističke službe, mjesne vlasti i stanovništvo koje živi s kulturnom baštinom. Glavne odrednice su:

1. Promatranje spomenika kao živog organizma s različitim problemima, ali ne zasebno već u cjelini;
2. Širenje interesa s jednog spomenika i jedne cjeline na blokove, četvrti, naselja i cijeli grad;
3. Uvođenje stručnog i znanstvenog postupka u vidu mulidisciplinarnosti;
4. Revitalizacija urbanističkih cjelina;
5. Isticanje slabo poznatih i rijetkih slojeva;
6. Nova rješenja moraju poštovati povijesnu cjelinu.⁴²⁷

Dioklecijanova palača i Split su jedinstvena cjelina koja je ostala dobro očuvana zbog kontinuiteta života od 4. stoljeća do danas. Povijesna jezgra je od izuzetnog značaja za stanovnike, grad i državu. To uljučuje i svjetski značaj jer je to najbolje očuvana kasnoantička palača na svijetu i reprezentativan je primjer gradnje i utilitarnosti.

Split kakvog danas poznajemo je očuvan jer je u najosjetljivijem periodu uništavanja spomenika u 19. stoljeću imao nekolicinu ljudi koji su se brinuli o njemu. Tokom vremena su razvijene brojne konzervatorske metode koje su pridonjele očuvanju. Presijek građevne djelatnosti od 4. stoljeća do danas je neprocjenjiva na tako malom prostoru.

Možemo se nadati da se u bez obzira na okolnosti neće prekinuti kontinuitet života u Palači koji je omogućio izgradnju svih stilskih i životnih slojeva. Zaštita kulturno povijesne baštine treba se nastaviti i ne zanemariti zbog nedostatka novčanih resursa, što se u posljednje vrijeme najviše spominje kao razlog.

Iako je prva asocijacija na Split Dioklecijanova palača, ona ne sadrži svu kulturno-povijesnu baštinu. Cijela povijesna jezgra smještena unutar nekadašnjih baroknih zidina ima brojne stilske, povijesne i umjetničke slojeve koji su nepresušan izvor zanimanja i istraživanja. Valorizacija spomenika je jedana od glavnih odlike očuvanja baštine. Stara

⁴²⁷ MARASOVIĆ, T., 1983., str. 89.

gradska jezgra prepuna je uličica, kuća i palača koje donose povijesni presjek života Grada kroz stoljeća.

U konzervatorskom poslu važno je imati dobru i potpunu dokumentaciju koja je nekad bila samo u formi arhivskih zapisa i crteža, kasnije fotografija, a danas je su prisutni i video materijali kao i 3D modeli. U početku se pojedini spomenik smatralo zasebnim djelom i tako ga se istraživalo, no kasnije se baštinu gleda kao na cjelinu koju kao takvu treba istraživati.

Split je jedan od gradova u Dalmaciji u kojem se od samog početka odvijalo konzervatorsko djelovanje, gotovo paralelno kao u važnim Europskim središtima. Treba istaknuti kako su očuvanje baštine u Dalmaciji potaknuli mladići željni znanja koji odlaze na studij u Rim ili Beč. Iako je često bilo mnogo ne razumijevanja i ne shvaćanja razloga i načina zaštite, ona se provodila. Kontinuitet i razvoj konzervatorskog djelovanja treba posebno cijeniti jer je na taj način vidljiva želja za očuvanjem baštine za nove naraštaje. Dokaz da su domaći konzervatori uvijek u koraku s vremenom je da uvijek praksa prati teoriju. Također treba istaknuti kako se svakim novim tokom konzervatorske misli propitivaju sve pozitivne i negativne strane, te se koristi ono što je najpovoljnije za spomenike.

Konzervacija u vremenu od Vicka Andrića do Ljube Karamana napredovala je u teorijskom i praktičnom dijelu. Viđenja i pristupi spomenicima su se mijenjali kroz vrijeme. Upravo u tom periodu dogodilo se mnoštvo lošijih i boljih konzervatorskih radova iz kojih možemo učiti kako na bolji i oprezniji način pristupati baštini. Od početka 19. stoljeća pa sve do danas zadržao se kontinuitet brige o baštini, a konzervatori su svoje znanje prenosili na asistente, pa možemo reći da je u Splitu konzervatorska linija neprekinuta.

8. LITERATURA

1. Adam, Robert, *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalato in Dalmatia*, Split, 1996.
2. Ančić, Mladen, Imperij na zalasku, Nestanak bizantske vlasti na istočnoj obali Jadrana u 9. stoljeću, *RAD, Zavod za povijesne znanosti, HAZU*, Zadar, sv. 41., 1999, str. 1 -20.
3. Antolović, Jadran, *Zaštita i očuvanje kulturnih dobara*, Zagreb, 2009.
4. Babić, Ivo, *Prostor između Trogira i Splita: kunsthistorijska studija*, Trogir, 1984.
5. Babić, Ivo, Urbana poetika Splita u Dioklecijanovoj palači – protiv purifikacija, *Godišnjak zaštite spomenika kulture hrvatske*, 14/1988. – 15/1989., Zagreb, 1990., str. 43 – 50.
6. Babić, Ivo, Zapažanja o zvoniku splitske katedrale, *Vijesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Split, 100, 2007., str. 145 – 170.
7. Babić, Ivo, Povijesne jezgre dalmatinskih gradova i njihova sudbina, *Prelogova baština danas, Zbornik znanstvenog skupa – u povodu devedesete obljetnice rođenja Milana Preloga*, Zagreb, 2013., str. 115 – 129.
8. Badurina, Anđelko (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 2006.
9. Belamarić, Joško, *Madonna del campanile in Split*, Zagreb, 1991.
10. Belamarić, Joško, *Split – od carske palače do grada*, Split, 1998.
11. Belamarić, Joško (ur.), *Dioklecijanov akvedukt; Projekt Vicka Andrića za obnovu splitskog vodovoda*, Split, 1999.
12. Belamarić, Joško, *Freud u Splitu*, Split, 2006.
13. Belamarić, Joško, *Studije iz starije umjetnosti na Jadranu*, sv. II., Split, 2011.

14. Bezić – Božanić, Nevenka, Don Frane Bulić – konzervator, *Vijesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, 1986., sv. 79., str. 57 – 70.
15. Bulić, Frane, *Bullettino di archeologia e storia Dalmata*, Split, 1906.
16. Bulić, Frane, *Zvonik splitske stolne crkve, Govor izrečen prigodom svečanog blagoslova obnovljenog zvonika dne 2 decembra 1908.*, Zadar, 1908.
17. Bulić, Frane, Popravak Vestibula (rotonde) Dioklecijanove palače u Splitu, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, Split, 35/1912., str. 64 – 67.
18. Bulić, Frane, Crkvice sv. Martina nad sjevernim vratima Dioklecijanove palače u Spljetu, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, Sv. 14., Br. 1., Zagreb, 1915/6., str. 1 – 18.
19. Bulić, Frane, *Bullettino di archeologia e storia Dalmata*, Split, 1916.
20. Bulić, Frane, Dioklecijanov grob u Splitu, *Vijesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, 46/1923., str. 3 i d.
21. Bulić, Frane, Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij, *Prilog, Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, 1925.
22. Bulić, Frane, Spomenik Grguru Ninskom u Peristilu Dioklecijanove palače, *U povodu 50. godina jubileja Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku, Supplement Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, sv. 49., 1926-27., str. 121 i d.
23. Bulić, Frane, Karaman, Lj., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb, 1927.
24. Bulić, Frane, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986.
25. Bulić, Frane, Cambi, Nenad, Babić, Ivo; *Dioklecijan i Split*, Split, 2005.
26. Bulić, Frane; Karaman, Ljubo, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb, 2006.
27. Buvina, Andrija, *Vratnice splitske katedrale; Drveni kor u splitskoj katedrali*, Zagreb, 1960.

28. Bužančić, Radoslav, Trogirski i hvarski opus Trifuna Bokanića, *Klesarstvo i graditeljstvo*, Pučišća, 1 – 2, 2010., str. 5 – 33.
29. Bužančić, Radoslav, Dioklecijanova palača – Kastron Aspalathos i njegov Castrum Sacrum, *Klesarstvo i graditeljstvo*, Pučišća, br. 1 -2., 2011., str. 5 – 39.
30. Cambi, Nenad, Križ na zapadnim vratima Dioklecijanove palače, *Kulturna baština*, god. VII., broj 11 – 12., Split, 1981., str. 6 – 14.
31. Cambi, Nenad (ur.), *Odabrana djela – Ljubo Karaman*, Split, 1986.
32. Cambi, Nenad, *Antika*, Zagreb, 2002.
33. Cambi, Nenad (ur.), *Historia Salonitana – Toma Arhiđakon*, Split, 2003.
34. Cambi, Nenad, *Dioklecijan u Splitu*, Radovi – Zavod za hrvatsku povijest, vol. 42., Zagreb, 2010.
35. Ćorić, Franko, Jurić, Zlatko; Obnova Buvininih vratnica 1908. godine, *Portal, Godišnjak hrvatskog restauratorskog zavoda*, 1/2010., str. 75 – 88.
36. Ćorić, Franko, Špikić, Marko; Izvješće Aloisa Riegla o Dioklecijanovoj palači 1903. godine, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 42, br. 1., Split, 2011., str. 387 – 416.
37. Domančić, Davor, *Zavičajni album – sabrane studije i članci*, Split, 2008.
38. Duplančić, Arsen, Pitanje izgradnje nove katedrale u Splitu do Drugog svjetskog rata, *Kulturna baština*, 19/1989., str. 108 – 138.
39. Duplančić, Arsen, O splitskim zvonicima, *Kulturna baština*, Split, 37/2011., str. 143 – 172.
40. Dvořák, Max, Katekizam zaštite spomenika, *Pogledi*, sv. 18, br. 3 – 4, 1988., Split, str. 793 – 820.

41. Eitelberger von Edelberg, Rudolf, *Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije u Rabu, Zadru, Ninu, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku*, Zagreb, 2009. (ur. Milan Pelc)
42. Fisković, Cvito, Romaničke kuće u Splitu i u Trogiru, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 2, Knin, Rujan 1952., str. 129 – 178.
43. Fisković, Cvito (ur.), *Kronika – Toma Arhiđakon*, Split, 1977.
44. Fisković, Cvito, *Eseji*, Zagreb, 1977.
45. Fisković, Cvito, U tragu za splitskom romanikom, *Bulletin*, Split, br. 2(50), 1980., str. 81 – 106.
46. Fisković, Cvito, Naše urbanističko nasljeđe na Jadranu, *Eseji*, Split, 1982., str. 17 – 57.
47. Fisković, Cvito (ur.), *Izabrana djela - don Frane Bulić*, Split, 1984.
48. Fisković, Cvito, Otvaranje Zlatnih vrata Dioklecijanove palače u Splitu, *Građa i prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije* 12., Split, 1996., str. 735 – 749.
49. Grgić, Ana (ur.), *Split – Arhitektura 20. stoljeća*, Split, 2011.
50. Grgić, Ana, Projekti preinaka otvorenih javnih prostora povijesne jezgre grada Splita od sredine 19. stoljeća do 1990-ih godina, *Prostor*, 1/43, 20/2012, Zagreb, 158 – 171.
51. Hérbrard, Ernest, Zeiller, Jacques, *Spalato; Le palais de Dioclétien*, Pariz, 1912.
52. Hilje, Emil, Andrija Aleši i stambeno graditeljstvo u Splitu sredinom 15. stoljeća, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 29/2005., Zagreb, str. 43 – 56.
53. Ivančević, Radovan, Ljubo Karaman – Mit i stvarnost, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 11/1987., Zagreb, str. 165 – 185.
54. Jagić, V., Kukuljević – Sakcinski, I., *Pjesme Marka Marulića*, Stari pisci hrvatski, Zagreb, 1869.

55. Jakaša, Viki, Barokna stambena arhitektura u Splitu, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, Zagreb, 26/2002, str. 57 – 68.
56. Jakšić, Nikola, Patron Saints of the Medieval Gates in Diocletian's Palace, *Hortus artium medievalum* 9, Zagreb-Motovun, 2003., str. 187-194.
57. Jarak, Mirja, Toma Arhiđakon i vrijeme osnutka splitske metropolije, *Opvsc. archeol.*, Zagreb, 27/2003., str. 543 – 548.
58. Jurković, Miljenko, Predromanički šesterolisti Dalmacije, problem funkcije, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split, 1995., sv. 35., str. 225 – 241.
59. Karaman, Ljubo, Pitanje odstranjenja stare biskupije u Dioklecijanovoj palači u Splitu, *Prilog Vjesniku za arheologiju i istoriju dalmatinsku*, Sarajevo, 1920.
60. Karaman, Ljubo, Izvješće o radu Pokrajinskog Konzervatorskog ureda za Dalmaciju za godinu 1922., *II. prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 15/1922., Split, str. 1 – 36.
61. Karaman, Ljubo, Historijat osnova za regulisanje južnog pročelja Dioklecijanove palače u Splitu, *Vijesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 15/1922., Split, str. 19 – 36.
62. Karaman, Ljubo, O Grguru Ninskom i Meštrovićevu spomeniku u Splitu, *Hrvatsko starinsko društvo Bihać*, Split, 1929.
63. Karaman, Ljubo, O organizaciji konzervatorske službe u NR Hrvatskoj, *Zbornik zaštite spomenika kulture*, Beograd, 1/1950., str. 152 – 157.
64. Karaman, Ljubo, Stav ranijih stoljeća prema spomenicima prošlosti i jedno konzervatorsko pitanje u Splitu 1685. godine, *Zbornik zaštite spomenika kulture*, Beograd, 1952., str. 5 – 13.
65. Kečkemet, Duško, Plan i veduta Splita iz početka 18. stoljeća, *Kulturna baština*, god. VII., broj 11 – 12., Split, 1981., str. 87 – 95.

66. Kečkemet, Duško, Papalićeva palača i gotička arhitektura Jurja Dalmatinca u Splitu, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, Zagreb, 3 – 6, 1979 – 1982., 1982., str. 158 – 178.
67. Kečkemet, Duško, Crteži i grafike Dioklecijanove palače Fischera von Erlacha, *Peristil – zbornik radova za povijest umjetnosti*, Zagreb, god. 30., br. 30., 1987., str. 127 – 138.
68. Kečkemet, Duško, *Vicko Andrić - arhitekt i konzervator 1793 - 1866.*, Split, 1993.
69. Kečkemet, Duško, *Splitsko groblje Sustipan*, Split, 1994.
70. Kečkemet, Duško, *Bibliografija Duška Kečkemeta 1939 – 1996.*, Split, 1997.
71. Kečkemet, Duško, *Borba za grad*, Split, 2002.
72. Kečkemet, Duško, *Robert Adam – Dioklecijanova palača i klasicizam*, Zagreb, 2003.
73. Kečkemet, Duško, *Bibliografija o Splitu – izbor*, Split, 2008.
74. Kečkemet, Duško, *Stari Split od kantuna do kantuna*, Zagreb, 2009.
75. Kezić, Mario, *Arhitektura Secesije u Splitu*, Split, 1991.
76. Kirchmayer, Francesco, *Diocleziano – Studio storico sulle fonti romane con riguardo alle indagini storiche*, Zadar, 1881.
77. Knežević, Snješka, *Bečka škola povijesti umjetnosti*, Zagreb, 1991.
78. Lanza, Francesco, *Dell' antico palazzo di Diocleziano in Spalato, Illustrazione con dodici tavole tratte dall' originale per servire di guida al viaggiatore che ne visita le rovine superstiti*, Trst, 1855.
79. Lončar, Milenko, *Filološka analiza Porfirogenetovih vijesti o Hrvatima*, Zadar, 2002.
80. Lučin, Bratislav (prev. i ur.), *Marulićev opis Splita*, Split, 2005.

81. Mađor, Mirko (ur.), *O upravljanju carstvom – Konstantin Porfirogenet*, Zagreb, 2003.
82. Marasović, Duško, *Obnova povijesne jezgre 2*, Split, 1997.
83. Marasović, Duško, *Povijesna jezgra Splita; studije – programi – realizacije*, Split, 2009.
84. Marasović, Jerko, Prostorni razvoj jugoistočnog dijela Dioklecijanove palače, *Prostor*, sv. 8, br. 2 (20), Zagreb, 2000, str. 175 – 238.
85. Marasović, Jerko, Marasović, Tomislav, Gabričević, Branimir, *Istraživanje i uređenje Peristila Dioklecijanove palače u Splitu 1956. – 1961.*, Split, 2014.
86. Marasović, Katja, Mletački kaštel u Splitu – izgradnja i preobrazbe, *Prostor*, Zagreb, 20/2012, 2/44, str. 250 – 263.
87. Marasović, Katja; Matečić Poljak, Daniela, Upotreba dekorativnog kamena u Dioklecijanovoj palači, *Histria Antiqua*, br. 19, Zagreb, 2010., str. 89 – 100.
88. Marasović, Katja, Perojević, Snježana, Margeta, Jure; Antička kanalizacija Dioklecijanove palače u Splitu, *Građevinar 66*, Zagreb, 3/2014., str. 237 - 249.
89. Marasović, Tomislav, *Dioklecijanova palača*, Čakovec, 1982.
90. Marasović, Tomislav, *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*, Split, 1985.
91. Marasović, Tomislav, *Dioklecijanova palača, katalog izložbe*, Split, 1994.
92. Marasović, Tomislav, Ranosrednjovjekovne preinake antičkih građevina u Dalmaciji, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split, 39, 2001 – 2002., 2002., str. 61 – 91.
93. Marasović, T., *Sedamnaest stoljeća proučavanja Dioklecijanove palače u Splitu*, Dioklecijan, tetrahija i Dioklecijanova palača – o 1700 godina postojanja, Split, 2005., str. 15- 51.

94. Marasović, Tomislav, Alujević, Tomislav, Dioklecijanov stan u splitskoj Palači, *Prostor 15*, Zagreb, 2007., str. 154 - 179.
95. Marasović, Tomislav, Splitska katedrala u ranom srednjem vijeku, *Archeologia Adriatica*, Zadar, 4/2010., str. 177 – 201.
96. Marasović, J, Marasović, T., Gabričević, B.; *Istraživanje i uređivanje Peristila Dioklecijanove palače u Splitu 1956 – 1961.*, Split, 2014.
97. Marasović – Alujević, Marina, Proculanov govor splitskoj općini 1558. godine i njegovo značenje za kulturno – povijesna i filološka istraživanja, *Klturna baština*, Split, god. 10, br. 15, 1985.
98. Marković, Jagoda, O Karamanu i Prelogu kao stupovima struke, *Prelogova baština danas*, Zbornik znanstvenog skupa – u povodu devedesete godišnjice rođenja Milana Preloga, Zagreb, 2013., str. 151 – 154.
99. Milić, Bruno, *Razvoj grada kroz stoljeća 2, srednji vijek*, Zagreb, 1995.
100. Mohorovičić, Andre (ur.), *Enciklopedija likovnih umjetnosti 1, A – Čus*, Zagreb, 1959.
101. Niemann, George, *Dioklecijanova palača u Splitu*, Split, 2005.
102. Nikšić, Goran, Prilog o arhitekturi dioklecijanovog mauzoleja i rekonstrukciji splitske katedrale u 13. stoljeću, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 35., br. 1., Split, 1997., str. 105 – 121.
103. Perković, Zdeslav, *Arhitektura Dalmatinskih kazališta, s posebnim osvrtom na splitski teatar*, Split, 1989.
104. Piplović, Stanko, 100 godina splitskog vodovoda, *Kulturna baština*, god. VII., broj 11 – 12., Split, 1981., str. 112 – 117.
105. Piplović, Stanko, G. Niemann i E. Hébrard istraživači Dioklecijanove palače u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. 83., Split, 1990., str. 157 – 174.

106. Piplović, Stanko, Školovanje graditelja u Dalmaciji tijekom 19. stoljeća, *Historijski zbornik*, godina 18 (1), Zagreb, 1990., str. 87 – 9.
107. Piplović, Stanko, Recentne preobrazbe prostora uz južno pročelje Dioklecijanove palače u Splitu, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 17/1991., Zagreb, str. 47 – 63.
108. Piplović, Stanko, Djelovanje Aloisa Hausera u Splitu, *Rad. Zavoda povijesnih znanosti, HAZU*, Zadar, 37/1995., str. 653 – 683.
109. Piplović, Stanko, Dioklecijanova palača u Splitu početkom XX. stoljeća, *Građa i prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije* 12., Split, 1996., str. 819 – 848.
110. Piplović, Stanko, Dalmatinski opus arhitekta Alfreda Kellera, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, 15/1999., Split, str. 271 – 290.
111. Piplović, Stanko, Dioklecijanova palača kao nadahnuće, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije* 17., Split, 2001., str. 245 – 275.
112. Piplović, Stanko, *Alois Hauser u Dalmaciji*, Split, 2002.
113. Piplović, Stanko, Dioklecijanov mauzolej između dvaju svjetskih ratova, *Rad. Zavoda povijesnih znanosti, HAZU*, Zadar, 44/2002., str. 207 – 242.
114. Piplović, Stanko, Radovi unutar Dioklecijanove palače sedamdesetih godina XIX. stoljeća, *Kulturna baština*, Split, 39/ 2003., str. 363 – 396.
115. Piplović, Stanko, *Izgradnja Splita između svjetskih ratova*, Split, 2008.
116. Piplović, Stanko, Prostor starog „Hajdukova“ igrališta u Splitu, *Prostor*, 2(36), 16(2008), Zagreb, 2008., str. 180 – 191.
117. Piplović, Stanko, Uređenje povijesne jezgre Splita između svjetskih ratova, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 31/32., 2007-2008., Zagreb, 2011., str. 7 – 33.

118. Piplović, Stanko, Graditeljstvo u Dalmaciji za Francuske uprave, *Adrias*, sv. 18., Split, 2012., str. 75 – 102.
119. Prijatelj, Kruno, *Barok u Splitu*, Split, 1947.
120. Prijatelj, K., Horvat, A., Matejčić, R., Barok u Hrvatskoj, Zagreb, 1982.
121. Prijatelj, K., Gattin, N., Splitska katedrala, Split, 1991.
122. Prijatelj-Pavičić, Ivana, Čoralić, Lovorka; Prilog poznavanju baroknih oltara u splitskoj katedrali, *Radovi Instituta povijesti umjetnosti*, 26/2002., str. 69 – 87.
123. Rapanić, Željko, *Prošlost i spomenici Solina*, Solin, 1971.
124. Rapanić, Željko, U povodu 160 – godišnjice arheološkog muzeja u Splitu, *Kulturna baština*, god. VII., broj 11 – 12., Split, 1981., str. 122 – 129.
125. Rapanić, Željko, *Split – Grad u palači, palača u gradu*, Split, 1997.
126. Rapanić, Željko, *Od carske palače do srednjovjekovne općine*, Split, 2007.
127. Sedlar, Ana, Stela menzora Septimija Fortunata iz perivoja Garagnin – Fanfogna u Trogiru, *Klesarstvo i graditeljstvo*, Pučišća, 2012., br. 1 -4., str. 5 – 13.
128. Sedlar, Ana, Salonitanske stele iz Garagninove zbirke u Trogiru, *Tusculum*, Split, 6/2013., str. 57 – 77.
129. Sirišćević, Slavko J., *50 zbornik društva inženjera i tehničara u Splitu*, Split, 1958.
130. Summerson, John Newenhan, *Klasični jezik arhitekture*, Zagreb, 1998.
131. Suić, Mate, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976.
132. Škarić, Ksenija, Zaboravljeni model, *Kvartal – kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj*, V – 4 – 2008., str. 73 – 75.
133. Špikić, Marko, *Konzerviranje europskih spomenika od 1800. do 1850. godine*, Zagreb, 2009.

134. Tomasović, Mirko, *Marko Marulić Marul*, Zagreb, 1999.
135. Tomić, Radoslav, *Barokni oltari i skulptura u Dalmaciji*, Zagreb, 1995.
136. Unković, Ivana Nina, U povodu 10. obljetnice smrti Ljube Karamana (1971. – 2011.), *Kulturna baština*, Split, 37/2011., str. 339 – 350.
137. Vlašić Jurić, Vesna, Dioklecijanova palača na prikazima u grafičkoj zbirci nacionalne i sveučilišne knjižnici u Zagrebu, *Kroatologija*, Zagreb, 2/2011., str. 205 – 216.
138. Vilogorac, Inga, *Splitske crkve, spomenička baština*, Zagreb, 2005.
139. Vokić, Denis, O epistemologiji konzervatorsko – restauratorske struke, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 33/34 – 2009/2010., Zagreb, str. 23 – 38.

9. INTERNETSKE ADRESE

- 140. www.enciklopedija.hr
- 141. www.skyscrapercity.com/
- 142. www.felbar.com
- 143. www.mestrovic.hr
- 144. www.encyclopedia.com
- 145. www.zadar.travel.com
- 146. www.icom.museum.com
- 147. www.splitskerazglednice.net
- 148. www.diocletianspalace.com
- 149. www.biography.com
- 150. www.split.com
- 151. www.flickr.com
- 152. www.bambico-crkve.blogspot.com
- 153. www.sparismus.wordpress.com
- 154. www.lidija-photo.com
- 155. www.hkv.hr
- 156. www.slobodnadalmacija.hr
- 157. www.hbl.lzmk.hr
- 158. www.d-a-r.hr
- 159. www.ipu.hr

160. www.unesco.org

Preservation of historical core of Split – conservation from Vicko Andrić to Ljubo Karaman

The historical core of Split was followed by the urbanistic development of the late-antique palace into a medieval and modern city. With classical antiquity began the development of the city core that continued further onto the late and high medieval period. Later on, Split started to acquire its final distinguishable characteristics in the 18th and 19th century. Life circumstances in Split had never been seriously obstructed, which also impacted onto the development of the urbanistic development of the city core. Each of the historical periods with their characteristics adapted to the lifestyle of the citizens at the time. Various historical and stylistic layers have provoked the interest of conservators since the beginning of the 19th century. This multiplicity of layers of the city core is one of the features that increase both its historical and artistic values. Thanks to the efforts of conservators, the diversity of the architectural and urbanistic formation is a notable particularity of the city that has been kept even today. Some of the most important works of art in Split can be traced back from Vicko Andrić to Ljubo Karaman. Vicko Andrić's classicistic educational background gained in Rome, Frane Bulić's associations with the "Vienna school for conservation" and the many skills of Ljubo Karaman within the theoretical and practical area, direct to the necessity of employing principles related to the current preservation practices of Croatia's domestic cultural heritage by the major European centres. Key interventions in preserving the old core of the city were made in this period. By recognizing, researching and studying the importance of Split's cultural heritage, many domestic and foreign researchers were attracted to the city's background. Although not all ideas and attempts have proved to be successful, it is noteworthy to emphasize that this historical period procured significant developments in the theory and practice of conservation. Continuous efforts and practices are still ongoing ever since the 19th century. Split can be regarded as a valuable example in the study of historical layers and urbanistic development, along as one of the sources of conservatory theory and practice in Croatia.

Key words: Split, Diocletian's Palace, city, conservation, monument

